

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 9

Institute for the Study
of the USSR

Institut zur Erforschung
der UdSSR

Institut d'études
sur l'URSS

МЮНХЕН

1957

Передруковувати статті і матеріали із Збірника, з поданням джерела, дозволено.

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.

Відповідальний редактор проф. П.Курінний.

Herausgeber und Drucker: Institut zur Erforschung der UdSSR, e.V.
Muenchen 37, Augustenstrasse 46/I, Schliessfach 5, Germany
Verantwortlicher Redakteur : Prof. P. Kurinny, Muenchen 37,
Schliessfach 5, Augustenstrasse 46/I, Germany.

ІНСТИТУТ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR
Institut d'études sur l'URSS

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 9

35550

~~-2301-~~

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

КОЛЕКЦІЯ
АРКАДІЯ
ЖУКОВСЬКОГО

М ю н х е н

1957

UKRAINIAN REVIEW

of the
Institute for the Study of the USSR

UKRAINISCHE RUNDschau

des
Institut zur Erforschung der UdSSR

REVUE UKRAINIENNE

de
l'Institut d'études sur l'URSS

Інститут для вивчення ССРСР був створений в Мюнхені 8. Липня 1950 р. Інститут є вільною корпорацією вчених, що покинули Советський Союз і працюють, досліджуючи науково ССРСР. Результати цих дослідів мають за мету розвіяти незнання щодо ССРСР та подати демократичному світові правдиві дані про Советський Союз.

Кожний науковий працівник або дослідник може стати співробітником Інституту незалежно від своєї національності або політичних переконань, якщо він не є членом комуністичної партії або не співчуває їй. Тому всі емігранти з ССРСР, що мають наукові кваліфікації, мають право брати участь у працях Інституту незалежно від місця їхнього перебування.

Інститут, що тепер знаходиться в Мюнхені, є осередком контакту для науковців-емігрантів з ССРСР. Інститут видає наукові журнали, монографії, збірники статей, бюлетень, присвячені питанням суспільно-політичного життя в ССРСР і т.п. Інститут також організовує конференції вчених-дослідників ССРСР, та дає скромну матеріальну допомогу вченим-емігрантам в їх дослідчій праці.

The Institute for the Study of the USSR, organized in Munich on July 8, 1950, represents a free corporation of scientists and men and women of letters who have left the Soviet Union and are now engaged in research on their homeland. The purpose of their work is to push back the frontiers of ignorance by presenting to the democratic world the truth about the Soviet Union.

Anyone engaged in scholarly investigation may take part in the activities of the Institute regardless of his national or political affiliations provided he is not a Communist Party member or sympathizer. All members of the Soviet emigration who have scholarly qualifications are, therefore, eligible to participate in the work of the Institute irrespective of their places of residence. The central office of the Institute, now located in Munich, is primarily a clearinghouse for the emigré scholarship of the USSR. In addition to publishing journals and papers, the Institute sponsors conferences on the USSR and gives modest grants-in-aid for research studies by emigré scholars.

Богдан Ф е д е н к о.

НОВИЙ НАПРЯМОК СОВЕТСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА І ЙОГО
СОЦІЯЛЬНІ НАСЛІДКИ В УКРАЇНІ

1. Школи - інтернати

8-10 травня 1956 відбулася в ЦК КПСС нарада. Вона була присвячена виконанню ухвали XX З'їзду КПСС про організацію шкіл-інтернатів. В нараді взяли участь міністри освіти союзних республік, керівні працівники краєвих і обласних органів народної освіти, директори, учителі середніх шкіл і дитячих домів, партійні працівники, представники наукових установ, відповідальні працівники центральних установ.

В праці наради взяли участь також секретарі ЦК КПСС Н.Хрущов, М.А. Суслов, К.О. Фурцева, О.Б.Арістов, М.І. Беляєв ^{1/}.

Нарада розглянула новий проект положення про школи-інтернати, представлений Академією педагогічних наук РСФСР, внесла ряд суттєвих приміток і внесків до нього.

Зі звітами про пороблені заходи в справі організації шкіл-інтернатів виступали міністри освіти союзних республік.

Ця нарада не була присвячена існуючим вже інтернатам. В Україні є майже 2000 інтернатів при семирічних і середніх школах, в яких є більше ніж 50 000 школярів. Умови в цих інтернатах не є задовільні. В них бракує меблів, білизни, теплого харчування і особливо опіки над дітьми ^{2/}.

Мова йшла про інші інтернати, які мають бути щойно створені.

"Директиви XX З'їзду КПСС по шостому п'ятирічному плану розвитку народнього господарства СССР на 1956-1960 роки" ^{3/} говорять лише про потребу "розширити мережу шкільних інтернатів".

Це може стосуватися радше до існуючого типу інтернатів.

Тільки доповідь Н. Хруцова, виголошена 14.2.1956 р. на XX 3-тій з'їзді КПСС, вяснює, які інтернати мають бути створені. Хрущов там каже :

"Якщо заглянути в недалеке минуле, то ми побачимо, що крім загальної школи пануючі класи мали свою систему виховання підростаючого покоління, яка відповідала тодішньому ладові і духові часу. Держава створювала спеціальні дитячі заклади, в яких у відповідності з інтересами існуючих класів, підготовлялось підростаюче покоління. Це - пажеські корпуси, кадетські корпуси, інститути благородних дівичь та інші. В цих закритих закладах діти проходили школу аристократичного виховання. Соціалістична країна може і повинна поставити справу виховання дітей незмірно краще і досконаліше, бо ми повинні формувати не кастовий шар аристократії, глибоко ворожий народові, а будівників нового суспільства /підкреслення - Б.Ф./, людей великої душі і високих ідеалів, самовідданого служіння своєму народові, який іде в авангарді всього прогресивного людства" 4/.

Н. Хрущов дає також подробиці, як ці інтернати для "будівників нового суспільства" мають виглядати:

"Очевидно, доцільно приступити до будівництва шкіл-інтернатів /над назвою треба подумати/, розташувавши їх у передмістах, у дачних місцевостях, у сприятливих для здоров'я лісових масивах. У таких школах повинні бути світлі простори класи, хороші спальні, впорядковані їдальні, дбайливо обладнені центри для всякого роду позакласних занять, які б створювали всі умови для всебічного фізичного і духового розвитку молодого громадянина Радянської країни. Приймати до таких шкіл-інтернатів дітей повинні виключно за бажанням батьків. Діти вступатимуть у ці школи-інтернати на постійне перебування, а батьки можуть зустрічатися з ними в святковий, каникулярний, або позаучбовий час. В такі школи повинні бути підібрані хороші вихователі, які б відповідали високому покликанню бути "інженерами душ" підростаючого покоління. Матеріальні умови приймання до цих шкіл повинні бути, принаймні на перших порах, диференційованими. Тих дітей, батьки яких мають невисокі заробітки, або обтяженні великою сім'єю, слід брати на повне забезпечення держави. Батьки, що мають вищі заробітки, повинні сплачувати якусь певну частину за виховання в інтернаті. Нарешті, певна частина батьків може взяти на себе повну оплату тих витрат, які несе держава по вихованню дитини в школі-інтернаті. Важко переоцінити величезне значення цієї системи ви-

ховання. На цю справу не треба шкодувати коштів і зусиль, бо вони окупляться сторицею" 5/.

Директиви XX З'їзду КПСС по шостому п'ятилітньому плану розвитку народного господарства СРСР на 1956-1960 роки, прийняті 25.2.1956 р., говорять так, як згаданий вже проєкт з січня: "розширити мережу шкільних інтернатів" 6/.

Резолюція XX З'їзду КПСС по звітній доповіді Центрального Комітету КПСС, прийнята 24.2.1956 р., каже:

"Доцільно приступити до створення шкіл-інтернатів, розташовуючи їх у сприятливій для дітей місцевості" 7/.

Нарада в ЦК КПСС з 8-10 травня була присвячена "створенню шкіл-інтернатів", а не "розширенню мережі шкільних інтернатів". Вона займалася реалізацією ідеї, яку виголосив Н. Хрущов.

Отже, створення нового типу школи-інтернату є завершенням довгого процесу в розвитку шкільництва в СРСР і офіційним початком нової доби.

Постанови XX З'їзду КПСС показують зміни, які постали в соціальному доборі учнів для нормальної вищої освіти.

2. Поширення середньої освіти

У п'ятій п'ятиріччі мала бути здійснена загальна середня освіта у великих містах. У шостій п'ятиріччі має бути здійснене загальне десятирічне навчання. Обов'язкове початкове навчання було введено в 1930 році. Від того часу збільшується постійно кількість дітей, що закінчували початкові школи, неповні середні школи /семирічки/ і середні школи /десятирічки/. Очевидно, сама лише шкільна повинність не визначає, що всі діти у шкільному віці дійсно відвідували школу. "Радянська Україна" з 10.3.1956 р. твердить, що "вже в 1939 р. в республіці було здійснено обов'язкове початкове навчання". Так в дійсності не є. О.І. Кириченко, перший секретар ЦК КПУ, в своєму звіті перед

XIX з'їздом КПУ в січні 1956 р. стверджує:

"В ряді областей Української ССР, і насамперед у Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, не виконується повністю закон про загальне обов'язкове навчання".

Однак, фактом є постійне збільшення учнів середніх шкіл. Так міністер освіти Пінчук на сесії Верховної Ради УРСР в березні 1955 р. заявив, що в 1954 р.

"...навчанням у восьми класах були охоплені всі випускники восьми класів у 175 містах республіки. У наступному учбовому році /1955/56, - Б.Ф./ восьмими класами мало бути охоплено понад 86% випускників восьми класів у містах, близько 48% по селах" 8/.

В 1954 р. десятирічки закінчили в УРСР 200 000 юнаків і дівчат, в 1955 році атестат зрілості одержало вже 250 000 молодих людей 9/.

Це число буде зростати, бо

"...за попередніми офіційними радянськими даними число середніх шкіл у республіці збільшиться за п'ятирічку майже на 800 одиниць" 10/.

Збільшення числа молоді з середньою освітою відчувалося вже перед останньою війною 11/. Про це свідчить указ Президії Верховної Ради СРСР з 2 жовтня 1940 року. Цей указ установив оплату за навчання у вищих і середніх школах, всупереч конституції з 1936 р. /"сталінській"/, що забезпечувала безкоштовне навчання у всіх школах СРСР. Цей указ викликав незадоволення серед молоді і батьків. Діти багатих батьків могли вчитися, незалежно від того, які б вони мали успіхи в науці: вони могли платити. Діти бідних батьків могли вчитися лише тоді, коли вони вчилися дуже успішно і одержували стипендію. Практично це означало, що вищі верстви мають змогу забезпечити дідичність свого привілейованого становища через освіту своїх дітей, завдяки своїй спроможності платити.

Війна і зв'язані з нею втрати улегшили доступ до освіти й стипендій, бо тепер забракло людей. Однак, прагнення до середньої та особливо до вищої освіти і все більше число випускників десятирічок, що мали намір поступати у ВУЗи, створили знову положення, яке треба було якимсь способом розв'язати.

3. Політехнізація

На XIX З'їзді КПСС у жовтні 1952 р. прийнято ухвалу про "політехнічне навчання". Від того часу почалася "політехнізація" освіти юнацтва. Саме слово "політехнізація" зустрічається ще в програмі РКП /6/, прийнятій на VIII З'їзді в березні 1919 року. Після того відбувалися різні експерименти з цієї "політехнізацією", поки більшість шкіл не переведено в 1931 році на загальноосвітню систему.

Ухвала XIX З'їзду КПСС про політехнізацію викликала дискусію в "Учительській газеті" ^{12/}, але ця дискусія не вияснила питання, для чого потрібна ця політехнізація, і як її треба переводити.

1953 рік був переповнений подіями, які, очевидно, не дозволяли наслідникам Сталіна зайнятися питанням політехнізації навчання. Але вже в 1954 році почалася акція, яка дала зрозуміти, яким цілям має служити політехнізація. Приклад для цілого СРСР дала УССР.

"... 1. жовтня 1954 р. при 26 школах України організовано підготовку спеціалістів середньої кваліфікації, а при шести школах, підготовку кваліфікованих робітників",

заявив міністер Пінчук на Сесії Верховної Ради УССР у березні 1955 р. ^{13/}.

У 8-й, 9-й, 10-й класах цих шкіл відбувається навчання різних технічних наук. Учні готують на металюргів, токарів, гірників, електротехніків і т.п. Експеримент з учбового року 1954/55, очевидно, сподобався, бо в наступному 1955/56 році поширено мережу таких шкіл. О.І. Кириченко в своєму звіті перед XIX З'їздом КПУ в січні 1956 року заявив:

"В республіці в дослідному порядку в 259 школах-десятирічок організовано спеціалізовані класи, в яких учні оволодівають певною виробничою кваліфікацією".

Ці школи мають свій вироблений порядок навчання і відповідних учителів. Окрім того політехнізація провадиться в широких розмірах, але безп'яново, хоч і для цього є новий учбовий план.

Новий навчальний план на навчальний рік 1955/56 розвинув "політехнічне навчання" коштом таких предметів як рідна мова і література, чужі мови, історія, психологія, логіка і т.п. Викладання логіки взагалі зліквідовано. В новому навчальному плані зменшено також число слів чужої мови, які мають учні вивчити, десятирічка з 3500 до 2600. На VII З'їзді профспілки працівників початкової і середньої школи Української ССР, що відбувся в березні 1956 р. в Києві, голова цієї організації Нечипорук, у своїй звітній доповіді, розповів докладно про політехнізацію школи в Україні. За останні три роки в республіці влаштовано для учнів 2850 робочих кімнат і 7334 майстерні, деякі середні школи одержали землю, на якій учні практично вчаться сільському господарству і городництву. На З'їзді критиковано міністерство освіти УРСР і ЦК профспілки за те, що вони не вивчають практики політехнізації. В багатьох школах політехнізація полягає в тому, що учителі тільки розповідають про користь праці, про те, які можна вибирати професії. Учні мають привчати до праці на виробництві, на заводі і в колгоспі ^{14/}.

Очевидно, для практичного переведення політехнізації бракує кадрів. Однак, незалежно від рівня навчання; політехнізація має завдання, яке точно було окреслено на Науковій сесії Академії педагогічних наук РСФСР у січні 1956 р. "Школа має забезпечити політехнічну підготовку учнів, щоб вони, одержавши атестат зрілості, швидко і успішно могли б опанувати виробничі спеціальності". В своїй доповіді президент Педагогічної Академії І.А. Каїров описав ще різні подробиці про переведення політехнізації в РСФСР ^{15/}, однак завданням політехнізації є, щоб випускники середніх шкіл, після атестату зрілості, не тратили часу на вивчення якогось фаху, але відразу могли бути використані, як кваліфіковані сили, на виробництві.

4. "Набір" випускників середніх шкіл на працю

Політехнізація, з чисто технічних причин, - через брак фа-

хівців - не змогла дійсно охопити більшого числа учнів. Ще в 1954 р., 9 серпня, появилася в московській "Літературній газеті" лист якогось білоруського складача Гіріковського, заадресований на ім'я письменника Кочетова. Цей лист заторкнув важливу проблему, бо навіть "Правда" вважала за потрібне його передрукувати. Гіріковський в своєму листі описує, як він своєму синові, що закінчив десятирічку, радив вчитися на складача. Він, однак, відповів, що всі його шкільні товариші вчаться далі, і тому він також хоче вчитися у вищій школі. От від цього листа Гіріковського почалася широка обмежувальна акція проти навчання випускників десятирічок у високих школах.

Ця агітація в 1954 році відбувалася перед початком учбового року. В 1955 році ця агітація почалася заздалегідь, ще перед кінцем шкільного року. Було висунене гасло "з атестатом зрілості - на виробництво!" Це гасло заповнило усі види пропаганди. Акція виявилася значно краще підготованою як "справа Гіріковського" з 1954 р. Доля нових 250 000 випускників середніх шкіл в Україні вже була вирішеною наперед. Різні міністерства вже перед закінченням учбового року одержали певний контингент випускників середніх шкіл, напр., мін. вугільної промисловості 4000. Що цей набір не відбувався добровільно, про це свідчить стаття Б. Авергенка "Атестат Зрелості - Из жизни молодых покорителей целины", уміщена в "Правді" 4.5.1956 р. Стаття - кореспонденція з Алтайського краю описує, як випускники Верхньо-Хортицької середньої школи, одержуючи в минулому році "атестат зрілості", одночасно "просили" і "комсомольську путівку" на "цілину", яка, очевидно, вже була заздалегідь приготована. Вибору не було. Таким чином молодь, що закінчила в 1955 р. середні школи, була в своїй великій більшості включена у виробництво, чи то в Україні, чи була вислана працювати до Азійських країн. Як повідомив Василь Дрозденко, перший секретар ЦК ЛКСМУ на XVII З'їзді Комсомолу України, що відбувся 22-24 грудня 1955 р. в Києві, з України поїхало 75 000 молодих людей на "цілину".

5. Можливості професійного вишколу

Очевидно, через малий розвиток політехнізації, вишкіл нової робочої сили ще під час навчання в десятирічках не був здійснений, і треба було вигадати систему вишколу вже робітників з "атестатом зрілості". Тому уряд ССРСР і вирішив у 1954 р. створити в системі трудових резервів "професійно-технічні учбові заклади нового типу - технічні училища, покликані готувати з випускників середніх шкіл висококваліфікованих робітників різних професій і молодший технічний персонал" ^{16/}.

У 1954 р. в Україні створено 64 технічні училища ^{17/}, в цілому ССРСР - 268 ^{18/}. У 1955 р. в Україні відкрито нових 35 технічних училищ. Отож їх є тепер разом 99.

Перший випуск цих училищ дав 1955 р. в Україні 7000 нових фахівців. Це не є велике число, коли взяти до уваги, що в УССР було в 1956 р. 159 000 учнів в 658 школах трудових резервів. Цьогорічний випуск, очевидно, перевищить 10 000, але це є дрібне число у порівнянні з великим числом молоді, що кінчає середні школи. Тому використовувалися інші можливості вишколу. В листопаді - грудні 1955 р. в гірничопромислові школи ФЗН в Україні прийнято 30 000 учнів. Створено 150 будівельних шкіл, в яких навчання триватиме 10 місяців ^{19/}. У новому наборі до шкіл ФЗН, що відбувся в квітні-травні 1956 р., прийнято в Україні нових 14 000 юнаків і дівчат і ще 500 вислано в школи Челябінської області ^{20/}. Збільшення кількості цих шкіл спричинене, політикою - "з атестатом зрілості - на виробництво!".

Однак число всіх цих шкіл недостатнє, щоб забрати всю молодь, що виходить з середніх шкіл. Більшість її мусить вчитися просто на виробництві, на заводах і в колгоспах. Правда, лишаються ще "училища для підготовки механізаторів", які належать до системи шкіл трудових резервів і які дали від середини 1954 р. до кінця 1955 р., за 1 1/2 роки, біля 100 000 трактористів, комбайнерів, бригадирів тракторних бригад ^{21/}.

6. Вечірнє і заочне навчання

Висилання молоді після закінчення середньої школи на роботу все ж поставило питання, як бути з дальшою її освітою? Молодь мала свої амбіції і бажання вчитися після середньої школи у вузах. Ясно, що лише пропаганди тих приємностей, що їх нібито приносить фізична праця, було замало для того, щоб ціле життя віддати на фізичну працю. Тому кинено гасло - "наука повинна провадитися без відриву від виробництва". Це висуває потребу розбудови вечірнього і заочного навчання. І ми справді бачимо поважний зріст кількості заочних студентів у вузах.

У 1953/54 учбовому році в 144 вузах України було 191 000 звичайних і 84 000 заочних студентів. В учбовому році 1954/55 було 185 000 звичайних і 126 000 звичайних студентів. Про заочних студентів в цьому учбовому році знаємо тільки, що їх було разом з заочними студентами технікумів 200 000. Скільки в цьому числі є заочних студентів вузів, не можна за нашими даними обрахувати. В учбовому році 1952/53 число звичайних студентів технікумів 234 000. Число технікумів тоді було 591.

В учбовому році 1953/54 число технікумів було 601, а в них училося 261 000 звичайних і 49 000 заочних студентів. В 1954/55 учбовому році було всіх студентів технікумів, звичайних і заочних разом, 324 000. В учбовому році 1955/56 було вже 634 технікумів і в них 320 000 звичайних студентів. Треба припускати, що кількість заочних студентів у технікумах радше зменшилася у зв'язку з більшими можливостями нормальної середньої технічної освіти. Випускники середніх шкіл не поповнили рядів заочних студентів технікумів. Тому треба числити, що серед згаданих 200 000 заочних студентів в учбовому році 1955/56 величезна більшість припадає на вузи.

На це вказує вже збільшення кількості заочних студентів у вузах. Їх число піднеслося від учбового року 1953/54 до наступного 1954/55 року з 84 000 до 126 000 себто на 42 000 осіб, або на повних 50% ! В той самий час число звичайних студентів вузів знизилося з 191 000 в учбовому році 1953/54 до 185 000

в році 1954/55, чи на 6000, або на 3,1%.

З одного боку нечуваний зріст кількості заочних студентів на 50%, з другого - зменшення числа звичайних студентів на 3,1% в 1954 р. - ось вислід акції включення молоді з "атестатом зрілості" у виробництво.

В 1960 році кількість студентів на заочних і вечірніх відділах вузів республіки /крім педагогічних, медичних і сільсько-господарських/ мало б за плянами більше як у двох перевищити нинішню ^{22/}. Це показує, що заочне навчання має відігравати надалі ще більшу роль.

Пропаганда постійно підкреслює можливість заочного навчання для тієї молоді, що включається у виробництво. Треба підкреслити загальний гін молоді до високої освіти. Молоді люди, що закінчують середню школу, мріють про вищу освіту; політика "з атестатом зрілості на виробництво" відбирає цю мрію. Багато пробує вчитися заочно. Це відбивалося на числах, що ми їх вище подали.

Як ця заочна наука виглядає на практиці, видно з цитованої вже статті Б. Аверника в "Правді" з 4.5.1956 р. "Атестат зрелості". Наведемо переклад уривку з статті:

"Розмова перейшла на хвилюючу дівчат тему - науку. Більшість прибулих на цілину випускників Верхньо-Хортицької школи вступила на заочний відділ Алтайського сільсько-господарського інституту. Після трудового дня до пізньої ночі сидять молоді поселенці, схилившись над книгою. Вони переконані, що в недалекому майбутньому вони стануть агрономами, зоотехніками, ученими. Але їм потрібна поміч, порада досвідчених викладачів. Заочники довгий час не можуть дістати необхідних підручників.

І куди ми тільки не зверталися. І в райком комсомолу, і в райком партії. Тепер надіємося на завідувачого відділом шкіл і вузів крайкому партії тов. Кінслева. Коли він не pomoже, тоді доведеться писати міністрові ..."

Наведена цитата показує реальні можливості заочного навчання.

Переведення шкільництва на 10-річне навчання /почалось у 1932 р./ не значить, що всі будуть ходити в звичайні школи, які будуть відрізнятися від попередніх тільки "політехнізацією".

Згідно з даними, опублікованими на VII З'їзді профспілки працівників початкової і середньої школи Української ССР в березні 1956 р., в школах робітничої молоді навчається 235 400 юнаків і дівчат, в школах сільської молоді - 81 000. Як відомо, ці школи робітничої молоді засновано в 1943 році, а школи сільської молоді в 1944 р. для молоді, яка втратила наслідком воєнних подій можливість нормально вчитися. Ці школи існують далі і змінилися складом своїх учнів. Про це пише Б. Хайдрос, учитель 31-ї школи робітничої молоді Києва, в статті "Наболілі питання" в "Радянській Україні" з 26 січня 1956 р. Він стверджує насамперед, що кількість учнів у класах збільшилася. Раніше їх було 10-15, тепер не менше 20. Далі автор статті каже:

2301-
"...невірно було б тепер назвати ці школи, як раніше, школами для дорослих, бо поруч з дорослими у 5-7 класах навчаються підлітки-переростки, яких за рішенням педагогічних рад і районних відділів народньої освіти направляють сюди безпосередньо з масових шкіл. Половина учнів 8-10 класів є ровесниками старшокласників масових шкіл. Ці учні приходять у школи робітничої молоді для того, щоб поєднати навчання з працею на виробництві".

"... важко, особливо спочатку, вчорашньому учневі масової школи працювати і вчитися - справді, спробуйте за один урок / у школах робітничої молоді всього 20 навчальних годин на тиждень/, викласти матеріал, який в масових школах плянується на 2-3 години".

До цього треба ще додати, що у цих вечірніх школах учителі гірше оплачені, ніж у масових школах. Це відбивається на доборі учительського персоналу. У всякім разі, школи робітничої і селянської молоді, як це бачимо з наведеної цитати, вже тепер у 8-10 класах служать тому, щоб в них могли навчатися молоді люди без відриву від виробництва, хоч вони є в своїй більшості в нормальному віці учеників масових шкіл. Це показує, що переведення загальної 10-річної освіти зовсім не визначає 10 років нормальної масової школи. В 1955 році було в Україні 1199 вечірніх шкіл робітничої молоді. Від закінчення війни "атестат зрілості" одержали в цих школах до 1955 р. 116 000 чоловік.

17 березня 1956 р. почалися іспити в школах сільської молоді. Про це згадує "Радянська Україна".

"У республіці є понад 2800 вечірніх шкіл і класів сільської молоді. В них вчиться без відриву від виробництва близько 82 000 молодих колгоспників, робітників машино-тракторних станцій і радгоспів. Сьомий клас у цьому році закінчує близько 32 000 юнаків і дівчат, у півтора рази більше, ніж торік" 23/.

В 1955 р. в Україні було 25 заочних середніх шкіл, в яких вчилася 12 000 чоловік 24/.

Отже бачимо, що умови у вечірніх школах не є сприятливі, що після роботи вчитися трудно, що якість і рівень навчання низькі. Тому гасла про навчання "без відриву від виробництва" - нереальні: мало хто може витримати такий спосіб навчання. Але не тільки названі труднощі не дають молодим робітникам учитися у вечірніх школах, чи заочно. Для ілюстрації положення подаємо лист М. Федоренка до "Радянської України", під заголовком "Чому мені заважають вчитися?"

"Вже сім років я працюю помічником майстра на прилуцькій панчішній фабриці Чернігівської області. На фабриці я побачив, що з моєю освітою за 5 класів семирічної школи як слід освоїти складну техніку, якою оснащено підприємство, буде важко. Я пішов учитися у вечірню школу робітничої молоді і з похвальною грамотою закінчив семирічку. Окрилений своїми успіхами, вирішив учитися далі і звернувся до адміністрації фабрики з проською дати мені такі зміни, щоб я міг регулярно відвідувати школу. На моє велике здивування мене не тільки не підтримали, а навпаки, пригрозили, що коли я піду вчитися, мене знімуть з моєї посади і поставлять чистильщиком машин.

Випадок зі мною, на жаль, не поодинокий. Так у нас на фабриці ставляться до багатьох робітників, які хочуть вчитися без відриву від виробництва.

В Директивах ХХ З'їзду КПСС сказано про подальше розширення вечірньої і заочної освіти, про створення всіх умов для того, щоб працівники промисловості і сільського господарства мали змогу діставати освіту, не залишаючи роботи. Чому керівники нашої фабрики не виконують вказівок партії? Чому нашим робітникам не створюється умов для навчання?" 25/

Тому твердження "Ізвестій" в статті "Школа и завод" з 17.4.1956 р., в якій описується, як ученики однієї середньої школи по суботах працюють на заводі, щоб добути професію і які ніби заявляють, що після закінчення десятирічки підуть працювати на завод, бо "праця на заводі ніяк не перешкоджає їм продовжу-

вати заочне навчання у вищих учбових закладах" - цілком нереальне. Наука "без відриву від виробництва", чи то середня, чи вища, є рід дуже мало реальна через об'єктивні умови і самого навчання і праці.

7. Скасування шкільної оплати

Політика "з атестатом зрілості на виробництво", безперечно, не могла зустріти прихильності серед молоді. Про реакцію молоді будемо говорити пізніше. Щоби зменшити, очевидно, незадоволення її, а також в передбаченні розширення середньої освіти, здекларовано /обіцяно/ в проекті Директив XX З'їзду КПСС по шостому п'ятирічному плані розвитку народного господарства: "Зняти, скасувати плату за навчання в старших класах середніх шкіл, в середніх спеціальних і у вищих учбових закладах". Це мало б значити ліквідацію указу з 2 жовтня 1940 р., яким була введена шкільна оплата. Цей проект Директиви не дає ніякої дати, коли саме шкільна оплата мала б бути знесена. Хрущов у своєму звіті перед XX З'їздом КПСС подає дату. Він каже "З метою створення найсприятливіших умов для здійснення загальної середньої освіти і одержання молоддю вищої освіти, прийнято ухвалу, починаючи з нового навчального року, плату за навчання скасувати".

Також і Булганін у своїй доповіді говорить про цю дату і обіцяє скасувати з нового навчального року плату за навчання у вищих учбових закладах, технікумах і старших класах середніх шкіл. Однак Директиви XX З'їзду КПСС, ухвалені 25.2.1956 року, вже не говорять нічого про дату, вони повторюють тільки слова проекту з січня: "скасувати плату за навчання в старших класах середніх шкіл, в середніх спеціальних і у вищих учбових закладах". Ухвалені були ці Директиви 24 лютого 1956 р.

Резолюція XX З'їзду взагалі нічого не говорить про скасування шкільної оплати. Отже маємо уточнену дату в промовах М.

Хрущова і Булганіна, але в офіційних документах, таких як Директиви чи резолюція, дати нема. Тому немає певности, чи дійсно оплата за навчання буде знесена в новому шкільному році, чи тільки протягом шостого п'ятирічного плану, себто до 1960 р. Можна мати сумнів, чи знесення шкільної оплати викличе захоплення серед молоді, аналогічне до її заведення в 1940 р., що було викликало велике незадоволення. Причиною є цілком змінені обставини. В 1940 р. всі могли користуватися безкоштовним навчанням і нараз заведено шкільну оплату. В 1956 р. більшість молоді й так не має ніяких виглядів після закінчення десятирічок потрапити у нормальну вищу школу. Тому їй цілком однаково, чи треба платити за навчання, чи ні. Узагальнення середньої десятирічної освіти протягом шостої п'ятирічки мусіло потягти за собою знесення шкільної оплати, коли ця школа робиться обов'язковою. Але ця школа не є підготовкою до вищої школи, але через політехнізацію має стати школою, яка дає вже готових фахівців для виробництва. Десятирічка цілком змінює свій характер. Тому знесення шкільної оплати в цих нових умовах вже не грає ролі, бо не дає реально для молоді нічого, як також не дає їй можливості вчитися.

8. Наростання невдоволення серед молоді

Комбінації з позбавленням молоді високошкільної освіти викликали дуже велике невдоволення серед неї. Як далеко йде це невдоволення, показує промова О. Корнійчука на XIX З'їзді КПУ в січні 1956 р. Корнійчук сказав:

"Я хочу спинитися ще на одній важливій проблемі, на проблемі виховування нашої молоді ... Велика правда в тому, що наша молодь у своїй переважній більшості достойна найкращої хвали, і ми пишаємося нашими юнаками і дівчатами, які показують зразки самовідданої праці на заводах, в колгоспах, в лабораторіях і установах. Але серед деякої частини молоді є явища, які нас турбують, і про них чомусь ми мало говоримо. А це неправильно. Часто ми чуємо, читаємо в газетах про хуліганство, про грабунки. Часом ці злочини роб-

лять учні дев'ятих і десятих класів. Ми відповідаємо за молодь, ми мусимо поставити перед собою питання: чи ми все робимо, що потрібно, щоб наша молодь була такою, якою вона повинна бути ?

Чому серед молоді поширюється хуліганство? Чи можна обвинувачувати тільки молодь ? Ні, винні в цьому і батьки, і вчителі, і комсомол - ми всі. Треба подумати над причинами зла і над засобами, які використали б це зло.

Все більше нашої молоді закінчує середню школу. Але не всі можуть поступити у вищі учбові заклади. А між тим, ще й досі існує в свідомості старе поняття, що середня освіта - це тільки ступінь до вищої. Ще й досі переважна більшість випускників десятирічки думає тільки про інститут. А між тим з кожним роком збільшується кількість молоді, яка, закінчивши середню школу, не може потрапити в інститут. Багато молодих людей сприймає це як велику образу, вважає уже в останніх класах школи, що немає ніяких перспектив. А від цього один крок, щоб підпасти під вплив гультяїв. Якщо більш глибоко подивитися на цю справу, то виявляється, що часто в прагненні до інституту криється міщанське презирство до фізичної праці, тим більш безглузде, що висока техніка сьогоденної праці ліквідує різницю між працею фізичною і розумовою".

Корнійчук поставив проблему ясно і дав ясну відповідь. Безвиглядність положення молоді в середніх школах, яка не бачить ніякої можливості вчитися далі, веде її до протесту, який виявляється у таких формах як хуліганство і злочинство. Це показує розпучливе становище цієї молоді. Корнійчук ясно стверджує, що переважна більшість випускників десятирічки думає тільки про інститут.

Це прагнення до освіти серед молоді в СРСР тепер називається "міщанським презирством до фізичної праці". Як це не називати, але лишається факт - велике незадоволення молоді. Молоді діється кривда, і поширене хуліганство є одним з проявів цього глибокого невдоволення молоді своїм становищем. Шириться серед молоді також пиятика. Ці питання стоять постійно на порядку нарад комсомольських організацій. На нараді працівників комсомолу, журналістів та письменників, що відбулася в будинку літератури при Спілці Письменників України в лютому 1956 р. в Києві, стверджено, що "окремі факти хуліганства, пияцтва, розбещеності тощо свідчать, що в роботі багатьох комсомольських та

молодіжних організацій є значні недоліки" 26/.

У пленум ЦК ВЛКСМ, що відбувся 5-6 квітня 1956 р. в Москві, зобов'язав комсомольські організації підсилити боротьбу "з такими потворними явищами, як хуліганство і пиятика". Комсомольські організації мають боротися "з проявами буржуазної ідеології, з пережитками капіталізму", куди входить, очевидно, і прагнення до вищої освіти 27/. Боротьба з бажанням здобути нормальну освіту називається боротьбою з "білоручками". Так "Літературна газета" пише про згадану вже нараду Комсомолу журналістів та письменників у будинку літератури при СПУ:

"На нараді йшлося і про роботу середніх шкіл, в яких виховний процес іноді здійснюється надто сухо, надто академічно. Назріло питання про те, що випускники десятирічки повинні мати, крім середньої загальної освіти, і якусь спеціальність. Скажімо у сільській місцевості - спеціальність тракториста, комбайнера, шофера, у містах - слюсаря, токаря тощо. Адже не секрет, що з середньої школи виходить немало білоручок, які зневажливо ставляться до фізичної праці"
/підкреслення, - Б.В./ 28/

Цих молодих людей висміюють у пресі, містять на них карикатури. От, наприклад, в "Правді" з 16. квітня 1956 року. "Правда" з 13. квітня 1956 р. розправляється з охотою до науки у вищій школі в статті, що має заголовок: "Вредные обывательские настроения". Ці настрої є обывательськими, коли вони ширяться між робітничо-селянською молоддю. Зміни в можливостях вчитися торкаються саме цієї молоді. Діти робітників і селян втрачають багато з дотеперішньої можливості здобувати вищу освіту.

9. Дискримінація і сегрегація

Не всі молоді люди дістають з "атестатом зрілості" призначення на фабрику, чи спрямовання /путьовку/ в Казахстан. Лишаються молоді люди також для високих шкіл, для нормальних високих шкіл, не для вечірніх і заочних. Як їх підбирають, можна тільки здогадуватися. Керівнича верства має засоби, щоб їхні діти не були призначені на заводи чи зголошені на далеку "цілину".

Наслідком нової політики з "атестатом зрілості на виробництво", перехід з низів, з робітників і селян у вищу верству, шляхом здобуття освіти, стає дуже важким. Вже заведення шкільної оплати в 1940 р. створило більш-менш нерівні шанси для здобуття освіти, бо діти заможних і упривілейованих могли вчитися за всяких умов. Дальший крок - заводиться загальне навчання в середній школі. Очевидно, не можна забезпечити всім вищої освіти, коли середня освіта стає загальною. Але можна було б дати рівні шанси потрапити у вищу школу. Цього не роблять. Молодь у своїй більшості йде на призначену їй роботу, не маючи найменшої надії і можливості здійснити свої мрії про навчання у вищій школі, а частина молоді, через свою приналежність до пануючої верстви, йде собі спокійно у вищі школи, при чому це зовсім не вважається за "обивательщину", "міщанський дух", чи "рештки капіталізму", а є цілком samozрозумілим. Цим студентам, що належать до цієї верстви, знесення шкільної оплати прийде на руку, але вони могли б обійтися і без цього. Перехід на загальне десятирічне навчання і перетворення десятирічки з школи, що давала загальну освіту, як підготовку до вищих шкіл, у політехнізовану школу, що має давати добре кваліфікованих робітників для різних галузів господарства, міняє цілком значення дотеперішньої середньої школи. Вона тратить своє значення загальноосвітньої школи і підготовки до вищої школи. Ось чому потрібне було створення типу школи-інтернату, що запропонував М. Хрущов у своїй звітній доповіді на XX З'їзді КПРС і про яку ми говорили на початку. М. Хрущов, згадуючи пажеські корпуси, кадетські корпуси і інститути благородних дівиць, цілком ясно висловився, про що тут йому йде. Школи "будівників нового суспільства" мають бути розташовані "у передмістях, в дачних місцевостях, у сприятливих для здоров'я лісових масивах". Зразкове і просто люксове устаткування цих шкіл-інтернатів також промовляє цілком ясно, що тут нема й мови про масові школи, загальноприступні для широкої маси населення. Також підбір надзвичайно добрих учителів для цих шкіл говорить про ексклюзивність цих шкіл-інтернатів. Те, що батьки мають нести також і певну частину витрат, згідно навіть усі кошти утримання в цих

школах, ясно говорить, для кого ці школи будуть призначені. Це будуть дійсно нові пажеські корпуси, нові інститути благородних дівиць, для нової аристократії, яка таким чином цілком забезпечить становища своїх нащадків у суспільстві.

Зі створенням цих шкіл-інтернатів оформлюється вже класова різниця серед дітей, бо окремо виховуватимуться діти "низів" і окремо діти "верхів". XX З'їзд КПСС затверджує цю політику утвердження закритої діничної пануючої верстви, яка вже створилася давніше. Дискримінація робітничо-селянської молоді виходить зі стану фактичного у стан можна сказати законний, стабільний.

Маса молоді це відчула і боляче переживає. Тому такі протести, розпука, як це ми бачимо з промови Корнійчука. Дотепер можливість вищої освіти давала молоді надію, що вона зможе вирватися зі жалюгідного матеріального становища своїх батьків, робітників і селян. Ця надія пропала, і це є корінь кризи серед молоді, якої /кризи/ не так легко позбутися самою лише пропагандою. Криза ця особливо важка, бо за сучасного стану речей немає надій, щоб люди фізичної праці / і батьки й діти / вибилися до якогось вищого рівня життя.

Очевидно, при загальному заведенні середньої освіти, треба було придумати якийсь спосіб добору кандидатів для вищої освіти. Можна було б зробити шляхом, що залишав би більші шанси для молоді "простого" походження потрапити у вищі школи, однак вибрано шлях сегрегації, повне замкнення пануючої верстви в собі і для себе.

Очевидно, що з цих реформ ще не переведено всього в життя. Політехнізація ще є тільки на початках.

Перші школи-інтернати відкриваються в новому 1956/57 навчальному році. "Радянська Україна" повідомила:

"В Києві, Харкові, Львові, у містах Донбасу, Закарпаття, по всіх областях України, відповідно до рішень XX З'їзду КПСС, створюються школи-інтернати. В цьому навчальному році в республіці буде відкрито 50 таких шкіл, де навчатиметься 10 тисяч дітей, учнів I-VII класів.

Для шкіл-інтернатів відводяться найкращі приміщення в мальовничих місцевостях, створюються всі умо-

ви для успішного навчання дітей, їх духовного і фізичного розвитку ... Всього на Україні в найближчі роки буде споруджено ще понад 200 шкіл-інтернатів"29/.

Як повідомляє "Труд" з 13.7.1956 р., в Києві вже приділено приміщення для трьох шкіл-інтернатів і в найближчий час мають переустаткувати для шкіл-інтернатів ще п'ять приміщень.

Коли в новому учбовому році має бути в 50 школах-інтернатах 10 000 дітей, то можна вважати, що для всіх запланованих 250 шкіл передбачається 50 000 учнів.

Це ще поглибить теперішню дискримінацію в науці. В таких умовах часто цитовані числа про кількість шкіл, про кількість учителів і учнів нічого не говорять дискримінованій робітничо-селянській молоді.

10. Зменшення числа школярів і студентів

Варто звернути увагу на цікавий факт зменшення числа учнів в Українській ССР на цілий мільйон. Для нього не подано пояснення. У своєму звіті перед XIX З'їздом КПУ О. Кириченко сказав:

"На Україні тепер налічується 30 063 школи, в яких вчаться 5,5 мільйонів дітей. Крім того, понад 357 000 робітників і колгоспників одержують освіту без відриву від виробництва. В наших школах працюють 343 000 учителів".

5,5 мільйонів дітей в школах України. Ця цифра повторюється. Її також названо на VII З'їзді профспілки працівників початкової і середньої школи Української ССР з березня 1956 року. Але ніде не подано ніякого пояснення до цього числа. В 1954 році було в Україні в школах більше як 6,5 мільйонів дітей 30/. Там так і сказано - "дітей". Кириченко також каже - "дітей". Інакше можна було б подумати, що сюди буди зачислені всі люди, які включені в якусь систему навчання, освіти, себто також дорослі заочники. Але, коли б навіть врахувати їх в це число, то й воно не покрило б одного мільйона дітей у школах України, яких раптом забракло. Від 1954 до 1956 року кількість учнів змен-

шилася з 6,5 мільйонів на 5,5 мільйонів. Ніякого пояснення не подано до цього дивного явища і трудно подати якусь відповідь на це питання. Також варто звернути увагу на зменшення кількості високих учбових закладів.

В учбовому 1955/56 році їх було 134, а в учбовому 1954/55 році - 137, в 1953/54 році і попередньому 1952/53 - 144. В учбовому 1951/52 році - вузів було - 156. Бачимо виразну тенденцію до зменшення числа високих шкіл. Міністер К. Литвин це пояснює в брошурі "Розквіт культури радянської України", виданій в 1954 р. в Києві, "укрупненням" високих учбових закладів. Це укрупнення не було виразом місцевої ініціативи в Україні. Про це свідчить О.І. Кириченко в своїй доповіді на XIX З'їзді КПУ:

"Центральний Комітет КПРС і Союзний Уряд останнім часом прийняли ряд важливих постанов про поліпшення підготовки спеціалістів з вищою і спеціальною середньою освітою. Це викликало необхідність провести деяку реорганізацію вузів і технікумів у напрямі укрупнення кафедр, факультетів, об'єднання деяких учбових закладів і більш доцільного розташування їх у країні".

Це укрупнення, однак, ніяк не пояснює факту зменшення кількості студентів у 1954 р. В учбовому 1952/53 році маємо 144 вузи і у 1953/54 р. - 144 вузи і 190 955 студентів, в 1954/55 - 137 вузів і 185 000 студентів; в 1955/56 - 134 вузи і 212 000 студентів. В учбовому 1954/55 році маємо раптово зменшення числа студентів на майже 6000 чоловік. Це зменшення збігається саме з початком акції "з атестатом зрілості на виробництво". Однак, незрозумілим є підвищення числа студентів в учбовому 1955/56 році на цілих 27 000, яке цілком не відповідає зростові кількості студентів за попередні роки. Від 1949-1953 р. число студентів кожного року збільшувалося на приблизно 13 000 осіб. Цей раптовий скок на 27 000 незрозумілий. Однак, коли б був нормальний приріст числа студентів так, як в попередні роки, по 13 000 на рік, то від учбового 1953/54 року, в якому було 190 955 студентів, до учбового 1955/56 року мусіло б бути принаймні 217 000 студентів. Це дає недобір 5000 у відношенні до 212 000, що їх подає статистика.

Можна навіть припускати, що число 212 000 не мусить фіксувати дійсність, але було опубліковане лише для того, щоб показати незадоволеній молоді, яка не має можливості поступити у вищі школи, що число студентів збільшується. Учбовий 1954/55 рік, коли постало зменшення числа студентів з 190 955 на 185 000, був ще тільки першим роком політики "з атестатом зрілості на виробництво". Тому влада ще не знала, яка буде реакція молоді і опублікувала дані про зменшення. В учбовому 1955/56 році ця реакція вже стала цілком ясною. Тому можна припустити поважну потребу в виправленні статистичних даних. Отже, до числа 212 000 студентів в учбовому 1955/56 році треба ставитися з резервою.

11. Незадовільний стан устаткування шкіл

Комуністична пропаганда завжди підкреслює, що на школи в СРСР видають велику частину державного бюджету. У зв'язку з цим цікаво відзначити слова міністра фінансів УРСР М.Т. Щетініна на 2 Сесії Верховної Ради УРСР 23.1.1956 року, що в доповіді про бюджет УРСР на 1956 р. сказав:

"Протягом ряду років у Сталінській, Запорізькій і Одеській областях при комплектуванні шкільної мережі припускалося утримання додаткових паралельних класів поверх народньо-господарського плану, що викликало зайві витрати з бюджету".

Мабуть ці бюджетові міркування впливають на устаткування шкіл. Міністер Пінчук сказав про це на сесії Верховної Ради УРСР в березні 1955 року.

"Уряд приділяє велику увагу забезпеченню шкіл партами і належним обладнанням. За післявоєнні роки для цієї мети асигновано чималі кошти і все ж парт і навчального устаткування не вистачає. Серйозні претенсії в цій справі у нас є до Укрпромради Міністерства лісової промисловості УРСР ... Міністерства місцевої паливної промисловості ... В минулому році артілі Укрпромради здавали школам парти дуже низької якості. Негоразд і з забезпеченням шкіл навчальним приладдям" 31/.

Шкільних приміщень мало. Навчання переводиться у 2-3 зміни. Учителі переобтяжені лекціями" 32/.

Піклування влади шкільництвом далеко не є таким, як його люблять представляти. До цього ще треба додати хронічну нестачу підручників. Але ці справи найменше цікавили XX 3"їзд КПСС.

12. Напрямок нової шкільної політики

Осередком зацікавлення XX 3"їзду КПСС була політехнізація шкільництва і зв'язані з нею проблеми. Напрямок шкільної політики в 6-й п"ятиріччі ясний.

Середня школа перетворюється в школу, що готує кваліфікованих робітників для виробництва. Середня школа перестає бути підготовкою до високої школи. Робітничо-селянська молодь практично тратить можливість до дальшої нормальної середньої освіти. Їй лишається по суті тільки можливість навчання "без відриву від виробництва", тобто заочне і вечірнє навчання.

Теперішня пануюча класа творить свою систему виховання - школи-інтернати для своїх дітей, яка відповідає теперішньому ладові і духові часу.

Для широкої маси лишається загальна політехнізована школа, що для задоволення має ще має назву середньої школи, але яка вже втратила її суть. Цю політехнізацію і дискримінацію робітничо-селянської молоді все ж таки вирішено довести до кінця якомога швидше. М. Хрущов про це сказав на XX 3"їзді КПСС так:

"Незважаючи на те, що в Директивах XIX 3"їзда Партії, на п"яту п"ятирічку передбачалося заходи політехнізації школи, справа ця посувається дуже повільно. Багато працівників народної освіти і Академії педагогічних наук все ще займаються загальними розмовами про користь політехнічного навчання, але нічого не роблять для його практичного здійснення. Треба швидше переходити від слів до діла. Для того, щоб будувати навчальну програму середньої школи в бік більшої спеціалізації з тим, щоб юнаки й дівчата, які закінчують десятирічку, мали добру загальну освіту, яка відкривала б їм шлях до високої школи і, разом з тим,

були добре підготовлені до практичної діяльності, бо більша частина випускників зразу прилучатиметься до праці в різних галузях народного господарства". /Підкреслення - Б.Ф./.

Нова система шкільництва відзеркалює процес стабілізації і замкнення комуністичної провідної верстви в собі і дискримінацію робітничо-селянської молоді.

Бібліографічний показник

1. "Правда", 12.5.1956 ;
2. "Радянська Україна", 17.3.1956 р.
3. "Правда", 15.І.1956 р., "Радянська Україна", 17.І.1956 р.
4. "Радянська Україна", 16.2.1956 р.;
5. Там же ;
6. "Правда", 26.2.1956 р. ;
7. "Радянська Україна", 25.2.1956 р. ;
8. "Радянська Україна", І.4.1955 р.;
9. "Радянська Україна", 21.5.1955 р.; і "Радянська Україна", 26.6.1955 р.
10. "Радянська Україна", 10.3.1956 р.;
11. Київське Радіо 25.5.1956 р. подавало, що в цьому році середню школу в Україні закінчують понад 295 000 юнаків й дівчат.
12. Див. "Учительська газета", 1.ІІ.1952 ; 14.І.1953 р.;
13. "Радянська Україна", І.4.1955 р.
14. "Труд", 21.3.1956 р.

15. "Труд", 6.1.1956 р.;
16. "Радянська Україна", 2.10.1955 р.;
17. "Правда", 1.9.1954 р.;
18. "Правда", 15.8.1955 р.;
19. "Радянська Україна", 17.XI.1955 р.;
20. "Радянська Україна", 3.4.1956 р.;
21. "Радянська Україна", 4.10.1955 р.;
22. "Радянська Україна", 10.3.1956 р.;
23. "Радянська Україна" з 18.3.1956 р.;
24. "Радянська Україна", 11.10.1955 р.;
25. "Радянська Україна" з 21.3.1956 р.;
26. "Літературна газета", 16.2.1956 р.;
27. "Правда", 10.4.1956 р.;
28. "Літературна газета", з 16.2.1956 р.;
29. "Радянська Україна" з 11.7.1956 р.;
30. "Правда", 21.5.1954 р.;
31. "Радянська Україна", 1.4.1955 р.;
32. Ecole Sovietique, Enseignements primaire et secondaire; par I et N. Lazarevitch, Paris 1954.

Всеволод Г о л у б.

КОНСПЕКТИВНИЙ НАРИС ІСТОРІЇ КП/б/У

Вступ

Мета цієї статті - подати стислий огляд історії Комуністичної Партії /більшевиків/ України /КП/б/У/ в хронологічному порядку на підставі документів з "їздів, конференцій та пленумів її Центрального Комітету, себто в навітленні документів самої партії.

Історіографія КП/б/У назагал ще дуже бідна. Найкраще представлений ранній період КП/б/У, до Жовтневої революції та після неї до кінця двадцятих років. Про цей період маємо історії КП/б/У М. Равича-Черкаського, М.М. Попова, істпартівську "Історію КП/б/У в матеріалах і документах" видання 1933 року, публікації М. Яворського, спогади Євгенія Бош, І. Кулика, М.Г. Рафеса, як також побічні матеріали - американські видання: "Боротьбізм" Ів. Майстренка, "Націоналізм і створення Советського Союзу" Рич. Пайпса" і т.д. Про пізніші часи з історії КП/б/У немає жадної повної праці ні в Україні, ні за кордоном. В самій КП/б/У історія її перестала розроблятися з 1933 року. Історія КП/б/У з двадцятих років є представлена лише офіційними партійними документами, стенограмами й резолюціями з "їздів, конференцій і пленумів ЦК, які, одначе, навіть не зібрані до купи в окремих публікаціях. Бібліографія більшости цих документів і джерельних матеріалів є зібрана в книзі Ю. Лавріненка "Український комунізм і політика Советської Росії щодо України", що вийшла англійською мовою в Нью-Йорку в 1953 році. Проте, багатьох матеріалів, перелічених в цій бібліографії, за кордоном немає. З інших робіт, опублікованих і ще неопублікованих, що до певної міри стосуються історії КП/б/У пізніших пе-

ріодів, треба згадати роботи Г. Костюка, І. Майстренка, Юр. Луцького, М. Лютера та ін.

В цій статті використані всі згадані вище матеріали, а також журнали й газети КП/б/У. Матеріал подається в формі резюме документів, а також подекуди додається ілюстративна статистика, імена осіб та деякі видатніші факти й події х/.

Створення КП/б/У

Большевицькі організації в Україні почали творитися з 1902 року, коли в РСДРП з'явилися тенденції до розколу на большевиків і меншовиків. Після Другого з'їзду РСДРП у 1903 році в Україні створилися большевицькі організації в Одесі, Катеринославі, Миколаєві, Луганську, Харкові й Києві. До самого 1917 року не існувало однієї всеукраїнської організації большевиків, а окремі большевицькі осередки в складі РСДРП підпорядковувались всеросійському Центральному Комітетові^{1/}. На виборах до Четвертої Думи большевики України провели двох своїх депутатів - Г.І. Петровського з Катеринославщини та Муранова з Харківщини^{2/}.

Перші прояви уваги большевиків України до національного руху можна датувати з 1912 року. Допис в "Рабочей газете" № 8 за 1912 рік з Миколаєва свідчить, що на зборах місцевої організації РСДРП/б/ ставилося питання, чи слід визнавати Празьку конференцію РСДРП/б/ найвищим партійним органом, тому, що на ній не були представлені представники інших національностей Росії, крім росіян. Збори заявили, що ЦК РСДРП/б/ мусить більше звертати увагу на "націоналів"^{3/}. Перше звернення большевиків до українських робітників з підкресленням їх національ-

х/ Як окремий додаток в кінці статті - поданий список членів ЦК КП/б/У та його керівних органів за всі роки існування КП/б/У, оскільки це авторові цієї статті пощастило скласти / не за всі роки є повні дані/. Редакція.

ної приналежності можна датувати з 1914 року, коли в газеті "Трудовая Правда" № 28 за 1914 рік був опублікований заклик до них, підписаний Оксентом Лолою з Катеринослава. Ленін в примітці до цього заклику зазначив, що Лола є українським марксистом^{4/}.

Після лютневої революції 1917 року більшовики України помітно заактивізувалися, але в перші місяці були в меншості у робітничих комітетах та радах; більшість скрізь мали есери й меншовики^{5/}. Не будучи об'єднаними у всеукраїнській організації, різні місцеві більшовицькі організації мали різну тактику. Київський більшовицький комітет 18 квітня 1917 року задекларувався проти будь-якої співпраці з УСДРП, але натомість вирішив уперше почати видавати деяку свою літературу українською мовою^{6/}. Більшовики Катеринославу своїй газеті "Звезда" від 2 липня 1917 року заявили про свої симпатії до національних вимог Центральної Ради^{7/}.

Першу ініціативу в напрямку створення всеукраїнської більшовицької організації виявив Київський більшовицький комітет. На своєму засіданні 2. липня 1917 року комітет вислухав виступи А. Горвіца та Ю. П'ятакова щодо українського національного руху. А. Горвіц заявив, що український рух є сильний та що його не можна ігнорувати. Він висунув тезу про необхідність боротьби і проти українського, і проти російського шовінізму, але за те, щоб між Україною й Росією збереглися певні зв'язки, бо північні провінції Росії не зможуть жити без українського хліба^{8/}. Ю. П'ятаков опонував А. Горвіцу в оцінці сили українського руху та висловився проти підтримки його тому, що цей рух веде до відокремлення України від Росії, а "Росія не може існувати без української цукрової промисловості і те саме ми можемо сказати щодо вугілля /Донбас/, зерна /черноземна смуга/ і т. д." ^{9/}. Комітет прийняв рішення про необхідність створення окремого більшовицького партійного центру в Україні для координації діяльності і тактики окремих місцевих парторганізацій. Було створено Оргбюро на чолі з Ю. П'ятаковим і в складі В.Затонського і І. Крейсберга^{10/}.

Київське Оргбюро, однак, не здобуло спочатку впливу на

решту большевицьких організацій України. Поперше, ті організації - в Одесі, Харкові, Катеринославі, Луганську - діяли як самостійні організаційні одиниці, що за статутом РСДРП /параграф 7/ підлягали тільки всепартійному ЦК. Отже, вони зовсім не мусіли підлягати Київському Оргбюро^{11/}. Подруге, ті організації були достатньо сильні й великі, щоб не уступати провідну роль київським большевикам. В самих лише парторганізаціях Донбасу й Криворіжжя в 1917 році скупчувалося 67% всіх большевиків України^{12/}. Потретье, ті організації, будучи віддаленими від центрів українського національного руху, не відчували його сили і не розуміли значення і потреби творення об'єднаної большевицької організації в масштабах всієї України. Київські ж большевики, що перебували в самому центрі українського руху, розуміли ситуацію дещо краще. Київське Оргбюро заочаткувало навіть співпрацю з Центральною Радою і большевики входили якийсь час до Малої Ради^{13/}.

Протягом вересня, жовтня й листопада 1917 року сила і вплив большевиків у робітничому русі і советах помітно зростають. На виборах до рад вони здобувають більшість голосів, відпихають меншовиків та есерів. Проте, до перебрання влади в свої руки у жовтні й листопаді вони виявилися невідготованими. Київська група большевиків /Є. Бош, Ю. П'ятаков/ солідаризувалися з поглядами Л. Каменєва й Г. Зінов'єва, які напередодні жовтневого перевороту виступали проти В. Леніна і його вимог роботи переворот. Катеринославські большевики /Є. Квірінг, Я. Епштейн-Льковлев/ йшли ще далі вправо, стояли за співпрацю з меншовиками, а також роздумували й над тим, щоб на форумі Центральної Ради вести легальну боротьбу. Ніхто з них у можливість пролетарської революції в Україні в той час не вірив^{14/}.

15-17 грудня 1917 року Київська большевицька організація скликала в Києві паралельно з Першим Всеукраїнським з'їздом рад конференцію большевиків України. Донецько-криворізькі парторганізації не захотіли прислати своїх представників. На порядку денному конференції були питання: 1/ Про ставлення до Центральної Ради, 2/ Про створення всеукраїнського советського і партійного центрів, 3/ Про об'єднання всіх большевицьких організацій

України. Конференція вирішила створити "Соціал-демократичну партію більшовиків України" і вибрала для цього Головний Комітет в складі Є. Бош, В. Ауссема, В. Шахрая, А. Александрова, Вол. Люксембурга, Г. Лапчинського, В. Затонського та Ізр. Кулика ^{15/}.

Новостворений Головний Комітет "СДП/б/У" мав вплив лише серед більшовиків Києва та Правобережжя; більше ніхто його не визнавав ^{16/}. Більшовики, що прибули на Перший Всеукраїнський з'їзд рад у Києві зазнали на цьому з'їзді поразки і тому переїхали з Києва до Харкова, де саме тоді відбувався з'їзд рад "Донбасу й Криворіжжя". Злившись з ним з'їздом і назвавши себе Першим Всеукраїнським з'їздом рад, більшовики у спілці з деякими лівими есерами й еседеками, проголосили советський уряд. Це було 25 грудня 1917 року і від цього дня датується постановня УССР. До першого харківського уряду советської України увійшли представники обох більшовицьких груп - київської і донецько-криворізької. Уряд мав такий склад: секретар внутрішніх справ - Є. Бош; військових справ - В. Шахрай, а пізніше по черзі Ю. Коцюбинський, Е. Чернович /лівий с-д./ та А. Бубнов; юстиції - В. Люксембург, а пізніше Г. Лапчинський; харчування - Е. Лугановський; фінансів - В. Ауссем, торгівлі й промисловости - Артвом-Сергеев; пошти й телеграфу - Я. Мартьянов; зв'язку - С. Бакинський; сільського господарства - Є. Терлецький /лівий с-р/; національностей - С. Бакинський, а пізніше М. Піонтковський та І. Кулик ^{17/}.

Харківський уряд був створений для того, щоб надати війни проти Української Народньої Республіки класового, громадянського /внутрішнього/ характеру, а не характеру війни між Росією й Україною. Спираючись на російську червону гвардію "Курського напрямку", під командою Антонова-Овсєєнка, червона армія під загальною командою Юрія Коцюбинського та Муравйова почала наступ на Київ. Євг. Бош пише, ніби одночасно місцеві більшовицькі організації в Бахмачі, Браїлові, Вінниці, Маріуполі, Миколаєві, Херсоні й Єлисаветграді підняли повстання й захоплювали владу ^{18/}. 12 лютого 1918 року харківський більшовицький уряд переїхав до Києва ^{19/}. Але вже 27 лютого біль-

шевицький уряд покинув Київ, відступаючи перед військами С. Петлюри та німецькою армією. По дорозі на Полтаву в уряді стався розкол і частина його членів пішла на фронт. М. Скрипник кооптував до уряду більше українських большевиків. У Полтаві 7. березня 1918 року М. Скрипник проголосив ліквідацію всіх самостійних советських республік на території України - Донецько-Криворізької, Одеської та Кримської - і об'єднання їх з Україною. Тут уперше була вжита назва "Українська Соціалістична Радянська Республіка", при чому ще й "федеративна", як і РСФСР ^{20/}. Під кінець березня новий большевицький уряд М.Скрипника скликав у Катеринославі Другий Всеукраїнський з'їзд рад. На з'їзд прибуло 969 делегатів. Половину з них становили большевики, а другу половину - ліві есери, есдеки та інші групи. На з'їзді переважали ліві настрої, бажання воювати проти німців. Але тому, що РСФСР підписала з німцями мир, не можна було ставити Леніна й РКП у прикре становище, продовжуючи боротьбу проти німців, Другий Всеукраїнський з'їзд рад проголосив, що Радянська Україна цілком відокремлюється від РСФСР і стає самостійною державою, а її уряд знаходиться у стані війни з німецькими окупантами ^{21/}.

Не встиг, однак, Другий з'їзд рад закінчитися, як німці підійшли до Катеринославу. Большевики мусіли емігрувати до "Донської Советської Республіки", в її столицю Таганріг. Проти 200 тисяч наступаючих німців вони могли виставити тільки 11 тисяч свого війська і тому ціла Україна швидко була зайнята німцями ^{22/}.

19-20 квітня 1918 року большевики, що прибули з України до Таганрогу, скликали свою конференцію. До Таганрогу з Москви тоді ж приїхали А. Бубнов і Ст. Косіор. Представників з Харкова й Донбасу на конференції не було, а тому вона складалася з большевиків київських полтавських і катеринославських. На конференції була також присутня група українських лівих есдеків - "незалежників" на чолі з П. Слиньком ^{23/}.

Головною точкою порядку денного Таганрізької конференції було створення всеукраїнської большевицької партійної організації. З питань організаційних форм було дві резолюції. Резолю-

ція Е. Квірінга, підтримувана більшістю катеринославських большевиків /здобула 21 голос/, пропонувала створити автономну партію, центральний комітет якої безпосередньо підпорядкувався б ЦК РКП. Резолюція М. Скрипника, підтримувана київськими й полтавськими большевиками /здобула більшість - 35 голосів/, пропонувала створення самостійної партії, яка була б зв'язана з РКП тільки через Третій Інтернаціонал. Щодо назви нової партії було три пропозиції. Шахрай, Лапчинський, полтавська група та ліві еседеки, що на цій конференції саме зливалися з большевиками, пропонували назвати партію УКП - "Українська Комуністична партія". Е. Квірінг і катеринославська група стояла за "Російську Комуністичну Партію большевиків на Україні", РКП/б/У. Прийнято більшістю 34 голосів пропозицію М. Скрипника - назвати нову партію КП/б/У, "Комуністична Партія /большевиків/ України" ^{24/}

Таким чином, КП/б/У була заснована в Таганрозі, 19-20 квітня 1918 року, як самостійна большевицька партія, організаційно незалежна від РКП. Творцем КП/б/У був Микола Скрипник.

В Таганрозі ж КП/б/У створила своє перше Оргбюро, головою якого став Ю. П'ятаков, секретарем - М. Скрипник, а членами - С. Косіор, В. Затонський, Я. Гамарник, А. Бубнов, І. Крейсберг ^{25/}.

Перший з'їзд КП/б/У

Виїхавши з Таганрогу до Москви, Оргбюро КП/б/У створило при ЦК РКП своє "Інформаційне Закордонне Бюро" для зв'язку з українськими большевиками, що розбрелися по Росії. В червні 1918 року Оргбюро КП/б/У почало видавати свій орган "Коммунист" ^{26/}. В редакції "Коммуниста" були Ю. П'ятаков, А. Бубнов і В. Затонський, а пізніше А. Бубнова замінив Е. Квірінг ^{27/}.

В Україні в підпіллі організувалися большевицькі осередки. В Харківській губернії було біля 1000 членів партії, в місті Луганську - 400 чол., в місті Миколаєві - 200 чол., в Одесі - 800 чол. ^{28/} У травні 1918 року в підпіллі в Києві відбулася інформаційна нарада представників большевицького підпілля з Оде-

си, Харкова, Києва та Катеринослава. Був створений "Тимчасовий Всеукраїнський центр організації більшовиків" на чолі з Майоровим. Цей центр мав увійти в зв'язок з Оргбюром КП/б/У в Москві^{29/}.

5-12 липня 1918 року в Москві відбувся Перший з'їзд КП/б/У. На з'їзді було 69 делегатів від 43 парторганізацій, які представляли в загальній сумі 4364 членів партії^{30/}. Напередодні з'їзду в Москві відбулося формальне влиття українських лівих есдеків. Їх очолювали П. Слинько і Буценко^{31/}.

На порядку денному Першого з'їзду КП/б/У стояли такі питання: 1/ Політична ситуація і завдання партії, 2/ Повстання в Україні, 3/ Відношення України до Росії, 4/ Відношення КП/б/У до інших партій, 5/ Організаційні питання й вибори та 6/ Програма партії. На з'їзді відбулася гостра боротьба між катеринославською групою, очолюваною Е. Квірінгом і Я. Епштейном та Артёмом-Сергеевим /Харків/, і київською групою, на чолі з Ю. П'ятаковим, А. Бубновим та В. Затонським. Ще напередодні Другого з'їзду Рад, 17.3.1918 р., Квірінг був вніс на засіданні Народного Секретаріату пропозицію припинити боротьбу проти Центральної Ради і піти з нею на угоду, при умові, щоб вона не переслідувала більшовиків. Тепер, на Першому з'їзді КП/б/У, Квірінг знов виступав з цією думкою. Ліві ж, особливо П'ятаков і Бубнов, вважали, що революція в Україні буде продовжуватись далі. Більшість здобула резолюція Е. Квірінга, за якою Україна мала б повністю увійти в склад РСФСР. Київська група сильно атакувала цю резолюцію, кажучи, що вона не розуміє й ігнорує українське питання. Щодо зв'язків з іншими партіями з'їзд відмовився від всякої співпраці з іншими групами. На цьому з'їзді була скасована постанова Таганрозької конференції про те, що КП/б/У є незалежною від РКП партією, а прийнята натомість резолюція Е. Квірінга, що КП/б/У є складовою автономною частиною РКП. У наслідок цього було прийнято програму РКП^{32/}. З'їзд вибрав перший Центральний Комітет КП/б/У в складі 13 осіб, в якому повністю переважала катеринославська фракція^{33/}.

На Першому з'їзді КП/б/У остаточно й яскраво оформились обидві фракції, київська й катеринославська. Київська фракція була лівіша за катеринославську у всіх питаннях. Вона стояла за

революційну й повстанську боротьбу в Україні, тоді як катеринославці були проти цього й радили чекати, поки Росія відпочине і зможе допомогти більшовикам України. В національному питанні в київській групі не було єдності. П'ятаков часто скочувався на позиції "люксембургіянства" й заперечував силу й значення українського руху, але інші кияни, зокрема ж В. Затонський, розвивали ще тоді їм самим не зовсім ясну ідею українського, в національній формі, більшовизму, який міг би апелювати до українських мас. Ця лінія перемогла щойно в 1919 році. Катеринославці ж у національному питанні, з одного боку, іноді висловлювались навіть за співпрацю з українським рухом, але тільки тому, що не вірили в свої власні сили, а з другого боку, підтримували й зливалися з харківськими та донбаськими більшовиками, які стояли за відокремлення Харківщини, Донбасу й Криворіжжя від Правобережної України в самостійну республіку.

Другий з'їзд КП/б/У

Під натиском київської фракції Перший з'їзд КП/б/У прийняв був постанову про підготовку повстання в Україні проти німців і гетьмана. В липні й серпні 1918 року таке повстання з центром у Чернігівщині відбулося, але не мало успіху й було задавлене. Поразка повстання ще дужче скопромітувала київську фракцію. Назагал, новий правий курс "полягав в тому, щоб підготувати рух російської совєтської армії на Україну", каже розстріляний історик КП/б/У М. Попов ^{34/}.

8. вересня 1918 року в Орлі відбувся Пленум ЦК КП/б/У, який признав поразку повстання, осудив київську фракцію і висловився за необхідність зміни тактики в Україні - перейти від повстанської боротьби до пропаганди серед населення ^{35/}.

17-22 жовтня 1918 року в Москві відбувся Другий з'їзд КП/б/У. На нього прибуло 114 делегатів від 110 організацій

КП/б/У, що представляли 5014 членів ^{36/}. Від ЦК РКП на з'їзді виступав з промовою Л. Каменев. Більшість голосів на з'їзді одержала резолюція Епштейна, яка казала, що "головним завданням КП/б/У є об'єднання України з Росією". З'їзд осудив політику Чернігівського повстання і поклав надію на агітацію серед населення. У всіх питаннях на з'їзді тріумфували погляди катеринославської фракції. З'їзд вибрав новий ЦК КП/б/У з 13 осіб, в якому вже майже не було киян. Між іншими, з'їзд обрав членом ЦК КП/б/У Сталіна, який у той час очолював делегацію РСФСР, що мала вести переговори з гетьманом про торгівлю хлібом з Україною ^{37/}.

Третій з'їзд КП/б/У

В листопаді 1918 року була утворена Реввійськрада Українського Фронту на чолі зі Сталіном і в складі Ю. П'ятакова й В. Затонського. Вона керувала воєнними діями на Чернігівщині й Слобожанщині та Донбасі після відходу німців з України. До середини січня 1919 року північне й східне Лівобережжя України було окуповане більшовиками ^{38/}.

1-6 березня 1919 року в Харкові відбувся Третій з'їзд КП/б/У. На ньому були присутні 199 делегатів від 16 363 членів партії ^{39/}. Це був легальний з'їзд і на нього прибуло багато нових людей, що не належали до старих фракцій. Ці нові люди підтримали київську групу і вона опанувала з'їзд. Резолюція киян, осуджуюча політику попереднього ЦК КП/б/У, була прийнята більшістю голосів ^{40/}.

Третій з'їзд КП/б/У прийняв економічну програму "воєнного комунізму". Він також висловився проти співпраці з українськими лівими есерами-боротьбістами. Під час дебатів над державним статутом України делегат Хмельницький вніс проєкт окремої конституції УССР, неподібної до конституції РСФСР. На вимогу представника РКП Свердлова з'їзд цей проєкт відхилив і прийняв компромісну резолюцію про те, що УССР має ввійти на правах автономної республіки в склад РСФСР. Це був деякий відхід від резолю-

цій попередніх двох з'їздів, які висловились за цілковите й повне злиття України з Росією ^{41/}.

В організаційних справах з'їзд вислухав вимогу представника РКП Свердлова, щоб КП/б/У ніяк не відокремлювалася від РКП. На наказ РКП з'їзд ліквідував обласні комітети КП/б/У і проголосив саму КП/б/У обласною організацією РКП, хоч і з своїм власним Центральним Комітетом. Найвищим органом КП/б/У від тепер мали бути конференції, а не з'їзди, і тому й сам Третій з'їзд іноді називається в літературі Третьою конференцією КП/б/У ^{42/}.

Третій з'їзд вибрав новий ЦК в складі 14 осіб, в якому переважала київська група. До Оргбюро ввійшли Ю. П'ятаков, Тарас Харечко та Акім, а до Політбюро - Ю. П'ятаков, Е.Квірінг, Х. Раковський, Мещеряков та А. Бубнов ^{43/}.

Організаційні зміни та зведення КП/б/У до статусу обласної організації РКП були затверджені назавжди Восьмим з'їздом РКП, що відбувся в Москві 18-23 березня 1919 року. Цей з'їзд прийняв таку резолюцію:

"В настоящее время Украина, Латвия, Литва и Белоруссия существуют, как особые советские республики. Так разрешен в данный момент вопрос о формах государственного существования.

Но это отнюдь не значит, что РКП должна, в свою очередь, организоваться на основе федерации самостоятельных коммунистических партий.

Восьмой съезд РКП постановляет: необходимо существование единой централизованной Коммунистической партии с единым ЦК, руководящим всей работой партии во всех частях РСФСР. Все решения РКП и ее руководящих учреждений безусловно обязательны для всех частей партии, независимо от национального их состава. Центральные Комитеты украинских, латышских, литовских коммунистов пользуются правами областных комитетов партии и целиком подчинены ЦК РКП" ^{44/}.

В травні 1919 року в КП/б/У нараховується 36 тисяч членів. Найбільша кількість партійних організацій КП/б/У є на Харківщині - 216, але основне членство КП/б/У сконцентроване серед робітництва Донбасу - 10 000 членів. Для скріплення КП/б/У РКП надіслала в Україну протягом квітня й травня понад 150 чоловік досвідчених працівників апарату; всі вони були росіянами ^{45/}.

Навесні 1919 р. КП/б/У зводить затяту боротьбу проти новоствореної "Соціал-демократичної партії незалежних України", що виділилася з лівого крила УСДРП. Постанова ЦК КП/б/У з 30.4.1919 р. наказує заарештувати "незалежників" та забороняє друкування їхньої преси ^{46/}.

Ізоляційна, сепаратна політика КП/б/У щодо лівих українських партій призводить до цілковитої ізоляції КП/б/У від мас. Всередині партії знову загострюється боротьба між катеринославською й київською групами. Для полагодження цих сварок РКП делегувала в Україну Л. Троцького, Л. Каменєва й Йорффе. 19. травня 1919 року відбувся об'єднаний пленум ЦК КП/б/У й делегації РКП, на якому сварки в партії були адміністративно заборонені. Цей же пленум прийняв також постанову про об'єднання російських військ і військ УССР під спільною командою Л. Троцького, про злиття управління транспортом та військовою промисловістю УССР і РСФСР. Ці заходи переводилися безпосередньо для війни з Денікіном, але надалі вони стали постійними у стосунках УССР з РСФСР і були оформлені спеціальним міждержавним договором ^{47/}.

Швидкий наступ Денікіна з півдня, а також наступ військ УНР на Правобережжі та дії антибольшевицьких українських повстанців змели незакріплену УССР і КП/б/У. 28. липня 1919 року, евакуюючись до Росії, ЦК КП/б/У виділив з свого складу "Зафронтове Бюро", до якого увійшли С. Косіор, Дробніс та Рафаїл-Фарбман. Це бюро мало залишитися в Україні для керівництва підпіллям, але й воно було по советському боці фронту ^{48/}.

Бачачи організаційний розвал КП/б/У і неспроможність її ЦК, РКП всю владу передала "Зафронтівому Бюро" ^{49/}.

Четверта конференція /з"їзд/ КП/б/У

КП/б/У потерпіла повну поразку. Причина цьому була очевидна: неукраїнський, антинаціональний характер КП/б/У в умовах бурі української національної революції.

Розвал КП/б/У в Україні, неспроможність її організувати там ефективне підпілля і розв'язання Москвою ЦК КП/б/У викликало се-

ред української частини большевиків та серед тих членів КП/б/У, що перебували весь час на роботі в Росії, сильний відрух невдоволення. В листопаді 1919 року у Гомелі зібралася таємна нарада провідних членів КП/б/У. Нарада була заборонена й засуджена Центральним Комітетом РКП. На ній були присутні дві групи. З одного боку тут виступала група т.зв. "Федералістів" Г. Лапчинського, а з другого боку була група під проводом Дмитра Мануїльського. Г. Лапчинський вніс пропозицію не слухатись РКП, відділити КП/б/У від РКП у самостійну партію і взяти проукраїнський курс. Він вважав, що поразки КП/б/У були спричинені тим, що РКП не розуміє українського національного питання та що через це КП/б/У не знайшла контакту з українськими масами.^{50/} Г. Лапчинський також уважав, що, розв'язавши ЦК КП/б/У, РКП фактично ліквідувала й усю КП/б/У. Цей погляд він повторив і в своїх спогадах, хоч, звичайно, так не було в дійсності, бо КП/б/У формально розв'язана не була^{51/}.

Д. Мануїльський тримався на Гомельській нараді нейтрально, але його присутність там мала певний вплив на дальший хід подій в КП/б/У. Гомельська нарада скінчилася фактично нічим, тільки що погляди Лапчинського оформилися на ній остаточно. "Федералісти" перетворилися на опозицію в КП/б/У і за "націоналістичний ухил" були виключені з партії у травні 1920 року. До групи Г. Лапчинського належали ще Криворотченко, Єрський, Ладоса, Петро Слинко й Павло Попов^{52/}.

Але Гомельська нарада мала вплив на КП/б/У, вона звернула увагу на центральну проблему - українське національне питання. 15. грудня 1919 року в Москві зібралася нова нарада керівників КП/б/У, але вже без "Федералістів". На ній були присутні Д. Мануїльський, Г.І. Петровський, В. Затонський і інші українські большевики. Вони наперед заручилися дозволом Леніна відбутися цю нараду, хоч ЦК РКП й противився їй. При підтримці Леніна ця нарада висловила, що попередня національна політика партії в Україні виявилася помилковою, що партія не знайшла контакту з українськими масами та що треба надалі ясно визнавати українську націю, українську мову й культуру та шукати зв'язку з українським селянством. Конференція вирішила, що треба скли-

кати новий з'їзд РКП/б/У і для цього створила з себе "Партійний Центр РКП/б/У" в складі Х. Раковського, В. Затонського, С. Косіора, Д. Мануїльського й І. Петровського. Повноважності "Зафронтового Бюро" були скасовані ^{53/}.

"Партійний Центр РКП/б/У" тут же в Москві вступив в переговори з українськими боротьбістами. Українська Комуністична партія /боротьбістів/, УКП/б/, створилася з лівого крила УПСР. В процесі полівіння революції боротьбісти здобулися на серйозні впливи серед українського селянства й почасти міщанства Лівобережжя протягом 1918-19 рр. Впливи їх зросли настільки, що перед відступом з України, у травні 1919 року, більшовики вирішили пустити боротьбістів до складу уряду УСРР ^{54/}. Ця коаліція потім порушилася, але тому, що боротьбісти міцно закріпилися в масах в Україні і мали далеко сильніше за більшовицьке підпілля проти Денікіна, "Партійний Центр РКП/б/У" вирішив тепер знову відновити з ними співпрацю. 17. грудня 1919 року в Москві була підписана декларація про співпрацю обох партій ^{55/}.

Таким чином Гомельська нарада й опозиція Лапчинського, з одного боку, сила й впливи боротьбістів, з другого боку, а також розум Леніна й тактика українських більшовиків - центрис-тів Мануїльського й Петровського, призвели до того, що українська політика РКП й РКП/б/У була змінена. Восьма Всеросійська конференція РКП, що відбувалася в Москві 2-4 грудня 1919 року, дала наказ своєму ЦК виробити спеціальну резолюцію в українському питанні. Ця резолюція, вироблена при співпраці українських більшовиків, говорила:

"По вопросу об отношении к освобождающемуся от временного захвата денкинскими бандами трудового народа Украины ЦК РКП постановляет:

1. Неуклонно проводя принцип самоопределения наций, ЦК считает необходимым еще раз подтвердить, что РКП стоит на точке зрения признания самостоятельности УССР.

2. Считаая бесспорной для всякого коммуниста и для всякого сознательного рабочего необходимость теснейшего союза для всех Советских республик в их борьбе с грозными силами всемирного империализма, РКП стоит на той позиции, что определение форм этого союза будет окончательно решено самими украинскими рабочими и трудящимися крестьянами.

3. В настоящее же время отношения между УССР и РСФСР определяются федеративной связью на почве решений ВЦИК от 1 июня 1919 г. и ЦИКУ от 18 мая 1919 года.

4. Ввиду того, что украинская культура /язык, школа и т.д./ в течение веков подавлялась царизмом и эксплуататорскими классами России, ЦК РКП вменяет в обязанность всем членам партии всеми средствами содействовать устранению всех препятствий к свободному развитию украинского языка и культуры. Поскольку на почве многовекового угнетения в среде отсталой части украинских масс наблюдаются националистические тенденции, члены РКП обязаны относиться к ним с величайшей терпимостью и осторожностью, противопоставляя им слово товарищеского разъяснения тождественности интересов трудящихся масс Украины и России. Члены РКП на территории Украины должны на деле проводить право трудящихся масс учиться и объясняться на родном языке, всячески противодействуя искусственными средствами оттеснять украинский язык на второй план, стремясь, наоборот, превратить украинский язык в орудие коммунистического просвещения трудовых масс. Немедленно же должны быть приняты меры, чтобы во всех советских учреждениях имелось достаточное количество служащих, владеющих украинским языком, и чтобы в дальнейшем все служащие умели объясняться на украинском языке" ... 56/.

19. лютого 1920 року ЦК РКП видав наказ про відновлення ЦК КП/б/У. Для цього до складу колишнього "Партійного Центру КП/б/У" було додано К. Ворошилова, Ю. П'ятакова, Сосновського, А. Бубнова, Іванова й Рафаїла-Фарбмана ^{57/}, з яких і був створений ЦК.

16. березня 1920 року у Харкові відкрилася Четверта конференція КП/б/У, яка на правах з'їзду тривала до 23. березня. На ній було присутніх 260 делегатів від 25 247 членів і 8233 кандидатів КП/б/У ^{58/}.

За кілька днів перед цим Другий з'їзд УКП-боротьбістів, висловився за розпущення своєї партії і за влиття до КП/б/У ^{59/}. На Четвертій конференції КП/б/У відбулося прийняття боротьбістів до КП/б/У. Перед цим Комінтерн видав на це злиття свою згоду ^{60/}.

Від імени ЦК РКП на Четвертій конференції КП/б/У доповідь робив Й. Сталін. Його доповідь торкалася головно економічних питань, розвитку економіки "воєнного комунізму", розвитку "прод-

разверстки" та відбудови господарства ^{61/}.

На з'їзді проти Сталіна виступила сильна "Харківська опозиція" на чолі з Сапроновим. Сапронівці пізніше були відомі ще й як "децисти" або група "Демократичний Централізм", а також як "Робітнича опозиція". Сапронівці виступили проти "воєнного комунізму", вимагали демократизації господарського устрою й передачі підприємств під децентралізоване управління профспілок та робітничих комітетів. В дискусії вони перемогли Сталіна і 118 голосами проти 86 відкинули його резолюцію з господарських питань ^{62/}.

При виборі нового ЦК КП/б/У до його складу увійшло кілька сапронівців. Сталін, повернувшись з конференції до Москви, добився в ЦК РКП розпущення новообраного ЦК КП/б/У й призначення замість нього нового ЦК без сапронівців. Це й сталося 7. квітня 1920 року ^{63/}. До групи Сапронова належали крім нього самого ще такі активні в Україні большевики: Тарас Харечко, Ганзей, Ф. Пилипенко, Кузнецов, Антонов, В. Косіор, Лівшиць, Перепечко, М. Пенько. Більшість з них була виключена з партії в 1920 і 1927 рр. ^{64/}

П'ята конференція /з'їзд/ КП/б/У

Вище цитовані постанови РКП в українському питанні були в дійсності лише тактичним маневром, потрібним большевикам при їх повороті в Україну. Лише боротьбісти та частина українських большевиків-центристів сприймали їх всерйоз, перші - як ідеал, другі - як правильну тактику в революції. Більшість же членства КП/б/У ці постанови всерйоз не брала. КП/б/У й далі залишалася партією "промосковською" і за своїм національним складом в абсолютній більшості російською. Нове членство, що напливало до неї, походило або з зрусифікованого робітництва, або ж зрусифікованого міщанства. Боротьбісти В. Блакитний і О. Шумський, що ввійшли в склад ЦК КП/б/У, вели проти зрусифікованого міщанства в КП/б/У запеклу боротьбу. Ціллю боротьбістів, коли вони вли-

валися в КП/б/У, було захопити цю партію в свої руки зсередини, перетворити її на справжню національну українську комуністичну партію, яка стояла б за рівноправну з Росією радянську українську державу. В. Блакитний і О. Шумський добилися того, що ЦК РКП дало згоду перевести чистку КП/б/У від міщанських елементів. Чистку переводили В. Блакитний, В. Затонський і Фелікс Кон^{65/}.

Проте, з задумів боротьбістів мало що вийшло. Хвиля зрусифікованого міщанства заливала КП/б/У, незважаючи на чистку. Дійсного контакту з українськими масами КП/б/У й далі не мала. Боротьбісти, що діяли головним чином у сільських районах, втягли певну кількість українського елемента з села в партію, але до захоплення партії їм було дуже далеко. Це стало ясно зокрема на П'ятій конференції КП/б/У.

П'ята конференція КП/б/У відбулася в Харкові 17-20 листопада 1920 року. На конференції було 342 делегати від 31 065 членів і 10 983 кандидатів з 1107 партійних організацій^{66/}. Як свідчить советський історик КП/б/У М.М. Попов, більше половини делегатів з'їзду були червоноармійці з розташованих в Україні військових частин РСФСР, що саме кінчили війну з Польщею й воювали з Врангелем^{67/}. Таке явище, певно, бувало й на попередніх з'їздах КП/б/У. Для боротьбістів справді були безвиглядні перспективи.

Від РКП на конференції виступав Г.Зінов'єв. Торкаючись національного питання, він зайняв шовіністичну російську позицію, пропонуючи толерувати українську мову лише на селі і розраховувати, що "більш культурний російський язик" в кінцевому рахунку переможе в Україні. Проти Зінов'єва гостро виступали боротьбісти. Конференція прийняла резолюцію, в якій вона невиразно відмежувалася від поглядів Зінов'єва і признала, що "национальный вопрос является на Украине самым важным и самым большим вопросом"^{68/}.

Проте, П'ята конференція головну увагу приділяла господарським питанням. Україна лежала в руїні. Елас Чубар, доповідаючи про відбудову Донбасу, намалював жахливу і сумну картину вугільної кризи. Конференція вирішила негайно направити 10%

своїх делегатів у Донбас на відбудову. На конференції знов була активна харківська "робітнича опозиція", сапронівці. На Харківському паровозобудівельному заводі саме в час конференції вибухли робітничі заворушення й опозиція вказувала на них, як на доказ провалу економічної політики "воєнного комунізму". Проте, на цій конференції сапронівці вже не мали такого успіху, як на попередній ^{69/}.

Першим секретарем ЦК КП/б/У конференція обрала присланого з Москви В. Молотова. Його завданням було піднести господарство України з руїни. Молотов пробув на цій посаді до лютого 1921 року ^{70/}.

Шоста конференція /з"їзд/ КП/б/У

На початку травня 1921 року в Харкові відбулася Всеукраїнська партійна нарада. На порядку денному стояли такі питання: 1/ Політика партії у зв'язку з переходом до непу, 2/ Політика на селі й 3/ Національне питання. Нарада прийняла до відома нову економічну політику РКП. У селянському питанні нарада взяла гостро лівий курс на підтримку й розбудову комітетів незаможних селян /комнезамів/ та на розпалювання класової боротьби на селі. По національному питанню говорив Дмитро Мануїльський. Він висловився за те, щоб не допускати у партію конфлікту між українським і російським націоналізмом, що саме розгортається поза партією, бо цей конфлікт з природи міщанський і дрібновласницький і, просякши в партію, дуже нашкодив би її єдності, а тому й інтересам революції ^{71/}.

Шоста конференція КП/б/У відбулася в Харкові 9-13 грудня 1921 року. На ній було 339 делегатів від 68 092 членів і кандидатів. Незважаючи на те, що між П'ятою і Шостою конференціями з КП/б/У було вицидено 22,5% її членів, членство в цілому помітно зросло ^{72/}.

Шоста конференція була тиха й спокійна, на ній не було ніяких опозицій. Чубар доповідав про стан народного господар-

ства, Мануїльський говорив про голод і посівну кампанію. Особливу увагу конференція присвятила профспілкам, в яких ще й досі керували меншовики, а також велику силу мала "робітнича опозиція". Конференція вирішила, що партія має прикласти зусилля, щоб здобути профспілки під свою контролю ^{73/}. На виборах до нового ЦК КП/б/У вже не пройшов жоден кол. боротьбіст ^{74/}.

Сьома конференція /з"їзд/ КП/б/У 4-10. IV. 1923

За півтора роки, що проминули між Шостою й Сьомою конференцією, в житті України й СРСР настали важливі зміни. Режим уже стабілізувався, війни і інтервенції були припинені, зовнішня економічна блокада і бойкот СРСР скінчилися. Неп давав позитивні наслідки і народне господарство почало виходити з воєнної кризи. 30. грудня 1922 року створено Союз ССР, чим закінчено процес фєдерування частин зниклої царської імперії. В процесі створення Союзу у всесоюзних масштабах гостро виринуло національне питання. Сталін і центристи в РКП виступали за включення всіх советських республік на правах автономії в склад РСФСР. Національні комуністи цьому противилися і вимагали створення конфедерації самостійних советських республік /М. Скрипник/. Створення Союзу, що є фєдерацією, хоч і нагадує конфедерацію, було компромісом, прийнятим під тиском Леніна. Націоналкомуністи погодилися на це з умовою, що в республіках Союзу скрізь негайно почнеться процес "націоналізації" державного й партійного апарату, скрізь буде введена державна мова місцевого народу і на відповідальні посади висуватимуться люди з місцевих кадрів.

Сьома конференція КП/б/У, що відбулася в Харкові 4-10 квітня 1923 року, пройшла під знаком цього загострення національного питання. РКП на цій конференції представляв Л.Д. Троцький, але головну програмову доповідь робив М.В. Фрунзе. Він поставив вимогу, щоб КП/б/У розпочала українізацію міського пролетаріату, державних апаратів, шкіл і самої партійної організації. Фрунзе гостро заатакував статті й виступи Д.З. Лебедя, який виступив

був з теорією "боротьби двох культур" - "пролетарської російської" й "мужицької української" та казав, що не треба українізації, бо всеодно перемаже російська культура. Фрунзе назвав Лебеда російським великодержавним шовіністом і підкреслив, що найнебезпечнішим в КП/б/У зараз є саме цей російський шовіністичний ухил ^{75/}.

Конференція прийняла доповідь Фрунзе дисципліновано, але без ентузіазму. Лебеда до ЦК КП/б/У більше не вибрали, але й на ідею українізації більшість делегатів дивилася з недовіром і підозрою. Центристи погоджувались на неї, як на тактику, що мала б забезпечити партії зв'язок з українськими масами. В цілому складі КП/б/У в цей час було лише 24% українців, тоді як в складі міського робітництва українців було 50%. ^{76/}.

На конференції була також велика доповідь Чубаря про стан народного господарства України. Він констатував, що вихід з воєнної кризи вже знайдено, що господарство помітно розвивається ^{77/}.

Відразу ж після Сьомої конференції КП/б/У в Москві відбувся 17-25 квітня 1923 року Дванадцятий з'їзд РКП, який мав історичне значення в галузі національного питання в ССРСР. В резолюціях, що цей з'їзд прийняв по національному питанню, говориться:

"Решительная борьба с пережитками великорусского шовинизма является первой очередной задачей нашей партии ...

Поскольку пережитки национализма /в национальных республиках, -В.Г./ являются своеобразной формой обороны против великорусского шовинизма, решительная борьба с великорусским шовинизмом представляет вернейшее средство для преодоления националистических пережитков ...

Одним из ярких выражений наследства старого следует считать тот факт, что Союз Республик расценивается значительной частью чиновников в центре и на местах не как союз полноправных государственных единиц, призванный обеспечить свободное развитие национальных республик, а как шаг к ликвидации этих республик, как начало образования так называемого "единого-неделимого" ...

Наличие многочисленных кадров старых партийных работников русского происхождения как и в центральных учреждениях партии, так и в организациях компартий

республік, не знайомих з нравами, обычаями і мовою трудових мас цих республік і тому не завжди чутких до їх запитів, погорило в нашій партії ухил в бік недооцінки національних особливостей і національного мови в партійній роботі, високомерно-пренебрежливий ставлення до цих особливостей, ухил до великоруського шовінізму. Цей ухил шкідлив не тільки тому, що він, затримуючи справу формування комуністических кадрів з місцевих людей, знайомих національним мовою, створює небезпеку відірвання партії від пролетарських мас національних республік, але і ще тому, що він підтримує і вирощує обрисований вище ухил до націоналізму, ускладнюючи боротьбу з ним" 78/.

На виконання цих своїх резолюцій, Дванадцятий з'їзд РКП постановив, щоб органи управління республік обслуговувалися місцевими кадрами, щоб були видані закони про вживання рідної мови в усіх державних установах, щоб були створені національні військові формування, щоб було поширене видавання літератури на національних мовах та розвинулось національне шкільництво 79/.

Восьма конференція /з'їзд/ КП/б/У 12-16.V.1924

Резолюції Дванадцятого з'їзду РКП в національному питанні були сформульовані й просунені на з'їзді комуністами з національних республік. Ленін був їх духовим надхненником і оборонцем, в той час як Сталін і центристи, що сиділи в московських апаратах, приймали їх нешироко, як вимушену тактику 80/. Ленін в часі Дванадцятого з'їзду вже був хворий, а 21. січня 1924 року помер. Резолюції Дванадцятого з'їзду з самого початку переводилися в життя повільно, з великими труднощами й перешкодами.

В червні 1923 року в Москві при ЦК РКП відбулася Всесоюзна нарада по національному питанню. На ній комуністи з національних республік гостро критикували повільність виконання постанов Дванадцятого з'їзду РКП. Від КП/б/У на нараді була делегація в складі М. Скрипника, Х. Раковського та Г.Ф. Гринька. Ці делегати домоглися від ЦК РКП згоди на прискіщення українізації в Україні 81/.

Але українізація в Україні опинилася з самого початку в руках центристських "русотяпських" елементів. В КП/б/У нею завідував Е. Квірінг. Крім того, ціла партія була зайнята в цей час боротьбою проти троцькістської лівої опозиції і тому виконання резолюцій Дванадцятого з'їзду з національного питання вважалося другорядним.

Восьма конференція КП/б/У мала місце в Харкові 12-16 травня 1924 року. Вона представляла 105 тисяч членів і кандидатів партії ^{82/}.

Значне місце в працях конференції зайняли питання боротьби з опозицією Троцького. Резолюції конференції відмітили, що організованої троцькістської опозиції в КП/б/У нема, що тут вона не прицепилася, але що КП/б/У одноголосно підтримує позицію РКП в її боротьбі проти Л. Троцького ^{83/}.

Про чистку партії й держапарату від різних елементів доповідь робив Медведєв. Чубар звітував про розвиток промисловості й торгівлі, наголошував на потребу посилення наступу держави на приватника. Петровський робив доповідь про роботу на селі. Він відзначив, що курс партії на сповільнення класової боротьби на селі й ліквідацію комнезамів пройшов доволі болісно, бо комнезамівцям це не подобалося ^{84/}.

Розвиткові українізації в своїй доповіді присвятив увагу секретар ЦК КП/б/У Е. Квірінг. Він відзначив зріст кількості українців серед членства КП/б/У до 33% і заявив, що в партії є багато розмов про те, що "українізація є переборщена". Він також висловився про необхідність припинення "насильної українізації національних меншин на Україні", а зокрема міського російського пролетаріату. Його доповідь відверто не протирічила постановам Дванадцятого з'їзду РКП, але й не підтримувала їх активно ^{85/}.

Дев'ятий з'їзд КП/б/У 6-12 .XII, 1925

Між Восьмим і Дев'ятим з'їздом, при кінці 1924 року, КП/б/У

поповнилася влиттям нової української партії - УКП, колишньої лівіці УСДРП. Ця самостійницька українська комуністична партія була довго переслідувана, ще з 1919 року. Членство в ній було невелике. Не маючи змоги розвиватись, ця партія пішла за прикладом боротьбістів і влилася в КП/б/У з надією мати змогу працювати там. Влиття УКП відбулося за постановою Комінтерну^{86/}.

Повільність розвитку українізації й виконання постанов Дванадцятого з'їзду РКП постійно непокоїла українських більшовиків, викликала з їх боку протести й обвинувачення, що російські шовіністи саботують українізацію. В КП/б/У й довкола неї безперервно нуртувала боротьба на національному ґрунті. Бачачи, що ця боротьба прибирає загрозливі форми, ЦК РКП схаменувся, і в травні 1925 року зняв Е. Квірінга з посади генерального секретаря ЦК КП/б/У, а на його місце прислав Л.М. Кагановича. Каганович приїхав в Україну з завданням прискіпити українізацію й приборкати російсько-українські конфлікти. Ніби як доказ посилення українізації, сам Каганович добре вивчив українську мову і українською мовою робив всі свої офіційні промови й доповіді.

З приїздом Кагановича, з травня 1925 року, українізація справді взяла прискорений темп. Іноді в літературі українізація взагалі навіть датується з травня 1925 року, хоч в дійсності формально вона почалася значно раніше.

Дев'ятий з'їзд КП/б/У, що відбувся в Харкові 6-12 грудня 1925 року, проходив під знаком росту українізації. З'їзд представляв 98 тисяч членів і 69 тисяч кандидатів КП/б/У^{87/}.

Від ЦК РКП доповідь на з'їзді робив М.І. Калінін. Він багато уваги присвятив безробіттю, вимагав, щоб профспілки ліпше опікувалися безробітними; в національному питанні відзначив, що є успіхи^{88/}.

Звітну доповідь ЦК КП/б/У робив Л. Каганович. Він присвятив багато уваги ідеологічній дискусії з Троцьким, доказуючи, що соціалізм в одній країні побудувати можна. Торкаючись українізації, він пояснив, що українізація є засіб зближення советської влади УСРСР до народніх мас. Говорячи про українізацію КП/б/У, він вказав, що тоді, як серед членів КП/б/У вже є понад

40% українців, в апараті ЦК КП/б/У кількість українців щойно зросла з 16% до 25%. Він каже, що "це - мало", що треба далі українізувати партійний апарат. Також Каганович наголосив, що мало формально українізуватися, вивчити українську мову; треба також сприймати українську культуру й звичаї. Він також признав, що тепер в КП/б/У існують російські й українські націоналістичні ухильники ^{89/}.

З організаційних питань доповідь на з'їзді робив Клименко. Він вказав, що в цей час в КП/б/У є 72% робітників за походженням та що 50% членів КП/б/У працюють на виробництві. Державний апарат УРСР у 1924 році був українізований на 30%, а тепер - на 52%. З'їзд прийняв довгі резолюції, які повторили головні тези доповіді Кагановича ^{91/}.

Дев'ятий з'їзд КП/б/У офіційно вже звався з'їздом, а не конференцією. Цю маленьку формальну поступку національним компартіям ЦК РКП зробив під їх тиском. Проте, ці компартії й надалі залишалися статутowo на правах обласних організацій РКП в РСФСР. РСФСР ніколи не мала своєї партійної організації ^{92/}.

Перша Всеукраїнська конференція КП/б/У 17-21^х. 1926

Процес українізації, впроваджуваний КП/б/У згори вниз, як тактика зближення з українським народом, зустрічався з бурним процесом українського національного ренесансу, що йшов знизу вгору. Розбуджені революцією нижчі класи української нації почали всерйоз брати до своїх рук те, що їм дала революція. Молодь потоком сунула з села до міста, затоплювала школи й установи, вливалася в робітничу класу. Швидко виростали нові кадри фахівців і діячів культури і вони природньо претендували на своє повноправне місце в суспільстві, входячи в конфлікт з старими кадрами, які часто були російськими чи старого російського виховання. На цій спонтанній хвилі національного відродження зростали й міцніли голоси українських комуністів.

Наростання українських національних сил, очолюваних українськими комуністами, не могло не звернути на себе увагу в Москві. 26. квітня 1926 року Сталін прислав Кагановичеві й всім членам ЦК КП/б/У листа, осуджуючого писання Миколи Хвильового ^{93/}. Сталін вірно зрозумів, що хвильовізм веде до усамостійнення України, хай навіть і комуністичної; з точки зору його централізаторської ідеології, це було немислиме. В цей же самий час в КП/б/У виникає конфлікт між Кагановичем і Шумським. Коріння цього конфлікту ще й досі не в'ячені. Є припущення, що все почалося з того, що Шумський був проти призначення Кагановича генсеком ЦК КП/б/У і пропонував на цю посаду В. Чубаря, а на місце Чубаря - головою Раднаркому УССР - боротьбіста Гринька ^{94/}. Друга можливість є та, що, подібно, як у випадку Хвильового, Сталін дав інструкцію приборкати всіх комуністів-самостійників в Україні. Так чи інакше, в травні 1926 року Каганович виступив проти Шумського, обвинувативши його в націоналістичному ухилі та поєднавши його з Хвильовим ^{95/}. Шумський запекло боронився. Він відмежовувався від Хвильового, заявивши, що не поділяє його крайні вислови, але продовжував обстоювати позицію, що слід дерусифікувати український міський пролетаріат, ще більше прискіпати українізацію; він казав, що росіяни мусять бути більш толерантними до української культури і т.д. ^{96/}

З причин ставлення до шумськізму й хвильовізму серед українських комуністів виник розлам. Більшість з них, а насамперед М. Скрипник, В. Чубар, А. Хвиля, ^{Сірий} Гірчак і т.д., сприйняли позиції Хвильового й Шумського, як такі, що ведуть до відокремлення УССР від ССР. Вони ж уважали, що самостійна Україна, вийшовши з ССР, не матиме сил встоятись проти оточення, не зможе розвиватися економічно і що в такій ситуації в ній дійде до реставрації капіталізму. Вони також вірили, що, незважаючи на певні труднощі, що є тимчасові, ССР справді буде ідеальним рівноправним союзом націй та що в ньому Україні гарантований всебічний розвиток. Вони були переконані, що постанови Дванадцятого з'їзду РКП в національному питанні не будуть ніколи порушені, що партія вестиме боротьбу не лише проти українського, а й проти російського націоналізму, що українізація продовжувати-

меться і ніякої русифікації України не може бути. Виходячи з цих переконань, Скрипник і інші українські більшовики виступили проти Хвильового й Шумського, солідаризуючись з Кагановичем і Сталіном. Шумський й Хвильовий великої підтримки в партії не знайшли ^{97/}.

В червні 1926 року відбувся об'єднаний пленум ЦК й ЦКК ^{Контр. Комісії} КП/б/У, який прийняв т.зв. "Тези про підсумки українізації". Тези відзначили, що відсоток українців у партії зріс за останній рік з 37% до 47%, а в комсомолі - з 50% до 61%. Проте, пленум знайшов, що українізація ще не досягла вирішальних наслідків, і вирішив, що її треба продовжувати ще енергійніше. Потрібна обережна й поступова українізація робітництва. Треба створити більшевицькі кадри для ведення роботи на фронті культури й освіти. Треба збільшити видавання української літератури. Особливу увагу треба звернути на опанування молоді, посилення впливів партії серед неї. Треба вперто боротися проти порушень конституції з боку союзних органів та інших центральних установ. Треба вести дальшу працю для об'єднання з УРСР всіх суміжних з нею територій, заселених українцями. Російський шовінізм треба вважати й далі головним ворогом в Україні і всіма силами його поборювати. Одночасно треба поборювати й український націоналізм та його орієнтацію на капіталістичну Європу. Пленум також осудив діяльність Хвильового й Шумського і примусив їх покаятись у своїх помилках ^{98/}.

В запалі боротьби проти хвильовізму й шумськізму КП/б/У якийсь час мало звертала увагу на запеклу боротьбу проти лівої троцькістської опозиції, що саме точилася в Росії. Троцькісти не здобулися на організовану опозицію в КП/б/У, хоч відомо, що Шумський й Хвильовий симпатизували їм. Черговий об'єднаний пленум ЦК й ЦКК КП/б/У 12. жовтня 1926 року прийняв постанову "Про внутріпартійний стан і фракційну роботу опозиції" по доповідях Кагановича й Г. Петровського. Постанова осудила опозиційну діяльність Троцького, Зінов'єва, П'ятакова, Смілги, Євдокімова, Шляпнікова й інших троцькістів і запропонувала ЦК ВКП/б/ виключити їх з партії, якщо б вони не покалися ^{99/}.

За кілька днів після цього пленуму, 17-21 жовтня 1926 року, в Харкові відбулася Перша Всеукраїнська партійна конференція. На ній було присутніх 145 делегатів з вирішальним і 217 з дорадчим голосом. На порядку денному конференції стояли доповіді Кагановича про чергові завдання партійної роботи, Чубаря - про господарське положення й Радченка - про стан в профспілках ^{100/}. Каганович у своїй доповіді гостро бив троцькістів. Проти них же виступав і Петровський. Конференція прийняла резолюцію проти троцькістської опозиції. По доповіді Чубаря конференція констатувала успіхи індустріалізації України на базі непу, одобрила проєкт побудови Дніпрогесу й висловилася за продовження поступової націоналізації промисловости й торгівлі ^{101/}.

Десятий з'їзд КП/б/У 20-29.XI 1927

Шумськізм-хвильовізм становив проблему для КП/б/У протягом решти 1926 року й цілий 1927 рік, незважаючи на те, що обидва його автори широчинно вибачались перед партією. З початком 1927 року проблема шумськізму загострилася тим, що ціла Комуністична Партія Західньої України /КПЗУ/ задекларувала себе по боці Шумського й обвинуватила провід КП/б/У в неширих атаках на чесного українського комуніста. Карло Максимович, член Політбюра ЦК КПЗУ, заявив перед ЦК КП/б/У, що проблема Шумського не може розв'язуватись тільки самою КП/б/У, а Турянський, член ЦК КПЗУ, виніс проблему шумськізму на форум Комінтерну ^{102/}. Це завдало великих турбот КП/б/У і вона мусіла багато уваги приділяти цій справі ^{103/}. Але всеодно з захисту КПЗУ Шумського в кінцевому рахунку нічого не вийшло. КП/б/У свого осуду Шумського не змінила, а його самого перевела з України до Москви на роботу до профспілки вчителів ^{104/}. Пленум ЦК КП/б/У 7. червня 1927 року, після доповіді Скрипника під назвою "Націоналістичний ухил в КПЗУ", осудив Максимовича, Турянського й цілий ЦК КПЗУ за шумськізм ^{105/}.

Приблизно в цей же час, незадовго перед Десятим з'їздом КП/б/У, в КП/б/У з'явилася маленька троцькістська опозиція, очо-

лена Дробнісом, Аусемом і Дашковським. Вони декларативно солідаризувалися з платформою Троцького й Зінов'єва та запротестували проти того, що лідерів опозиції саме було виключено з ВКП/б/. Каганович негайно виключив Дробніса й Дашковського з КП/б/У ^{106/}. Дещо пізніше, в грудні 1927 року, П'ятнадцятий з'їзд ВКП/б/ підтвердив їхнє виключення з партії. Серед інших виключених з партії троцькістів на П'ятнадцятому з'їзді ВКП/б/ є прізвища таких більшовиків, що в свій час були активними в КП/б/У: А. Александров, В. Аусем, П. Залуцький, Ю. П'ятаков, Х. Раковський та Р. Рафаїл-Фарбман ^{107/}. Однак всі вони вже від кількох років працювали поза Україною й до КП/б/У не належали.

Десятий з'їзд КП/б/У відбувся в Харкові 20-29 листопада 1927 року. На з'їзд прибуло 736 делегатів з ухвальним і 209 - з дорадчим голосом, які репрезентували 145 623 члена і 58 026 кандидатів партії. Серед делегатів з'їзду було 43,7% українців, 35,5% росіян і 11,7% жидів за національною приналежністю та 74,2% робітників, 8% селян і 17% службовців за соціальним станом. Вихідці з інших партій серед делегатів з'їзду становили 14,3% ^{108/}.

Від ЦК ВКП/б/ на з'їзді доповідь робив А.І. Риков. В своїй доповіді він особливо сконцентрувався на критиці лівої опозиції Троцького й Зінов'єва, доводячи правильність ухвали ЦК ВКП/б/ про виключення лідерів опозиції з партії та про арештування деяких членів опозиції за порушення законів, нелегальні збори, антиурядову агітацію, погрози терором і т.п. З'їзд переривав промову Рикова оплесками й обуреними вигуками ^{109/}. В резолюції на доповідь Рикова з'їзд "з особливим задоволенням" прийняв ухвалу ЦК ВКП/б/ про виключення опозиціонерів з партії ^{110/}. Проти Рикова на з'їзді спробував виступити В. Аусем, але його криками зігнали з трибуни ^{111/}.

Звітну доповідь ЦК КП/б/У на з'їзді робив Каганович. Він звернув увагу на зацікавлення Україною за кордоном, заатакував діяльність української еміграції. Торкаючись українізації, він наголосив, що Зінов'єв, а також троцькісти Ларін та Ваган'ян, виступали публічно з осудженням українізації; він дав цим зро-

зуміти, що хоч би вже через це українським більшовикам не можна солідаризуватися з лівою опозицією. Говорячи про господарський розвиток України, він спеціальний наголос зробив на той факт, що вже почалося будівництво Дніпрогесу, щодо сільсько-го господарства він обстоював дозвіл найму робочої сили й оренди землі, що саме були переведені. Торкуючись стану партійної організації КП/б/У, він підкреслив, що під час дискусії в партії над програмою троцькістської опозиції за генеральну лінію в КП/б/У проголосувало біля 100 тисяч членів, за програму опозиції - тільки 446 чоловік і утрималось 247 чоловік 112/.

Доповідь про перспективи господарського будівництва зробив В. Чубар. Г.І. Петровський говорив про роботу партії на селі. В дебатах на господарські питання виступаючі наголошували на труднощі нагромадження капіталу для індустріалізації. М. Скрипник робив доповідь про завдання культурного будівництва. Він виступив знову за включення в склад УРСР заселених українцями районів РСФСР, багато уваги присвятив питанням розвитку шкільництва в Україні, вказав, що у 80,7% шкіл викладовою мовою є українська мова, наголошував на необхідності того, щоб партія підтримувала розвиток української культури, бо "лише в своїх українських формах може розвинути культура в Україні" 113/.

Серед делегатів Десятого з'їзду КП/б/У від парторганізації Сталіно був присутній Микита Хрущов. В своєму виступі /російською мовою/ він торкався головне організаційних справ партійного апарату 114/.

Друга Всеукраїнська конференція КП/б/У 9-14.ІV.1929

На початку 1928 року в КП/б/У постала нова проблема - волобуєвизм. В лютневому й березневому числах центрального органу КП/б/У "Більшовик України" з'явилася стаття Михайла Волобуєва під назвою "До проблеми української економіки". В статті Волобуєв заявив, що Україна продовжує бути колонією Росії, що вона є економічно експлуатована Росією. Волобуєв вимагав, щоб

економіка України розвивалася самостійно і входила як окремий організм до міжнародного соціалістичного господарства ^{115/}. В КП/б/У Волобуєв знайшов мало послідовників. Проти нього виступили Скрипник, Річицький, Гірчак і інші українські більшовики, що стояли на позиції розвитку України в складі ССРСР і вірили в успіх такого розвитку ^{116/}. На їх думку, Волобуєв підвів теоретичну економічну базу під шумськізм-хвильовізм. Створилася таким чином цілком й внутрішньо поєднана концепція самостійної УСРСР, що мала б вийти з ССРСР: 1) Шумський створив цю концепцію в галузі політики, 2) Хвильовий - в галузі культури і 3) Волобуєв - в галузі економіки. Але симпатії ця концепція знаходила головню поза партією, серед інтелігенції, молоді.

Протягом 1928 року, який в Україні був неврожайним, в господарстві ССРСР витворюються значні диспропорції. Відчувається нестача капіталу для вже закладених нових будівництв промислових підприємств. Плани хлібозіготівель зриваються, селяни не хочуть продавати хліб державі по низьких цінах. Хліба для експорту не вистачає, а значить нема за що купувати за кордоном машини і т.д. Така ситуація породжує зміну аграрної політики ВКП/б/. Сталін рішається на липневому пленумі ЦК ВКП/б/ в 1928 році спершу натиснути на село податковим пресом, щоб витиснути хліб, а далі, в квітні 1929 році, вирішує розпочати колективізацію села, щоб його коштом здобути капітал для індустріалізації. Така зміна політики партії вліво породжує в ній праву опозицію Бухаріна. Друга половина 1928 й 1929 рік проходять в боротьбі проти бухарінців, які боронять село і неп.

9. квітня 1929 року, напередодні відкриття Другої партконференції, об'єднаний пленум ЦК й ЦКК КП/б/У заслухав доповідь Станіслава Косіора, нового секретаря ЦК КП/б/У, що замінив Кагановича, про внутріпартійний стан у ВКП/б/. Косіор пояснив завдання боротьби проти правої опозиції ^{117/}.

Друга Всеукраїнська партконференція відбулася у Харкові 9-14 квітня 1929 року. У вступному слові Г.І. Петровський висловив нову сталінську теорію, що "по мірі розширення соціалістичного будівництва посилюється спротив ворожих елементів і за-

гостряться классовая борьба". Г. Петровський ляв троцькістів, а потім перейшов до наголошення потреби боротьби проти правого бухарінського ухилу. Він сказав, що партія готується до чистки правих ^{118/}.

Від ЦК ВКП/б/ на конференції виступали Орджонікідзе і Каганович. Центральну доповідь про завдання партії в новій ситуації зробив С. Косіор. Він розвинув тези ЦК ВКП/б/ про низьку продуктивність дрібного сільського господарства, про переваги великого колективного господарства та наголосив потребу розпочати боротьбу проти куркулів, які затримують торгівлю хлібом. В резолюції по доповіді Косіора конференція осудила правий ухил Бухаріна, Рикова й Томського й визнала необхідним розпочати наступ на куркуля ^{119/}.

Конференція також затвердила остаточний варіант Першого п'ятирічного плану /1928-1932 рр./ розвитку народного господарства України, наголосивши в ньому високі темпи індустріалізації ^{120/}.

Через два тижні після цього в Москві відбулася Шістнадцята Всесоюзна конференція ВКП/б/. Вона також осудила праву опозицію, прийняла новий курс партії вліво, затвердила план Першої П'ятирічки по СРСР з високими темпами росту, а також прийняла широкі ідеологічні тези щодо питань колективізації сільського господарства. Ця квітнева конференція ще не передбачала насильної колективізації, але висловилася принципово, що колгосп є продуктивніший, а тому й прогресивніший за дрібне індивідуальне господарство ^{121/}. Таким чином ідеологічна база під колективізацію була підведена і колективізація стала програмою партії, яку залишалося тепер виконати. Першу формальну постанову про прискішений темп колективізації села прийняв пленум ЦК ВКП/б/ 17. листопада 1929 року. В окремій резолюції "О сельском хозяйстве Украины и о работе в деревне" цей же пленум постановив, щоб протягом 2-3 років повністю колективізувати степ України. В жадному іншому випадку таких точних реченців ще не було встановлено ^{122/}. Остаточні ж темпи колективізації були встановлені постановою ЦК ВКП/б/ від 5. січня 1930 року "О темпе коллективизации и мерах помощи государства колхозному стро-

ительству". В постанові було сказано:

"Коллективизация таких важнейших зерновых районов, как Нижняя Волга, Средняя Волга и Северный Кавказ, может быть в основном закончена осенью 1930 г. или во всяком случае весной 1931 г.; коллективизация же других зерновых районов может быть в основном закончена осенью 1931 г. или во всяком случае весной 1932 г. " 123/.

Одинадцятий з "їзд КП/б/У 5-15.ї. 1930

З кінця 1929 року в Україні й в ССРС почалася нова глибока соціальна революція - колективізація сільського господарства, про яку Сталін відверто сказав: "Своеобразие этой революции состояло в том, что она была произведена сверху, по инициативе государственной власти ... " 124/ На 1. жовтня 1929 р. по Україні було зколективізовано 10,4% селянських господарств, на 1. січня 1930 р. - вже 16,4%, на 10. лютого 1930 р. - вже аж 42,6% 125/.

Щоб переводити колективізацію такими темпами, КП/б/У потрібні були значні кадри й чималі їх зусилля. В 1930 році на селі КП/б/У мала 50,6 тисяч членів партії і 140 тисяч комсомольців. Це становило 4,2% працездатних колгоспників. У складі правлінь колгоспів було понад 30% членів партії 126/. Одночасно, протягом січня й лютого 1930 р., КП/б/У мобілізувала для постійної праці на селі 10,5 тисяч промислових робітників, так званих "двадцятип'ятитисячників". Відсоток колгоспів, в яких працювали ці робітники, становив 29,4% до всіх колгоспів 127/.

Такі швидкі початкові темпи колективізації злякали навіть Сталіна. Селянство ставило запеклий спротив колективізаторам, винищувало свою худобу й коней, ламало реманет. Колгоспи часто існували тільки на папері. Тому, 2. березня 1930 р. Сталін опублікував статтю п.з. "Головокружение от успехов", в якій накричав на переборщуючих колективізаторів. 14. березня 1930 року ЦК ВКП/б/ видав постанову "О борьбе с искривлениями партлинии в колхозном движении", в якій признав, що принцип добро-

вільності колективізації порушений і наказав дозволити селянам виходити з колгоспів ^{127/}. Вихід з колгоспів почався масовий. По СРСР відсоток колективізованих господарств зменшився з 58% на 10. березня 1930 р. до 21% у вересні 1930 р. ^{128/}. Сталін знову злякався. В травні 1930 р. він видав наказ припинити розпад колгоспів принаймні в зернових районах, а також почати відновлювати колгоспи, що розпались. В Україні в травні 1930 року колективізація була знову доведена до 38,2% ^{129/}.

5-15 червня 1930 року, на початку повторної й остаточної хвилі колективізації, в Харкові відбувся Одинадцятий з"їзд КП/б/У. З"їзд представляв 270 098 членів і кандидатів, з яких 52,6% становили українці і 51,7% - робітники з виробництва ^{130/}. Від ЦК ВКП/б/ на з"їзді виступав Рудзутак. На порядку денному, крім відчитів ЦК, ще стояли такі доповіді: 1/ Про виконання п'ятирічного плану промисловості України, 2/ Колгоспний рух і зріст сільського господарства України, та 3/ Завдання профспілок в реконструктивному періоді ^{131/}. На з"їзді переважала господарська тематика. Влас Чубар у своїй промові про промисловість вимагав контролю уряду УРСР над союзними підприємствами в Україні ^{132/}. Г. Петровський і П. Любченко в питаннях колективізації наголосили, що початкові переборщення зробили низові кадри без відому ЦК. Любченко гостро атакував праву опозицію, Бухаріна, Рикова, Томського за їх спротив колективізації ^{133/}.

Національне питання широко заторкнув у своїй звітній доповіді С. Косіор. Він вказав, що є значні успіхи в розвитку української культури: успішно пройшла українізація шкільництва, розвинулася українська преса й література та посилюються пролетарські впливи в культурному будівництві. Проходить процес українізації робітництва; з 1926 до 1929 року питома вага українців серед робітників і службовців в народньому господарстві зросла з 50% до 57%, а серед індустріальних робітників - з 41% до 48%. В партійному апараті ЦК КП/б/У українці становлять 43%, але в обласних апаратах кількість українців дещо зменшилася. КПЗУ відродилася після шумськізму, Хвильовий, Яворський покаялися і проти них слід припинити цькування. Процес СВУ не протирічить національній політиці КП/б/У, бо це, каже Косіор, були старі на-

ціоналістичні кадри. КП/б/У повинна й далі продовжувати українізацію ^{134/} *з червня*

Найважливішою на Одинадцятому з'їзді КП/б/У, однак, була доповідь Рудзутака та резолюції прийняті по ній. Рудзук представив нову лінію ЦК ВКП/б/ про політику переходу від обмеження до ліквідації куркуля, як класи, на основі суцільної насильної колективізації. Рудзук також наголосив на зростанні воєнної небезпеки в Європі та необхідності розвитку обороноздатності СРСР. З'їзд одобрив цю генеральну лінію ВКП/б/, підкреслив у резолюціях потребу боротьби проти правої опозиції, за форсовану колективізацію, швидку індустріалізацію, виконання п'ятирічки за чотири роки ^{135/}.

Одинадцятий з'їзд КП/б/У відбувся перед Шістнадцятим з'їздом ВКП/б/, який дав директиву дотриматись тих темпів колективізації, що були заплановані ЦК ВКП/б/ 5. січня 1930 року. Таким чином, з'їзд остаточно ліквідував тимчасове хитання партійної лінії весною 1930 року ^{136/}. Об'єднаний пленум ЦК й ЦКК ВКП/б/ 19. грудня 1930 року уточнив реченці насильної колективізації. Зокрема для України він виставив план колективізації степу на 80% протягом 1931 року, а для решти України - 50% за цей же час ^{137/}.

На підставі директив ЦК ВКП/б/, 26. грудня 1930 р. пленум ЦК КП/б/У зобов'язав всі партійні організації України перевести суцільну колективізацію степу навесні 1931 року, а всі інші райони України зколективізувати протягом 1932 року. На основі цієї ухвали ЦК КП/б/У, на початку червня 1931 року колективізація в степу досягла 80% господарств, а в решті України - понад 50% ^{138/}. Ця хвиля колективізації супроводжувалася розкуркулюванням та засланням селян, зачислених до класи куркулів, до Сибіру.

Третя Всеукраїнська конференція КП/б/У 6.-3.VII. 1932

Колективізація й розкуркулювання не були легким завданням

для КП/б/У. Спочатку серед партійців було мало хитань, а організованої бухарінської опозиції в КП/б/У майже не було зовсім. Ліквідацію куркуля, як класи, й об'єднання селян в колгоспи партійні кадри КП/б/У сприймали дисципліновано, як необхідність на шляху індустріялізації й побудови соціалізму в одній країні. Вони не мали сумніву в господарських перевагах колгоспів над дрібним індивідуальним господарством, вірили в механізацію сільського господарства і т.д. Справжні ж труднощі в КП/б/У почалися в другій половині 1931 року, коли Москва наклала на Україну плян хлібозаготівель і ці хлібозаготівлі партійцям довелося стягати з колгоспів і колгоспників. Коли ж в наслідок стягання хлібозаготівель в Україні почався голод, в кадрах КП/б/У, внизу і вгорі, почалися масові хитання й невдоволення. Протягом 1931 й першої половини 1932 року 80% одних лише секретарів райкомів КП/б/У було замінено новими тому, що вони не змогли виконати завдання партії ^{139/}.

На урожай 1931 року в Україні Москва наклала плян хлібозаготівель розміром в 435 мільйонів пудів /без радгоспів/. Це був перший такий високий плян хлібозаготівель. Особливо хлібозаготівельний прес мав натиснути на ще незколективізованих селян і примусити їх іти до колгоспів, на які прес накладався дещо легший. Селянство посунуло до колгоспів і через це плян хлібозаготівель виконувався надто повільно. Тоді партія пересунула прес хлібозаготівель на колгоспи. Колгоспи ж, щойно насильно створені і організаційно слабкі, не зуміли зібрати врожай. До 40% врожаю 1931 року було втрачено під час збирання. Москва, однак, не зменшила плян хлібозаготівель і вимагала його виконання. До весни 1932 року апарат КП/б/У з величезними труднощами зміг зтягти з села лише 365 мільйонів пудів хліба, забравши при цьому часто навіть і позівний матеріал. В наслідок цього навесні 1932 року в Україні почався голод ^{140/}.

В промисловості України в 1931-32 рр. також виникли серйозні труднощі. Протягом першої п'ятирічки гуртова продукція промисловості України збільшилася в 2,3 рази, що явно вказує на дуже швидкі темпи індустріялізації ^{141/}. Але напруження виявилось затяжке. Донбас став недовиконувати плани, що створило

паливну кризу. Постали труднощі й у гірничорудній та металургійній промисловості України ^{142/}.

Москва була дуже невдоволена господарським станом України, та особливо недовиконанням плану хлібозаготівель 1931/32 року.

В. Чубар, С. Косіор, М. Скрипник, Г. Петровський пробували апелювати в Москві, щоб Україні були зменшені пляни хлібозаготівель, темпи колективізації і т.д. Готуючись до Третньої Всеукраїнської партконференції, що мала б мати велике політичне значення для тиску на Москву, вони зібрали велику кількість фактичного матеріалу про стан в сільському господарстві в Україні, про методи хлібозаготівель, насильство в колективізації, об"їздили особисто голодуючі райони, щоб мати безпосереднє враження, і з усім цим прийшли на конференцію ^{143/}.

Третя Всеукраїнська конференція КП/б/У відбулася в Харкові 6-9 липня 1932 року. На конференції було 253 делегати з ухвальним і 359 - з дорадчим правом голосу. ЦК ВКП/б/ прислав на конференцію своїх представників В. Молотова і Л. Кагановича ^{144/}.

Центральною на конференції була доповідь С. Косіора "Про підсумки весняної засівної кампанії, про збиральну та хлібозаготівельну кампанію та про завдання організаційно-господарського зміцнення колгоспів". В доповіді С. Косіор навів безліч фактів, що мали б переконати представників Москви, що справи в сільському господарстві України об"єктивно погані, що не можна так на це господарство тиснути. С. Косіор сказав, що протягом весняної засівної кампанії 1932 року в Україні виникли "великі труднощі", засівна площа скоротилася в порівнянні з 1931 роком на 4,5% "пляни хлібозаготівель недовиконали", "ряд районів пішли лінією найменшого спротиву і переклали той план, що його недовиконав одноосібник, на колгоспи", колгоспи ж "припустилися великих втрат врожаю", а в наслідку цього всього, "за порівняно сприятливого врожаю ряд районів опинився у важкому харчовому стані" ^{145/}.

В такому ж дусі виступали на конференції і П. Любченко та М. Скрипник. М. Скрипник розповів, як він, об"їжджаючи голодуючі райони, чув від селян заяви, що "в нас забрали все під мі-

твояку" 146/. Також В. Чубар і О. Шліхтер доводили, що причини прориву об'єктивні, що методи й темпи колективізації нереальні, плани хлібозіготівель зависокі 147/.

Але представники Москви на конференції виявилися непохитними. В. Молотов у своїй промові підкреслив, що план хлібозаготівель по Україні /без радгоспів/ на урожай 1932 року встановлено в розмірі 356 мільйонів пудів, тобто зменшено в порівнянні з минулим роком на 80 міль.пудів, і це є все, що більшовики України можуть чекати від Москви. За провал минулого року й за голод Молотов всю вину поклав на керівників КП/б/У. Він сказав:

"Планы посевной кампании /1932 г./ здесь оказались невыполненными, а в ряде районов, в результате ошибок, допущенных во время хлебозаготовок, создалось тяжелое продовольственное положение. Для значительного числа колхозов в этих районах это положение еще не изжито до сих пор ... Мы должны признать, что с этими задачами большевики Украины не справились ... Теперь есть попытка смазать недостатки работы в сельском хозяйстве Украины, свалив все отрицательные факты последней хлебозаготовительной кампании на Украину на "внешние" причины, на размер хлебозаготовительного плана. Необходимо дать отпор этим антибольшевистским попыткам!" 148/.

Після такої ультимативної заяви, конференції не лишалось вже нічого іншого, як зафіксувати в резолюціях жахливі факти стану в сільському господарстві, взяти за них на себе вину й пообіцяти виконати новий план хлібозаготівель. В резолюції конференції вказувалось, що:

"...на Україні ряд районів, які аж ніяк не були неврожайними, опинились у дуже скрутному харчовому стані, господарство частини колгоспів цих районів було підірвано ... Навесні перед сівбою у колгоспників, що виконали й перевищили свої плани хлібозаготівель, було вивезено насіння, щоб виконати так звані зустрічні плани ... Всі ці помилки й прогалини в роботі партійної організації України сталися в наслідок незадовільного за останній період практичного керування від ЦК КП/б/У, ... Встановлений для України план хлібозаготівель /на 1932-33 рік/ в 356 міль.пудів по селянському сектору конференція приймає до безумовного виконання. Незважаючи на недосів зернових і на ряд інших труднощів, Україна має всі можливості успішно виконати план хлібозаготівель" 149/.

Після Третньої конференції більшовики України взялися до виконання нового плану хлібозаготівель. Урожай 1932 року був зібраний не ліпше, ніж урожай 1931 року. Втрати при збиранні були величезні, бо не вистачало ні худоби, ані робочої сили, бо все голодувало й вмирало з голоду. ЦК КП/б/У перейшов до застосування терору у відношенні до своїх власних кадрів, які не справлялися з завданнями. Пленум ЦК КП/б/У 12. жовтня 1932 року в постанові заявив: "Пленум ЦК КП/б/У визнає стан засівної /осінньої, - В.Г./ кампанії, виконання хлібозаготівель і збирання буряків за загрозливий, що вимагає від партійної організації України негайних надзвичайних заходів". Треба "розгромити правоопортуністичні настрої тих, що ставлять під сумнів реальність виконання плану" ^{150/}. Далі постановами від 18. листопада 1932 року ^{151/}, 21. грудня 1932 року ^{152/}, 6. січня 1933 року ^{153/}, ЦК КП/б/У почав публікувати списки партійців, директорів радгоспів, голів колгоспів та уповноважених хлібозаготівлі, що їх виключили з партії й віддали до суду за невиконання хлібозаготівельних планів. Але й терор мало що допоміг. На кінець 1932 року план хлібозаготівель з нового врожаю було виконано по Україні лише на 72% ^{154/}. Голод на селі зріс ще більше, смертність від голоду серед селян стала масовою.

Дванадцятий з'їзд КП/б/У 18-23.I. 1934

В цьому періоді КП/б/У спинилася між молотом і ковадлом. Партійна дисципліна зобов'язувала виконувати накази Москви, незважаючи на виморювання голодом українських селян. З одного боку була трагедія українського селянства, з другого боку була Москва. В цьому конфлікті заламалося і впало чимало більшовиків. Секретар Харківського обкому Р.Я. Терехов на власну відповідальність зменшив план хлібопоставок по Харківщині і був негайно знятий з посади і пізніше знищений. Заламався й був розстріляний Андрій Річицький. Влас Чубар, голова уряду УССР, апелював у Москві, щоб хлібопоставки для України були зменшені; його знято було з посади, а новим головою уряду призначено більш слух-

няного П.П. Любченка, М. Скрипник і М. Хвильовий докінчили життя самогубством у значній мірі теж під враженням голоду 155/.

Проте, Москва не вгавала. Постановами від 14. грудня 1932 року і 24. січня 1933 року ЦК ВКП/б/ осудив ЦК КП/б/У за зрив хлібозаготівельних планів в Україні та за кризу на селі. Але й цим Сталін не обмежився. Постанова ЦК ВКП/б/ від 24. січня 1933 року обвинувачувала ЦК КП/б/У за щось і в галузі національного питання 156/. Площа удару по Україні в такий спосіб розширалася.

*Changeant
de politique
nationale*

На підставі постанови ЦК ВКП/б/ від 14. січня 1933 року, Сталін надіслав в Україну П. Постишева, зробивши його другим секретарем ЦК КП/б/У, тобто заступником С. Косіора, та першим секретарем столичного Харківського обкому партії. Разом з П. Постишевим в Україну поїхали "тисячі політвідділців" 157/, тобто членів політвідділів ИТС, а також щось з 15 тисяч інших партійних апаратників, якими П. Постишев обсадив навіть районні партійні комітети 158/. П. Постишев одержав всі повновласті диктатора України. Він був повсякчасно особисто зв'язаний телефоном з Й. Сталіном і його боялись всі інші більшовики, включаючи С. Косіора, Г. Петровського й П. Любченка 159/.

Завданням П. Постишева було насамперед випомпувати з українського села весь хліб, незважаючи на голод, забрати скрізь, де можна, навіть засівний матеріал. Об'єднаний пленум ЦК й ЦКК КП/б/У, що зібрався на наказ П. Постишева 7. лютого 1933 року, прийняв такі постанови:

"Пленум вважає, що Україна мала всі можливості виконати не тільки тричі знижений план, який усе ж зірвано, але мала усі об'єктивні можливості виконати цілком спочатку встановлений план хлібозаготівель... Пленум вважає за безумовно правильну ухвалу ЦК ВКП/б/ від 24. січня, вітає зміцнення керівництва основних областей України і відрадження за другого секретаря ЦК КП/б/У т. П. Постишева" 160/.

Але крім цього П. Постишев мав від Й. Сталіна ще й друге завдання. В листопаді 1933 року він говорив:

"Только теперь мы можем со всей полнотой оценить величайшее значение, которое имело, имеет и будет еще иметь для КП/б/У это решение ЦК ВКП/б/ от 24. января

1933 года. Решение ЦК ВКП/б/ от 24 января 1933 года войдет в историю КП/б/У, как переломный момент, открывший новую полосу победоносной борьбы большевиков Украины 161/.

*date cruciale 24.1.33
cessation de l'ukr.*

6 підстави здогадуватись, що ця таємна постанова ЦК ВКП/б/ від 24. січня 1933 року давала право П. Постишеву припинити процес українізації і, навпаки, почати масовий терор проти української інтелігенції і проти українських большевиків. Здогадуємося про це на підставі того, що послідувало за цією постановою. Власне, тільки ці дальші події дають підставу розуміти, чому П. Постишев назвав цю постанову "переломовим моментом" в історії КП/б/У.

Черговий пленум ЦК КП/б/У відбувся перед жнивими, 10 червня 1933 року. На ньому стояла доповідь П. Постишева, "Мобілізуем массы на своєвременную поставку зерна государству". В доповіді П. Постишев ні словом не згадав про голод весною 1933 року, але натомість заявив, що від успішної хлібоздачі залежить доля соціалізму та що минулого року хлібоздачі були зірвані ворогами, що засідали в земельних відділах та в низовому парт-апараті. Промова його звучала погрожуюче, він вимагав виконання планів хлібоздачі цього року за всяку ціну.

Але одними хлібоздачами доповідь П. Постишева не обмежилася. Несподівано він перейшов до теми українізації й культурного розвитку і заявив, що досі українізацією керували петлюрівці, в культурно-виховавчих установах сиділи вороги, які насаджували націоналістичну культуру. Обернувшись до присутнього на пленумі М. Скрипника, він заатакував його за те, що, мовляв, за його спиною ховаються націоналісти, в Наркомосі повно ворогів і т.д. 162/

ca. 1933. 7. 7. 1933. 162/
7. липня 1933 року М.О. Скрипник застрелився. З ним фактично скінчилася ціла течія національного українського большевизму, що широ вірили в ленінізм, в інтернаціоналізм, у рівність всіх націй, в ідеальний Союз ССР. Цю течію залізною п'ятою розчавив могутній російський бюрократичний шовінізм, що саме наступав по всьому фронту в Україні в особі П. Постишева, а по всьому ССР - в особі сталінських централістичних апаратів. Терор проти діячів української культури й освіти, проти українських комуністів, інтелігенції, технічних і військових кадрів від-

новився з приїздом П. Постишева в січні 1933 року. В травні вже почалися арешти письменників, 13. травня 1933 року застрелився Микола Хвильовий.

Тим часом на селі політвіддільці й апаратники П. Постишева, підкріплені більшою кількістю тракторів і машин, збирали великий урожай 1933 року. План хлібозаготівлі, значно знижений в порівнянні з 1931-32 рр., був успішно виконаний вже в серпні. Голод припинився. Постишев виходив переможцем над сільсько-господарською кризою.

18-22 листопада 1933 року відбувся черговий поширений пленум ЦК й ЦКК КП/б/У. На ньому стояла доповідь П. Постишева

"Итоги 1933 сельскохозяйственного года и очередные задачи КП/б/У".

П. Постишев тріумфально заявив про успіхи в сільському господарстві, що хлібозаготівлі виконано, пролив ліквідовано і навіть на трудодні колгоспникам видано в середньому по 4-6 кг зерна. Успіхи, на думку П. Постишева, стали можливі тому, що

"колгоспи зроблено большевицькими", тобто охоплено їх могутніми апаратами політвідділів МТС і районних партійних організацій. А звертаючись до недавнього минулого, П. Постишев заявив:

! "Саме помилки й промахи, припуднені КП/б/У у здійсненні національної політики партії, були однією з головних причин прориву 1931-1932 років у сільському господарстві України" 163/. Таке дивне сполучення сільського господарства й національного питання не було дивним для логіки П. Постишева: він керувався такою постановою ЦК ВКП/б/У від 24. січня 1933 року, а вона, мабуть, теж поєднувала ці дві речі. За невиконання хлібозаготівель в 1931-32 рр. Й. Сталін, очевидно, обвинувачував керівників КП/б/У й УССР, як національну групу, як людей, що керувалися інтересами своєї нації і боронили її перед московським центром.

Другою на черзі листопадового пленуму ЦК КП/б/У стояла доповідь С. Косіора "Итоги и ближайшие задачи проведения национальной политики на Украине". Ця доповідь, безперечно, була писана за вказівками П. Постишева, а отже й Й. Сталіна, і вона мабуть відзеркалює зміст постанови ЦК ВКП/б/У від 24. січня 1933 року. Прийняті по цій доповіді постанови пленуму стали справді

прорив = ?

detachement
politiques de
MTS

переломовими в історії національної політики партії в Україні. В постановах стверджувалося: 1/ Колоніальна відсталість України в порівнянні з Росією, завдяки індустріалізації, колективізації й п'ятирічкам, вже є остаточно ліквідована; 2/ Українська радянська державність зміцніла достатньо, так що, логічно, далі її зміцнювати вже не треба; 3/ Українізація мала повний успіх, так що, логічно, далі її переводити вже не треба, вона своє завдання виконала і може бути припинена; 4/ У зв'язку з колективізацією загострилася класова боротьба, ворог за активізувався, націоналісти підняли голову в Україні й у Галичині й попролазили на провідні посади, в уряд і в партію; 5/ КП/б/У прогавила, що "контрреволюціонери з партійними білетами в кишені" вели підривну роботу, КП/б/У прогавила націоналістичний ухил М. Скрипника; 6/ Досі російський шовінізм вважався головною небезпекою в Україні; він є й далі небезпекою в масштабах цілого СРСР, але головною небезпечкою в Україні тепер є вже місцевий український націоналізм 164/.

Після листопадового пленуму 1933 року терор ще більше посилювався. Засуджено О. Шумського, М. Яворського, акад. М. Грушевського, й багатьох інших видатних діячів. П. Постишев і ГПУ "винайшли" підпільні організації - "Всеукраїнський есеровський центр", "Українська військова організація", "Всеукраїнський боротьбистський центр". До членства в цих організаціях НКВД зачисляло всіх небажаних П. Постишеву людей і арештовувало їх 165/.

На тлі цих погромів, переслідувань і терору, 18-23 січня 1934 року в Харкові пройшов Дванадцятий з'їзд КП/б/У. На 1. жовтня 1933 року в КП/б/У числилося 468 793 членів і кандидатів, серед яких 60% становили українці й 23% - росіяни; кількість робітників з виробництва серед членів партії зменшилася до 41% 166/.

Звіт ЦК КП/б/У, представлений з'їздові С. Косіором, носив назву "В боротьбі за перемогу соціалізму". В цьому звіті помітно зростає культ Й. Сталіна; С. Косіор згадує його ім'я безліч разів. Серед головних тез звіту відзначаються наголоси на "зріст соціалізму в СРСР", що "УРСР стала країною передової соціалістичної індустрії". Поруч з цим С. Косіор відзначив, що "здається, ніколи ще боротьба за соціалізм в нашій країні не протікала в так гострій обстановці класової боротьби, як в цей пе-

ріод". Тобто, що навіть і в добу революції й громадянської війни країна не знала такого напруження, такого терору, як тепер! Далі С. Косіор займався самокритикою, признаючи, що, до приїзду П. Постишева, КП/б/У прогледіла, а тому несвоєчасно викрила націоналістичний ухил М. Скрипника. Він також повторив тезу минулого листопадового пленуму, що український націоналізм в Україні тепер вважається головною небезпечкою, а російський шовінізм - небезпечкою поза Україною, в межах цілого СРСР 167/.

П. Постишев виступив з доповіддю "Советская Украина на новом подъеме". Він кількома словами вилаяв російський шовінізм, а абсолютну більшість доповіді присвятив українському націоналізмові, М. Скрипникові, перелічуванню фіктивних підпільних організацій, що нібито створились в Україні, вимогам піднесення пильности і т. д. 168/ Апаратники, що виступали на з'їзді в дебатах хвалили успіхи індустріалізації, колективізації, хлібозаготівель; один з них навіть сказав: "почувається, що ніби Сталін серед нас" ... 169/

Дванадцятий з'їзд КП/б/У, ніби справді відчуваючи присутність Й. Сталіна скрізь і всюди, обрав до складу ЦК КП/б/У Й. Сталіна, Л. Кагановича й В. Молотова. З 75 членів ЦК; обраних на попередньому Одинадцятому з'їзді в червні 1930 року, до нового ЦК, обраного на Дванадцятому з'їзді, ввійшло лише 38 осіб. Колишні члени попереднього ЦК, як Микола Скрипник, В.А. Строганов, Б.Н. Полоз, П.П. Якубенко, Н.П. Голод і інші більше не жили, багато інших скрипниківців сиділи у в'язницях. Новий ЦК КП/б/У, обраний Дванадцятим з'їздом, був значно кількісно збільшений - до 115 членів; 68% їх становили нові люди 170/.

Тринадцятий з'їзд КП/б/У 27.1-3.2 1937

Сімнадцятий з'їзд ВКП/б/, що відбувся в січні-лютому 1934 року, назвав себе "з'їздом переможців". Перші труднощі індустріалізації були перейдені, колективізація села майже закінчена, всі опозиції в партії й поза партією роздавлені. Й. Ста-

лін і його апарат були неподільними переможцями.

Але Й. Сталін не вгавав. М. Хрущов у своїй промові на Двадцятому з'їзді КПСС в 1956 році говорить, що в цей час щось негаразд вже було з психікою Й. Сталіна: він хворобливо недовіряв всім і всьому, скрізь підозрівав ворогів і палав бажанням їх фізично нищити. Будучи вже в цей час необмеженим диктатором, він був у стані провадити масовий терор ^{171/}.

1. грудня 1934 року в таємничих обставинах був убитий старий більшовик С.М. Кіров /Хрущов в 1956 році висловлює підозру, що Кірова навмисне вбив Й. Сталін/ ^{172/}. По цілому СРСР негайно почалася величезна хвиля терору; Й. Сталін наказав арештувати всіх членів лівої троцькістсько-зінов'євської опозиції, що вже давно покаялися і тихо жили на волі. В Україні 2. грудня 1934 року було заарештовано цілу групу видатних українських письменників, вчених та культурних діячів. П. Постишев і ГПУ створили з них "Український центр білогвардійців-терористів". 13-15 грудня 1934 року 37 "членів" цього фіктивного "центру" стали під суд у Києві. 28 з них було засуджено до розстрілу, а 9 - заслано. Серед підсудних були такі українські письменники, як Г. Косинка, К. Буревій, Д. Фальківський, В. Мисик, О. Влизько, А. Крушельницький, вчені Л.Ковалів, В. Левицький, Р. Шевченко й ін. ^{173/}. Протягом 1935 року П. Постишев "викрив" і знищив ще п'ять фіктивних підпільних "організацій"; 1) "Націоналістичний терористичний центр", 2) "Всеукраїнський боротьбістський центр", 3) "Націоналістично-терористична група проф. М. Зерова", 4) "Блок українських націоналістичних груп - УКП, УКП/б/, УСДРП, УПСР, УВО", 5) "Троцькістсько- націоналістичний терористичний блок" /в складі Нирчука, Давиденка, Шабльовського, Івченка та інш./ . В 1936 році був "викритий" і знищений "Український троцькістський центр" в складі Юрія Коцюбинського, який саме перед цим був уведений до складу ЦК КП/б/У, М. Голубенка, теж члена ЦК КП/б/У, Логінова, Наумова та Дар'їна-Раполорта ^{174/}.

24. січня 1936 року відбувся пленум ЦК КП/б/У, на якому П. Постишев зробив доповідь про "Підсумки перевірки партійних документів". В цій доповіді він розповів про величезну чистку КП/б/У, що саме в цей час кінчалася. Були виключені з партії

майже всі колишні боротьбісти, укапісти, а також прихідці з інших партій. Всі вони були арештовані за уявну приналежність до теперішніх "націоналістичних організацій". П. Постишев переповів, які саме "підпільні організації" викрито й розгромлено за цей час. Він також розповів про масову чистку українського урядового апарату, а особливо культурно-наукових установ, Академії наук, університетів. Він попередив, що чистка ще не скінчена 175/.

Кульмінаційною точкою масових чисток, терору, арештів і розстрілів по цілому Союзі стали московські процеси над колишніми членами лівої й правої опозиції. Ніяких опозицій в ВКП/б/ не існувало вже принаймні з 1934 року, з часу "з'їзду переможців", але Й. Сталін знайшов потрібним не тільки політично розбити опозиції й примусити їх мовчати, але й знищити всіх їхніх членів фізично і скомпромітувати ідейно, як шпигунів чужих держав, ворогів народу.

Перший московський процес відбувся 19-24 серпня 1936 року. Судили "Троцькістсько-зінов'євський терористичний центр" на чолі з старими більшовиками Г. Зінов'євим та Л. Каменєвим. Другий процес відбувся 23-30 січня 1937 року. В ньому судили "Антисовєтський троцькістський центр" на чолі з Ю. П'ятаковим і К. Радеком. В цьому процесі були засуджені до розстрілу активні в ранній історії КП/б/У в Україні більшовики Юрій П'ятаков та Яків Дробніс. Третій процес мав місце 2-13 березня 1938 року і в ньому судили "Антисовєтський блок правих і троцькістів" на чолі з Н. Бухарініним і А. Риковим. В цьому процесі до розстрілу був засуджений видатний український комуніст-боротьбіст Григорій Гринько, а на довголітнє ув'язнення і смерть - інший видатний діяч раннього періоду історії КП/б/У, голова уряду УРСР, Християн Раковський 176/.

З нешкідливих і покорених колишніх членів лівої і правої опозицій, сталінський терор в 1937 році перекинувся і на центристів, ширих і відданих сталінців. Одним з перших загинув від цієї хвилі терору ніхто інший, як П.П. Постишев. В середині січня 1937 року ЦК ВКП/б/ видав постанову в справі "троцькістів" у Київському обкомі КП/б/У. Цією постановою П. Постишев

був знятий з посади секретаря Київського обкому й другого секретаря ЦК КП/б/У й відкликаний до Москви. З виступів делегатів на Тринадцятому з'їзді КП/б/У виходить, що якась жінка, Ніколаєнко, викрила в Київському обкомі "троцькістів" Маркітана й Скарбека; вона написала донос С. Косіору. П. Постишев донос перехопив, виступив в обороні Маркітана, а Ніколаєнкову заарештував. Ніколаєнкова, певно, мала заступників в НКВД і в це діло втрутилася Москва і відкликала П. Постишева, як укривача троцькістів ^{177/}. М. Хрущов у своїй доповіді в 1956 році каже, що в Москві П. Постишев виступав на лютнево-березневому пленумі ЦК ВКП/б/ і висловив сумніви в правильності сталінського терору проти центристів і уявних "троцькістів" ^{178/}. Після цього виступу П. Постишев зник.

В розпалі сталінського терору, після перших двох московських процесів, відбувся Тринадцятий з'їзд КП/б/У. Він відбувся у Києві з 27. травня до 3. червня 1937 року. На ньому було 445 делегатів з ухвальним і 130 з дорадчим голосом ^{179/}.

Центральну доповідь на з'їзді робив С. Косіор, назвавши її "КП/б/У в боротьбі за соціалістичну Україну". Певно, відчуваючи полегкість від відсутності П. Постишева, С. Косіор заговорив стриманим, але советсько-українським патріотичним тоном. Він сказав, що за останні три роки між з'їздами "труднощі були великі, ворогів немало". Але все ж "за ці роки ще більше зміцніла українська державність", "державний апарат ще більше наблизився до корінного населення республіки, став по мові й по національному складу народнім, українським". Українці вже становлять більшість серед робітничої класи, серед студентства, серед міського населення. С. Косіор вже не громив українських "націоналістів", а обмежився тільки заявою, що "про небезпеку націоналізму нам не слід забувати й тепер". Натомість він наголосив випадок з "троцькістами" в Київському обкомі, закликав до пильності у зв'язку з січневою постановою ЦК ВКП/б/ у справі П. Постишева. Далі, маючи, певно, на увазі наслідки терору, він вказав, що за останній час парткомітети первинних організацій КП/б/У оновилися на 35%, а серед членів обкомів КП/б/У нові люди становлять аж 50%. Льво засуджуючи терор, С. Косіор наголо-

сив "необхідність більш бережно відноситись до партійних кадрів", попередив "проти демагогічної критики", "огульного гудження господарських кадрів", маючи, очевидно, на увазі доноси, наклепи й терор ^{180/}.

Та делегати з "їзду не були так настроєні, як С. Косіор. В дебатах на з"їзді розпалилася величезна "критика й самокритика". Виступаючі атакували один одного, називали себе "політично короткозорими", "недобачаючими шкідників"; спеціально гостро були критиковані секретарі Донецького обкому Саркісов і Холохоленко за відставання вугільної промисловости. Директори заводів скаржилися, що кадри понижені й розхитані, дисципліна ослабла. Цим вони, безперечно, натякали на наслідок чисток і терору. Багато доповідачів виступало проти П. Постишева ^{181/}. Загально виглядає, що делегати з "їзду були не певні в ситуації і не дивилися так, як С. Косіор, мовляв, всі прикροці й турботи вже минули разом з П. Постишевим. Ця непевність і, в суті речей, страх виявилися і в формулюванні резолюцій з "їзду та в привітанні з "їзду Сталінові. З "їзд знайшов, що ліпше наперед визнавати себе винними перед Й. Сталіном, хоч навіть і не ясно, в чому та вина полягає. І тому він розпластався в ногах у Й. Сталіна такими словами в привітанні: "И тем с большей остротой мы, большевики Украины, чувствуем и понимаем, какая тяжкая вина падает на нас за то, что не выполнили Ваших указаний, товарищ Сталин, по борьбе с врагом в новых условиях, при новой его тактике маскировки и двурушничества" ^{182/}.

Із 115 членів ЦК КП/б/У, вибраних на попередньому з"їзді, через три з половиною роки, в новому ЦК, вибраному на Тринадцятому з"їзді, залишилося тільки 36 чоловік. Серед зниклих у цьому періоді постишевського терору, крім самого П. Постишева, є ще такі прізвища, як Влас Чубар, нарком НКВД УССР В. Балицький, високі партійні апаратники Демченко, Чувирін, Ільїн, Налімов, Поляков, Рекіс і ін. В більшості всі вони були центристами, що не належали ні до яких опозицій ^{183/}. Новий ЦК КП/б/У, обраний Тринадцятим з"їздом, був кількісно значно менший за попередній; в ньому було лише 62 члени.

Чотирнадцятий з'їзд КП/б/У 13-18.VI.1938

Після Тринадцятого з'їзду КП/б/У терор продовжувався з невгаваючою силою. При кінці 1937 року були заарештовані чільні військовики І.Н. Дубовий та І.Є. Якір, члени ЦК, відомі центристи Андрій Хвиля та В.І. Порайко, в Москві був заарештований Григорій Гринько. Застрелився, уникаючи арешту, голова уряду УССР Панас Любченко. З цієї групи людей НКВД змонтувало нову фіктивну підпільну організацію "Націоналістично-фашистська організація України" ^{184/}. Крім цих, відомих, арешти охоплювали десятки й тисячі безіменних жертв терору.

Скоро прийшла черга й на центрриста Станіслава Косіора, довголітнього першого секретаря ЦК КП/б/У. За кордоном, після другої світової війни, емігрант з СРСР Александр Уралов висловив у своїх, не зовсім обґрунтованих і часто явно помилкових, спогадах твердження, що С. Косіор був заарештований восени 1937 року в Москві, будучи викликаним з цілим Політбюром КП/б/У до І. Сталіна за те, що не погодився уступити своє місце призначеному з Москви на першого секретаря ЦК КП/б/У Микиті Хрущову ^{185/}. Не маючи підстав ні підтвердити, ні заперечити цю історію, ми залишимося радше при офіційних документах і даних преси того часу.

Офіційно М. Хрущов був посланий в Україну у січні 1938 року. Січневий пленум ЦК ВКП/б/ в 1938 році вивів офіційно П. Постишева зі складу кандидатів у члени Політбюро ЦК ВКП/б/, а на його місце кандидатом у члени Політбюро призначив секретаря Московського обкому М. Хрущова ^{186/}. Зразу ж після цього, 27. січня 1938 року, відбувся пленум ЦК КП/б/У і про нього в "Правді" сказано: " В связи с переходом на другую работу, пленум освободил тов. Косиора С.В. от обязанностей первого секретаря и члена Политбюро ЦК КП/б/У. Пленум избрал исполняющим обязанности первого секретаря ЦК КП/б/У тов. Хрущова Н.С. Исполняющим обязанности второго секретаря ЦК КП/б/У избран тов. Бурмистенко М.А. ^{187/}

/Той факт, що М. Хрущов був спочатку обраний тільки як "виконуючий обов'язки" першого секретаря, а також те, що з ним прибув з Москви цілий апарат, включаючи Бурмистенка, начальника

НКВД Успенського, Коротченка і т.д., та що 29.березня 1938 року ЦК ВКП/б/ видав спеціальну постанову "Про переведення виборів керівних партійних органів" в республіканських парторганізаціях ^{188/}, може говорити за те, що А. Уралов мав підстави твердити, що ЦК й Політбюро КП/б/У не хотіли прийняти М.Хрущова, обвинувачували Й. Сталіна в порушенні партійного статуту і взагалі ставили спротив, який був дуже драматично ліквідований тільки НКВД/.

Січневий пленум ЦК ВКП/б/У, що так висунув М. Хрущова, прийняв був постанову з довгою назвою: "Об ошибках парторганизаций при исключении коммунистов из партии, о формально-бюрократическом отношении к апелляциям исключенных из ВКП/б/ и о мерах по устранению этих недостатков" ^{189/}. Ця постанова ніби давала відклик чистці й теророві, осуджувала наклепництво та обіцяла навіть деяку реабілітацію неповинним, що потерпіли від терору. В цей же час Й. Сталін зняв з посади наркома НКВД терориста Єжова і призначив на його місце Берію. З цими подіями, звичайно, пов'язується кінець терору 30-х років.

Але на Двадцятому з'їзді КПСС в 1956 році сам М. Хрущов говорить про цей період точніше. Він каже: "Постанови січневого пленуму ЦК ВКП/б/ в 1938 році внесли деякі покращання в партійну організацію. Але широкі репресії існували також і протягом 1938 року" ^{190/}.

М. Хрущов приїхав в Україну переконаний, що сталінський терор є цілком справедливий, що скрізь і всюди справді сидять масковані вороги, яким не можна довіряти, незважаючи - "ні на оплески, ні на привітання, ні на одностайне голосування". Це типово сталінське недовір'я до оточення М. Хрущов висловив в першій своїй опублікованій промові на четвертій Київській облпартконференції в травні 1938 року. Про психічне наставлення М. Хрущова у цей час свідчить яскраво і той факт, що він, щойно прибувши в Україну разом з своїм наркомом НКВД УССР А.І. Успенським, об'їздив з ним всі зовнішні кордони України, перевіряючи їх охорону від шпигунів! ^{191/}.

13-18 червня 1938 року в Києві відбувся Чотирнадцятий з'їзд КП/б/У. З'їзд репрезентував 306 527 чоловік членів і кан-

дидатів партії 192/. На попередньому Тринадцятому з'їзді КП/б/У рік тому статистика членства партії не була опублікована. Очевидно, ця статистика була б компромітуюча. Якщо ж тепер порівняти кількість членства КП/б/У в жовтні 1933 року на Дванадцятому з'їзді і статистику Чотирнадцятого з'їзду, то видно, що за минулі чотири з половиною роки кількість членства в КП/б/У зменшилася більш ніж на 162 тисячі осіб. Таким чином наслідком чисток і терору в цьому періоді стало на 35% членів КП/б/У менше.

У своїй центральній звітній доповіді М. Хрущов заявив, що "більшевики України мобілізували всі сили, щоб виконати ухвали лютнево-березневого /1927 року - В.Г./ пленуму ЦК ВКП/б/ і вказівки товариша Сталіна про підвищення пильності, про розгром і викорчовування ворогів народу, про піднесення партійно-політичної роботи і висування нових кадрів". М. Хрущов пояснив, що чистки й терор потрібні для того, щоб знищити всіх потенційних ворогів на випадок війни з фашизмом, щоб фашизм не мав оперття всередині СРСР. Він заявив, що Німеччина має плани відірвати Україну від СРСР, що СРСР мусить готуватись до війни, посилювати свою обороноздатність, ретельно запроваджувати військовий вишкіл.

Торкаючись національного питання, М. Хрущов виступив вже як відвертий представник російського шовінізму. Він вже ні словом не згадує про небезпеку російського шовінізму, а весь тягар своїх ударів спрямовує проти "українського буржуазного націоналізму". Війна вже йде не на два фронти на ділі, як було за М. Скрипника, і не на два фронти на словах, як було за П. Постишева, а тільки на одному фронті - проти одного "українського буржуазного націоналізму". М. Хрущов заявив ясно: "Сила українського народу - в тісному єднанні з усіма народами Советського Союзу і, насамперед, з великим російським народом. І ми будемо всіляко зміцнювати це єднання". Найперше, що зробив М. Хрущов в напрямку цього "єднання", це запропонував, чи, вірніше, наказав, негайно посилити в усіх українських школах вивчення російської мови 193/.

По цьому питанню з'їзд прийняв резолюцію: "Ліквідувати наслідки шкідництва у викладанні російської мови в неповних середніх школах, а також у вузах" 194/. "Шкідництвом" цим було ніщо інше,

як скрипниківська українізація. Замість неї тепер посилилась русифікація.

На з'їзді в дебатах не було жадного творчого, оригінального виступу. Всі в один голос погоджувались і переповідали те, що сказав М. Хрущов. Резолюції з'їзду повторили теж все те, що сказав чи що вимагав М. Хрущов, а між іншим відзначили:

"Більшовики України, під керівництвом ЦК ВКП/б/ і особисто товарища Сталіна, добились за останні місяці серйозних успіхів у викритті, викорчовуванні і розгромі гнізд троцькістсько-бухарінських і буржуазно-націоналістичних агентів польсько-німецького і японського фашизму", "... XIV з'їзд КП/б/У особливо відзначає, що велику роль в досягненні КП/б/У всіх перелічених вище успіхів відіграло те, що ЦК ВКП/б/ послав в Україну міцного більшовика, сталінця - тов. Хрущова М.С." 1937.

Згадка про те, що в чистках і терорі КП/б/У добилася успіхів "за останні місяці", себто, очевидно, після приїзду М. Хрущова, не випадкова. З-поміж 62 членів ЦК КП/б/У, обраних до ЦК попереднім з'їздом рік тому, до нового ЦК, обраного тепер Чотирнадцятим з'їздом, попала лише одна людина; з 40 кандидатів ЦК КП/б/У в 1937 році, в 1938 році, залишилося 2 чоловіки; з 9 членів Ревізійної Комісії КП/б/У минулого року не залишилося ні однієї людини. З одинадцяти членів Політбюро ЦК КП/б/У й 5 його кандидатів, з 8 членів Оргбюро ЦК КП/б/У и 2 його кандидатів, обраних в 1937 році і в червні 1938 року, зникли такі відомі більшовики: С.В. Косіор, Г.І. Петровський, В.П. Затонський, М.М. Попов, К.В. Сухомлин, І.С. Шелехес, М.М. Хатаєвич, С.А. Саркісов, Є.І. Вегер, В.І. Чернявський, О.Г. Шліхтер, Г.М. Завицький, Д.М. Євтушенко, І.Ю. Кулик, К.Ф. Квятек, А.А. Хвиля, секретар комсомолу С.І. Андреев, економіст О.М. Асаткін і ін. 196/.

В більшості це були центристи-сталінці. Їх не понижив П. Постишев, бо П. Постишева прибрано з України у січні 1937 року. Їх не понижив С. Косіор, бо він не є відомий як терорист у відношенню до людей цього напрямку, а крім того й він сам є поміж знищеними. Якщо М. Хрущов прибув в Україну тільки в січні 1938 року, то й він не є відповідальний за долю багатьох з

цих людей. Взагалі, НКВД напевно було сильніше за М. Хрущова у цей час. Але все ж, упередовиці "Більшовика України" з цього часу сказано: "Нещадне викорчовування ворогів - троцькістів, бухарінців, буржуазних націоналістів і іншої шпигунської погані розпочалося лише після того, як ЦК ВКП/б/ надіслав в Україну для керівництва ЦК КП/б/У стійкого більшовика сталінця Микиту Сергійовича Хрущова" ^{197/}. Ясно, що це твердження може лише почасти відповідати правді, бо терор існував в Україні задовго перед приїздом М. Хрущова. Якийсь пристосованець переборщив "заслуги" М. Хрущова, а може й хтось навмисне записав М. Хрущова для історії саме в такому виді. Але, що в цьому твердженні є й правда, не може бути сумніву.

Fin 1938 - *Fin du terreur et des purges ont commencé à diminuer* П'ятнадцятий з'їзд КП/б/У 13.-17.V. 1940

Після Чотирнадцятого з'їзду КП/б/У масовий терор в Україні почав спадати і при кінці 1938 року майже зовсім припинився. Протягом цілих семи років в атмосфері страшного напруження, страху і смерті мільйонів людей мало хто серйозно звертав увагу на те, що Україна за цей час перетворилася в індустріально високо розвинуту країну, економічна потужність якої стала до-рівнювати західньо-європейським країнам. Українізація за час праці М. Скрипника зробила значний поступ. Голод і колективізація дуже підірвали сили українського села, але, незважаючи на це, село почало поступово затоплювати традиційно зрусифіковані міста, досі в більшості російська робітнича класа України стала перетворюватись на українську робітничу класу. Таким чином, сім жахливих в історії України 30-х років нанесли страшні втрати українському народові, але все ж таки української нації не знищили. Вона загоїла свої рани, пристосувалася до нової системи і продовжувала закономірно розвиватися далі.

На тлі цього історичного розвитку української нації яснішим стає й розвиток КП/б/У. Подібно, як і ціла ВКП/б/, КП/б/У непомітно для самої себе перетворилася соціально на партію пров-

лячої бюрократії. Після 1937 року в ній припинено ведення реєстру соціального походження й сучасного заняття членів, бо кількість робітників від варстатів у партії катастрофічно впа-
ла. КП/б/У стала в більшості партією службовців, і то, у від-
повідності з процесом індустріалізації, партією господарників
і техніків, а не просто службовців. Припинено й публікування
партійного стажу членства, бо старі більшовики, учасники рево-
люції, зникли і членство в більшості було нове, свіже, порево-
люційне. Поруч з цим, незважаючи на терор і чистки, питома ва-
га українців у КП/б/У постійно зростає, а питома вага росіян -
зменшується. Російська меншість членів КП/б/У знаходиться на
керівних посадах в партії й державі, а українська маса членів
КП/б/У знаходиться в низових апаратах. Але поволі й представ-
ники цих низів підіймаються по шаблях партійної драбини вгору.
Розвиток увесь час йде у цьому напрямі, а не навпаки.

Після чисток і терору в КП/б/У створюється монолітна єд-
ність членства. Всі голосування є одноставні, кожен повторює
те, що сказав вищестоячий начальник, кожен пристосовується до
маси і не хоче від неї відрізнитися. Свіжа й оригінальна дум-
ка, власний погляд на речі в галузі політики й ідеології, є
цілком відсутні. Партійні збори обережно дебатують лише адмі-
ністративні, господарські й технічні питання. Політичний запал,
ідеологічні диспути, вогняна проблематика революціонерів ран-
ніх з"їздів - безслідно зникли. "Революціонерами" тепер стали
тільки енкаведисти та секретарі партійних комітетів.

Після Чотирнадцятого з"їзду КП/б/У 25-26 грудня 1938 року
відбувся черговий пленум ЦК КП/б/У. На ньому М. Хрущов робив
доповідь про підготовку до весняної сівби, а також обговорюва-
лася справа партійної пропаганди у зв'язку з виходом у світ
"Короткого курсу історії ВКП/б/"^{198/}. Наступний пленум ЦК
КП/б/У, 13-15 червня 1939 року, мав на порядку денному такі
проблеми: 1/ Про розбазарювання колгоспних земель і обрізуван-
ня присадибних ділянок колгоспників; 2/ Про зселення хуторів
у села; 3/ Про збирання врожаю й хлібозаготівлі; 4/ Про підго-
товку до виборів у місцеві органи влади та 5/ Про підготовку
до всесоюзної сільсько-господарської виставки. Майже у всіх

питаннях забирав слово М. Хрущов 199/.

Коли 17. вересня 1939 року советські війська почали підбивати Західню Україну й Західню Білорусію, керівники КП/б/У на чолі з М. Хрущовим просувалися в Галичині вслід за армією.

9. грудня 1939 року ЦК КП/б/У остаточно затвердив склад керівних партійних і державних органів всіх шести областей Західньої України. На кожную область ЦК призначив по 5 секретарів парткомів, голову облвиконкому, редактора газети, секретаря комсомолу й начальника НКВД. Більше половини призначених апаратників становили українці 200/.

13-14 грудня 1939 року відбувся пленум ЦК КП/б/У, присвячений питанням прийняття в партію нових членів, поповненню партії після чисток. Доповідь з приводу цього робив М.О. Бурмистенко. Він відзначив, що "замість індивідуального відбору /членів до партії - В.Г./, нерідкі випадки огульного, валового ставлення до прийому". Він наказав приймати до партії обережніше і то насамперед людей провідних професій; техніків, фахівців 201/.

П'ятнадцятий з'їзд КП/б/У відбувся в Києві 13-17 травня 1940 року. На ньому було 570 делегатів з правом ухвального й 142 - з правом дорадчого голосу, які репрезентували 379 630 членів і 257 284 кандидатів партії. Між Чотирнадцятим і П'ятнадцятим з'їздами членство в партії зросло аж удвічі 202/.

У звітній доповіді з'їздові М. Хрущов багато уваги приділяв Й. Сталінові, запевняв, що "буквально на всіх ділянках" він керувався вказівками "особисто товариша Сталіна". В якійсь мірі ці його запевнення звучать ніби як самовиправдування, бо далі в доповіді він робить признання, що трохи нагадують навіть його доповідь про Сталінові діла на Двадцятому з'їзді КПСС. М. Хрущов сказав тоді:

"Велика робота була проведена по очистці рядів партії від ворогів - троцькістів, бухарінців, буржуазних націоналістів. Треба тепер всемірно стежити за чистотою рядів партії. Треба безпощадно боротися з усякими ухилами від генеральної лінії партії. Але, товариші, були деякі члени партії, які потерпіли даремно, і це факт. Такі були, і ми тепер частину з них відновили. Вороги звели наклепи на деяких людей

і добились своєї ворожої справи. Ми за звітний період провели рішучу боротьбу з наклепниками" 203/.

Тут М. Хрущов певно має на увазі чистку українського НКВД, що відбулася в жовтні-листопаді 1939 року. Був заарештований нарком НКВД УССР А.І. Успенський, з яким М. Хрущов приїхав в Україну. На його місце приїхав з Москви І.А. Серов, який в наш час /1956 рік/ є головою комітету Державної Безпеки ССРСР і тісним співробітником М. Хрущова. Але в часи свого побуту в Україні І. Серов явно тримався досить незалежно щодо М. Хрущова. В своїй промові на П'ятнадцятому з'їзді КП/б/У І. Серов говорив тільки про "допомогу" М. Хрущова органам НКВД, а не плазував перед ним, як інші; він сказав:

"Чекісти України, очистивши свої ряди від ворожих елементів, з допомогою КП/б/У та її керівників тов. М. Хрущова, забезпечать викриття, розгром і викорінення всіх ворогів і шпionів іноземних розвідок, які засилаються в нашу країну" 204/.

В цілому ж П'ятнадцятий з'їзд КП/б/У був дуже тихим, бюрократичним. На ньому не було жадного конфлікту думок і поглядів. Відзначалися господарські успіхи, продукційні досягнення. М. Хрущов ще наголосив, що українці мусять бути вдячні Й. Сталінові й ССРСР за об'єднання всіх українських земель в єдиній українській державі 205/.

Центральний Комітет, обраний П'ятнадцятим з'їздом КП/б/У, на 50% складався з членів, що були в ЦК й на попередньому з'їзді. В цілій КП/б/У, за даними М. Хрущова, в цей час було серед членів 63,1% українців, 19,1% росіян, 13,4% жидів та 4,4% інших національностей 206/. Але в складі ЦК КП/б/У українців було лише відсотків 40.

Після П'ятнадцятого з'їзду й до самого вибуху війни, КП/б/У була зайнята двома головними справами: економічною підготовкою до війни та покоренням Західньої України. Пленум ЦК КП/б/У 15-17 червня 1940 року мав на порядку денному питання про збирання врожаю й хлібозаготівлі та про прорив на Донбасі. Від перенапружених плянів вугільне господарство Донбасу розладналося, продукційність праці почала падати, шахти давали великі збит-

ки. Пленум відзначив, що партійна агітація серед робітництва Донбасу стоїть на низькому рівні і т.п. 207/

Черговий пленум ЦК КП/б/У 28-30 листопада 1940 року розглядав такі два питання: 1/ Про роботу Львівського й Ровенського обкомів та 2/ Про керівництво промисловістю в Дніпропетровську й Харкові. Пленум відзначив, що в Західній Україні провалено стягнення сільсько-господарського податку натурою, дуже відстає політична агітація серед населення, погано працюють сільради. Пленум постановив розпочати в Західній Україні екстраординарні заходи: посилити агітацію за створення колгоспів, пропустити школи й вищі учбові заклади від націоналістів та посилити висування місцевих кадрів у державному апараті. По другому питанню пленум відзначив, що промисловість не виконує планів продукції в Харкові й Дніпропетровську та що треба посилити керівництво нею 208/.

Між П'ятнадцятим і Шістнадцятим з'їздами КП/б/У

Незважаючи на довголітню підготовку до війни, ССРСР в час вибуху війни 22. червня 1941 року виявився зовсім не обороноздатним. Терор і чистки 30-х років важко відбилися на советських військових, адміністративних і господарських кадрах, а ще дужче відбилися вони на настроях населення, а отже й солдатів армії. Пораженські настрої з одного боку, нездалість командування й адміністрації постачання армії з другого боку, поруч з потужністю й блискавичністю німецького удару, були головними причинами того, що за п'ять місяців ціла Україна й значні західні території ССРСР опинилися під німецькою окупацією.

Війна для КП/б/У була дуже тяжким іспитом. Соціально-природа партії і її політична функція в суспільстві були яскраво оголені війною. Панічний страх, безпорадність і неорганізованість охопили велику масу членів партії, всю її бюрократичну й міщанську частину, всі її прийшли апаратники, що почувалися в Україні чужинцями і не мали зв'язку з українським населенням.

Перед швидко наступаючим ворогом більшість членства КП/б/У панічно втікала на Схід. Якась кількість, але певно не більше 40% членства, була мобілізована до армії. У підпіллі і в партизанах в Україні залишилося тільки 14 875 членів і кандидатів КП/б/У, і то це, певно, включаючи й тих партизанів, що були прийняті в партію вже в час війни ^{209/}. На 650 тисяч членів і кандидатів, що були в КП/б/У перед війною, це становить всього трохи більше 2%. Приблизно стільки ж партійців залишилися під німцями й заховалися між народом, або здалися окупантам. Решта ж евакуювалася на Схід. Правдиву картину безпорадности КП/б/У на початку війни подав у першій версії свого роману "Молода Гвардія" російський советський письменник А. Фадеєв ^{210/}.

З наступом Советської армії в Україну в запіллі її формуються з евакуйованих на Схід членів партії апарати КП/б/У. Принципом формування цих апаратів було те, що, по можливості, на місця повертаються ті самі апаратники, що були там перед війною. Ці зформовані апарати йшли услід за фронтом і прибували на місця протягом тижня після приходу Советської армії.

Наказ Сталіна про нищення території перед втечею, війна й німецька окупація завдали Україні страшних втрат. Фізично зникло понад 6 міль. людей, або 15% довоєнного населення України ^{211/}. В наслідок руйнування й грабування воюючими сторонами народне господарство й населення України, за советськими офіційними підрахунками, втратило матеріального добра на величезну суму - 285 мільярдів карбованців ^{212/}. Це становило не менше як 40% національного багатства України.

Перед КП/б/У на тлі цього стояли два головні завдання: 1/ Якнайшвидше опанування народом України і 2/ Відбудова української економіки.

Перший від довоєнних часів пленум ЦК КП/б/У відбувся в Києві 24-26 травня 1944 року. Він відбувся негайно після VI сесії Верховної Ради УРСР, яка ухвалила закони про розширення конституційних прав УРСР /право на безпосередні зв'язки з закордоном та право на формування національного війська, і відповідно до цього - створення в уряді УРСР міністерств закордонних справ та оборони/ та післала лист-подяку російському

народові за допомогу у визволенні України з-під німецької окупації. На порядку денному пленуму стояли такі питання: 1/ Підсумки весняної сівби, підготовка й збирання врожаю 1944 року; 2/ Підготовка до заготівель сільсько-господарської продукції; та 3/ Про партійно-масову роботу в Сталінській та Харківській областях. Пленум мобілізував апарати КП/б/У на негайне відновлення зруйнованої колгоспної системи в сільському господарстві, на зміцнення колгоспів та організацію роботи на них. Пленум також знайшов необхідним посилити політичну роботу серед населення, що перебувало під німецькою окупацією, розвинути більше пропаганду й агітацію серед робітництва, щоб здобути у нього більше підтримки й ентузіазму в праці для відновленої советської влади ^{213/}.

Наступний пленум ЦК КП/б/У відбувся в Києві 22-24 листопада 1944 року. Цей пленум займався проблемами Західної України. На порядку денному стояла доповідь "О недостатках в политической работе среди населения западных областей УССР", яку зробили Профатілов, Слонь і Зеленюк, секретарі Волинського, Станіславського й Чернівецького обкомів КП/б/У. Пленум знайшов, що необхідно негайно посилити боротьбу проти націоналістичного підпілля; серед населення треба зміцнити пропаганду, наголошуючи, зокрема, національне значення для України об'єднання всіх українських земель в єдиній українській державі. Пленум також знайшов, що треба скріпити партійний і державний апарат на Західній Україні, але скріплення малося на увазі не за рахунок місцевого населення. Щодо всіх цих питань з великою доповіддю виступив М. Хрущов ^{214/}.

5-8 червня 1945 року черговий пленум ЦК КП/б/У мав на порядку денному такі дві доповіді: 1/ Про підсумки весняної сівби, підготовку й проведення збирання врожаю і заготівель сільсько-господарських продуктів; та 2/ Про відновлення і будівництво міського господарства, будівництво житлових будинків та виробничих і культурно-побутових споруд у містах і селах. Пленум дав наказ партійному апаратові посилити керівництво відбудовою зруйнованих міст і сіл. У цих питаннях з промовою виступав і М. Хрущов ^{217/}.

Національне питання не становило ніякої помітної проблеми всередині КП/б/У у цей період і тому рідко порушувалося на партійних зборах. Але назовні КП/б/У мусіла вести посилену політичну пропаганду щодо цього питання. 24. травня 1945 року, на банкеті офіцерства в Кремлі, Сталін проголосив свій історичний тост в честь російського народу, назвавши його "найвидатнішою нацією" в ССРСР, що має "ясний розум", "стійкий характер" і не зрадила уряду в найтяжчу хвилину ^{216/}. Це вже була неонацистська пропаганда вищости росіян над всіма іншими народами ССРСР. З часу цієї заяви Сталіна і аж до його смерті російський шовінізм в ССРСР набуває найвищого свого розквіту. В Україні М. Хрущов і КП/б/У мусіли розвивати цю нову лінію Й. Сталіна. На зборах партійного й державного активу в Києві 28. жовтня 1945 року М. Хрущов зробив доповідь, у якій повторив Сталінів тост за росіян, багато говорив про необхідність дружби з російським народом, а також ударив по українських націоналістах. Він сказав:

"Отступая под ударами Красной Армии, немцы оставили Украине свою агентуру в лице украинско-немецких националистов ... Презренные изменники своей родины, они помогали немецким фашистам угнетать наш народ, а когда немцев вышибли, украинско-немецкие националисты пытались препятствовать восстановлению народного хозяйства. Они болтали о так называемой "независимой" Украине, пытаясь этой болтовней прикрыть свои связи с немцами. Но каждый знает, что Украина является свободным советским государством, где все поставлено на службу украинскому народу" ^{217/}.

В цій заяві М. Хрущова ясно видно нову, післявоєнну настанову партії в національному питанні в Україні: зв'язувати націоналістів, справжніх і уявних, з вельми непопулярними німецькими окупантами та наголошувати, що все, чого націоналісти вимагають, в дійсності вже існує: УССР є вільна держава українського народу і т.д. Безсумнівно, що, порівнюючи з довоєнними часами, така партійна лінія знайшлася в далеко глибших і складніших протиріччях з дійсністю: пропаганда ця виявлялася настільки брехливою, що треба було все більше й більше щось робити, щоб доказати, що це правда, а не брехня. Звідси походить і вишукання УССР на міжнародну арену, і окремий її комуністичний герб,

і гімн, і прапор і т.д., що по черзі з'являлися після війни. Розгул російського шовінізму природньо викликав у народі в Україні протилежну реакцію, піднесення власної свідомості й гідності, почуття національної образи. Ці процеси підсилювалися наслідками перебування під німецькою окупацією, наявністю західних українців в складі УССР, поширенням освіти й культури в народних масах через розвиток шкільництва і т.д. Все це давалося знаки й відбивалося на політиці КП/б/У та робило її повною суперечностей, забріханною й малоефективною.

Черговий пленум ЦК КП/б/У, що відбувся 12-14 грудня 1945 року, обговорював такі два питання: 1/ Про завершення хлібозаготівель з урожаю 1945 року та 2/ Про політичну агітацію серед населення у зв'язку з виборами до Верховної Ради ССРСР. По першому питанню пленум відзначив, що хлібозаготівлі по Україні не виконані, і то східні області відстають навіть більше, ніж західні. Пленум наказав посилити натиск на колгоспи й добитись виконання плянів. Забігаючи наперед, треба відзначити, що, можливо, постанови цього пленуму в питанні хлібозаготівель мали вплив на те, що в наступному 1946 році, в умовах страшної посухи, в Україні не виявилось запасів хліба з попереднього врожаю й народ знову голодував. По питанню підготовки населення до виборів з доповіддю виступав секретар ЦК КП/б/У по пропаганді К. Литвин. Він відзначив, що політична агітація й пропаганда серед населення України стоїть дуже низько, а населення поповнилося мільйоном осіб, що повернулися з примусових робіт з Німеччини і які, отже, жили довгий час поза ССРСР. Також прибули й влилися в населення переселенці з Польщі. Наявність цих людей вимагає посилення пропаганди й агітації, щоб протиставитись їхнім розмовам і розповіддям. В кінцевому слові на пленумі М. Хрущов вимагав, щоб партія за всяку ціну добилася виходу всього населення на вибори. Можливо, що це в такий спосіб М. Хрущов реагував на агітацію українського підпілля й УПА бойкотувати вибори 1946 року. І К. Литвин, і М. Хрущов відзначали, що особливо поганий стан з передвиборчою агітацією існує в Західній Україні 218/.

На наступному пленумі ЦК КП/б/У, який відбувся 9. липня 1946 року, стояло питання про врожай. Україну охопила давно небувала посуха. Пленум займався оцінкою ситуації, і, мабуть, після цієї оцінки до Москви. Крім цього на пленумі розглядалися організаційні питання. Пленум затвердив такий склад Оргбюро ЦК КП/б/У: М. Хрущов, Д. Коротченко, Д. Мануїльський, О. Єпішев, К. Литвин, М. Співак та кандидати - З. Сердюк і Л. Колибанов. Секретаріат ЦК КП/б/У був затверджений в такому складі: перший секретар - М. Хрущов, другий секретар - Д. Коротченко, третій секретар - К. Литвин, секретар відділу кадрів - О. Єпішев, секретар пропаганди - І. Назаренко ^{219/}.

Цей же пленум ЦК КП/б/У після до ЦК ВКП/б/ і звіт про стан партійної організації України, якого ЦК ВКП/б/ вимагав. В цьому звіті ЦК КП/б/У зокрема повідомлялося, що протягом останніх півтора років в КП/б/У мала місце "плинність кадрів": змінилося коло 50% основних керівних працівників в обкомах і в апараті ЦК КП/б/У, серед секретарів райкомів партії змінено 38%, голів виконкомів районних рад - 64%, директорів МТС - 66% і т. д. ^{220/}. Є підстави думати, що ця "плинність кадрів" в дійсності була досить широкою чисткою КП/б/У від партійців, що в той чи інший спосіб виявилися хиткими в час війни й німецької окупації.

15-17 серпня 1946 року на позачерговому пленумі ЦК КП/б/У М. Хрущов прочитав ухвалу ЦК ВКП/б/ від 26. липня 1946 року на звіт ЦК КП/б/У про стан партійної організації України. Москва розкидала громи й блискавки. М. Хрущов сказав:

"Центральний Комітет ВКП/б/ перевірів роботу по підготовці, добору й розподілу керівних партійних і радянських кадрів у партійних організаціях України і вислухав звіт ЦК КП/б/У по цьому питанню. У своєму рішенні ЦК ВКП/б/ зазначив, що підготовка, добір і розподіл керівних кадрів поставлені в ЦК і обкомах КП/б/У незадовільно, і вказав на наявність серйозних недоліків і помилок у цій справі" ^{221/}.

Признання роботи М. Хрущова й КП/б/У незадовільною загрожувало великою небезпекою. Зі звіту в пресі, однак, не ясно, чи ЦК ВКП/б/ був незадоволений такою великою "плинністю кадрів"

КП/б/У, чи навпаки, він вважав ту плинність, тобто - чистку недостатньою, замалою. Але розширення удару ЦК ВКП/б/ по КП/б/У на національне питання промовляє радше за те, що ЦК ВКП/б/ вважав чистку замалою і спрямованою не в той бік, що треба. А треба було, на думку ЦК ВКП/б/, бити по лінії національного ухилу. М. Хрущов про це сказав на пленумі таке:

"ЦК КП/б/У недооцінив особливої ваги ідеологічної роботи, не надав належної уваги доборові й ідейно-політичному вихованню кадрів в області науки, літератури, мистецтва, не організував у пресі широкої критики ворожої буржуазно-націоналістичної ідеології. В наслідок цього в деяких книгах, журналах і газетних статтях, в усних виступах окремих українських істориків і літераторів є ідеологічні помилки і перекручення, намагання відродити буржуазно-націоналістичні концепції історика Грушевського і його школи".

В "Нарисі історії української літератури", який видав Інститут мови й літератури Академії наук УРСР, існують "буржуазно-націоналістичні погляди на історію українського народу і його культури", "серйозні помилки націоналістичного характеру допущені також у першому томі історії України, який видав Інститут історії", "дехто з письменників ідеалізує минуле, припускає в своїй творчості помилки націоналістичного характеру" і т. д. 222/

Раз ЦК ВКП/б/ обвинуватив ЦК КП/б/У в отаких недоглядах і хибах, то, природньо, все це далі пішло і в низові організації.

Пленум ЦК КП/б/У постановив: "Партійна організація України швидко виправить всі недоліки і помилки" 223/. Після пленуму, протягом серпня, вересня і жовтня 1946 року, ЦК КП/б/У видав п'ять важливих постанов, що громили "буржуазно-націоналістичні ухили українських вчених, письменників, поетів, драматургів і художників. Ці постанови були такі:

- 1/ "Про перекручення і помилки у висвітленні історії української літератури в "Нарисі історії української літератури" 224/;
- 2/ "Про журнал сатири та гумору "Перець" 225/;
- 3/ "Про журнал "Вітчизна" 226/;
- 4/ "Про репертуар художньої самодіяльності культурно-освітніх установ" 227/;

5/ "Про репертуар драматичних і оперних театрів УССР і заходи до його поліпшення" 228/.

Одночасно в пресі була піднята кампанія "критики й самокритики". В цілому в постановках ЦК КП/б/У і в пресі було названо з сотню імен українських діячів науки й культури і обвинувачено їх в "буржуазно-націоналістичних" ухилах.

Це все відбувалося на тлі величезного неврожаю й голоду на селі. В такій сполучі всі обставини й політична атмосфера нагадували 1933 рік і, безперечно, витворювали страх, напруження й покірність голій силі влади. Але так далеко, як у 1933 році, цього разу не зайшло. Здається, що за критикою й бичуванням у пресі масові арешти й терор не прийшли, а голод не досяг дуже загрозливих розмірів.

Важкий стан у сільському господарстві, труднощі відбудови промисловості і незадоволення в Москві політичною роботою КП/б/У говорили за те, що сам М. Хрущов не справляється з завданнями. Певно через це, при кінці лютого 1947 року, ЦК ВКП/б/ наказав М. Хрущову уступити з посади першого секретаря ЦК КП/б/У й залишитися тільки на посаді голови уряду УССР. /Цю останню посаду М. Хрущов перебрав на додачу до секретарства в партії ще в 1943 році/. 4. березня 1947 року першим секретарем ЦК КП/б/У став присланий з Москви Л.М. Каганович. Але Л. Каганович цього разу не пробув довго в Україні. Навівши, "порядок" у відбудові промисловості, 26. грудня 1947 року він знову від'їхав до Москви. Першим секретарем ЦК КП/б/У знову став М. Хрущов, який одночасно передав головування в уряді УССР Д. Коротченкові.

Шістнадцятий з'їзд КП/б/У

В січні 1948 року в Києві відбулася ювілейна сесія Верховної Ради УССР, присвячена тридцятиліттю постановня УССР. З цієї нагоди з Москви прибув В.М. Молотов і виголосив на сесії промову, після якої напевно чимало українських большевиків зітхнуло з полегшою. В. Молотов між іншим сказав:

"Великі труднощі й випробування нашої Вітчизняної війни були перевіркою міцності морально-політичної єдності українського народу, його відданості радянській владі і більшовицької ідейності українських комуністів. Тепер ми знаємо, що український народ і його авангард - більшовики України з честю пройшли через усі ці випробування" 229/.

За цими словами послідували гучні оплески, бо це ж Москва нарешті висловлювала вотум довіри КП/б/У, сказала, що українські більшовики іспит витримали.

Крім цього В. Молотов ще висловив кілька компліментів на адресу українців, поставив їх на друге місце після росіян, кажучи, що "слідом за російським народом український народ перший пішов цим /соціалістичним, - В.Г./ шляхом", наголосив, що "український народ добився, нарешті, здійснення своєї вікової мрії, створивши свою національну українську державу" та що "з того часу, як Радянський Союз зміцнів і дістав можливість пред'явити права українському народу на утворення радянської держави для всіх українців, мрії українців про національне возз'єднання здійснилися".

У своїй доповіді на цій же сесії М. Хрущов багато дякував В. Молотову, а також дуже наголошував "дружбу з великим російським народом" та висловив навіть таку подивугідно нелогічну думку: "Той, хто бореться проти дружби російського і українського народів, - той бореться проти побудови комунізму, за реставрацію капіталізму на Україні, за відновлення капіталістичного гніту й експлуатації" 230/.

Всі ці тези й висловлювання В. Молотова й М. Хрущова після цього лягли в основу дальшої національної політики КП/б/У в Україні.

25-28 січня 1949 року в Києві відбувся після майже дев'ятирічної перерви черговий Тринадцятий з'їзд КП/б/У. Після війни це був перший з'їзд. На з'їзді було 649 делегатів з ухвальним і 85 з дорадчим правом голосу, які репрезентували 572 950 членів і 111 325 кандидатів партії. Порівнюючи з довоєнним часом членство в КП/б/У зросло на 31,3%. Війна внесла значні зміни в членський склад партії. Понад дві третини членства прибуло в партій-

ні організації з армії після демобілізації. По війні КП/б/У прийняла в члени 94 898 осіб і в кандидати 83 434 осіб. Соціальне походження й суспільний стан членства партії більше не публікується. Але на з'їзді вказувалося, що, наприклад, серед новоприйнятих в партію в Дніпропетровській області робітники становили 17,2%, колгоспники - 9,6%, а службовці - 73,2%. За місцем праці членство КП/б/У на час з'їзду поділялося так: 35% членів працювало в промисловості, на транспорті та на будівництві, 19% - у сільському господарстві, а найбільше - 46% - на державних посадах, в армії, в культосвітніх установах. На час з'їзду 35,2% членів КП/б/У мали вищу чи середню освіту, а решта - нижчу або неповну середню ^{231/}.

В звіті ЦК КП/б/У Шістнадцятому з'їздові М. Хрущов багато місця уділив твердженням, що під час війни КП/б/У успішно виконала свої завдання й витримала іспит. На доказ цього він повторив слова В. Молотова з 1948 року, що ми цитували вище. Він також цитував багато різних німецьких документів, які доказували, що населення України ніби було настроєно про-советськи, чекало повероту большевиків. М. Хрущов цими німецькими документами доказував зв'язок КП/б/У з народом. Розглядаючи проблематику повоєнного періоду, М. Хрущов відзначив великі успіхи у відбудові зруйнованої війною промисловості України. В сільському господарстві він зауважив успіхи в колективізації Західної України, що саме там почалася. Щодо питань розвитку культури в Україні, М. Хрущов заатакував тих українських науковців і письменників, що наголошують зв'язки України з Заходом; це він уважав за "націоналізм" і вимагав натомість наголошувати зв'язки з російською культурою. Серед внутріпартійної тематики М. Хрущов наголосив проблему розміщення кадрів. Він сказав, що ще й досі постанова ЦК ВКП/б/У від 26. липня 1946 року не зовсім добре виконана, на важливі посади потрапляють непевні люди, яким не можна довіряти, а через те їх доводиться часто змінювати і витворюється таким чином плінність кадрів. М. Хрущов також відзначив, що ідеологічне навчання в партії стоїть низько. Для посилення ж політичної й ідеологічної пропаганди серед населення

останнім часом видано багато літератури українською мовою, твори Леніна, Сталіна, класиків марксизму 232/.

Делегати, що виступали в дебатах з"їзду, повторювали те саме, що сказав М. Хрущов. Ніяких різниць поглядів не було, а тому, фактично, не було й ніякої справжньої дискусії. Всі ухвали приймались одностайно. З 119 членів і кандидатів ЦК, що були обрані попереднім з"їздом в 1940 році, до нового ЦК Шістнадцятий з"їзд обрав лише 22 особи. Цілий новий ЦК КП/б/У складався з 77 членів і 46 кандидатів, так що довоєнні члени творили тільки 18% його складу. Це, очевидно, відзеркалювало в значній мірі й зміну складу всього членства КП/б/У за період між обома з"їздами. 233/.

Шістнадцятий з"їзд КП/б/У

На шістнадцятому з"їзді все ж таки було забагато святкових настроїв і самовихваляння успіхами. Це правда, що вже в 1949 році відбудова промисловості України мала такий успіх, що промислова продукція України досягла довоєнного рівня. Але поза промисловістю, і то важкою промисловістю в першу чергу, стан у народньому господарстві був ще далекий від того, що було до війни.

9. березня 1949 року черговий пленум ЦК КП/б/У займався проблемою відбудови міст і сіл. Пленум визнав, що "особливо відстає житлове будівництво". Брак житла став значною перешкодою для притоку робочої сили з села до міста і це сповільнювало темпи відбудови промисловості 234/.

27-28 червня 1949 року черговий пленум ЦК КП/б/У дебатував доповідь Д. Коротченка про підсумки весняної сівби та підготовку до збирання врожаю. Пленум зауважив, що в колгоспах стала помічатися нестача робочої сили, а тому постановив "притягти всіх працездатних" до збирання врожаю 235/.

Але назагал Москва була вдоволена роботою КП/б/У і тому 18. грудня 1949 року М. Хрущов дістав підвищення - перейти на роботу в Москву на посаду секретаря Московського обкому партії. Но-

вим першим секретарем ЦК КП/б/У ЦК ВКП/б/ призначив Л.Г. Мельнікова, що в цей час був вже другим секретарем ЦК КП/б/У, а ще не так давно, але ще з-перед війни, був секретарем обкому партії в Сталіно. Л. Мельніков з походження росіянин з Московської області; той час, що він пробув в Україні, він провів у Сталіно і, очевидно, погано розумів українські відносини, хоч є підстава вважати, що він їх не лише нерозумів, а просто був російським шовіністом.

Ставши на чолі КП/б/У, а отже й всієї влади в Україні, Л. Мельніков першим ділом зробив поїздку по Західній Україні. Протягом першої половини січня 1950 року, в супроводі Д. Мануїльського, І. Сеніна та І. Назаренка, він об'їздив всі обкоми Західньої України і в кількох місцях перевів чистку партійного апарату. В своїх доповідях на пленумах обкомів він гостро критикував низький рівень пропаганди серед населення, поганий стан ідеологічної роботи серед інтелігенції та у вищих школах, вимагав зміцнити колгоспи ^{237/}. Зовсім можливо, що вже під час цього свого об'їзду Л. Мельніков наказав посилити русифікацію західньо-українських шкіл і вузів, в чому його обвинувачено три роки пізніше.

13-15 квітня 1950 року пленум ЦК КП/б/У розглядав питання політичного й організаційно-господарського зміцнення колгоспів у Західній Україні. Колективізація західньо-українського села вже наближалася до кінця, але новостворені колгоспи були організаційно слабкі, приневолені селяни працювали погано. Л. Мельніков наказав посилити партійний тиск на селі і таким чином силою апарату зміцнити колгоспи ^{238/}.

Протягом 1950 й 1951 рр. КП/б/У була зайнята проблемою укрупнення колгоспів та опанування їх своєю організацією. На час Шістнадцятого з'їзду партійні осередки КП/б/У існували в понад 13 тисяч колгоспів, а партійні голови колгоспів були в 17 тисячах колгоспів ^{238/}. Всіх же колгоспів в Україні було понад 33 тисячі ^{239/}, так що партія безпосередньо опанувала тільки половину їх. В наслідок укрупнення ж, на кінець 1951 року кількість колгоспів в Україні зменшилася до 16 тисяч ^{240/}, так що тепер голова кожного колгоспу вже не міг бути член партії.

2: липня 1951 року московська "Правда" раптом заатакувала ЦК КП/б/У за недогляд у тому, що в українській літературі й драматургії існують "буржуазно-націоналістичні" твори. До таких творів "Правда" зачислила вірш Володимира Сосюри "Любіть Україну" та оперне лібретто "Богдан Хмельницький" О. Корнійчука й В. Василевської. В дійсності нічого націоналістичного в цих творах не було, що й признають вже сьогодні такі советські авторитети, як журнал "Коммунист" ^{241/}; але російським шовіністам навіть український советський патріотизм В. Сосюри видався нестерпним, а лібретто О. Корнійчука - замало плазуючим перед Росією і її царем та боярами.

Пленум ЦК КП/б/У, що відбувся в листопаді 1951 року, за вказівками Л. Мельнікова взяв курс на посилення пропаганди й агітації проти "українського буржуазного націоналізму", що виявився в мистецтві й літературі. Пленум прийняв ряд постанов, у центрі яких стояла атака "Правди" на В. Сосюру, О. Корнійчука й В. Василевську. Пленум також приділив багато уваги питанням політосвіти членів партії та пропаганді й агітації серед населення ^{242/}.

Пленум ЦК КП/б/У, що відбувся 27-29 травня 1952 року, мав на порядку денному два питання: про стан у сільському господарстві та про "стан і заходи поліпшення підготовки, підбору, виховання і розподілу керівних партійних і радянських кадрів". По першому питанню говорив Н.Т. Кальченко, по другому - секретар ЦК О.І. Кириченко. Постанови пленуму по другому питанню опубліковані не були, але, як свідчить преса цього часу, "плинність кадрів" в цей час наближалась до розмірів 1946 року. Протягом 1951 року в деяких областях було змінено до 33% секретарів райкомів партії. Було знято з посад і багатьох секретарів обкомів партії та відповідальних працівників апарату ЦК КП/б/У в ділянках пропаганди та шкільництва. Є підстави вважати, що це була певного роду чергова чистка КП/б/У, хоч може й не надто великих розмірів ^{243/}.

Після листопадового пленуму 1951 року й травневого пленуму 1952 року по цілій Україні розгортається величезна хвиля масо-

вої пропаганди й агітації. "Радянська Україна" в передовиці пояснила, про що ходить:

"В центрі всієї ідеологічної роботи має бути виховання всіх трудящих республіки в дусі безмежної любови до Батьківщини, в дусі відданости великій партії Леніна-Сталіна, в дусі вірности непорушній ленінсько-сталінській дружбі народів, що є джерелом сили й могутности нашої Вітчизни, джерелом процвітання Радянської України - складової й невід'ємної частини великого Радянського Союзу. Вістря всієї ідеологічної роботи має бути спрямоване на якнайшвидше переборення залишків буржуазної ідеології, на рішучу боротьбу проти проявів українського буржуазного націоналізму і космополітизму, безідейности й аполітичности. В цьому напрямку і повинні будувати всю свою ідеологічну роботу партійні організації КП/б/У" 244/.

У цьому дусі партійні організації зробили кілька десятків тисяч доповідей в найнижчих клітинах суспільства - на заводах, на шахтах, в колгоспах, в тракторних бригадах. Ці доповіді вислухали за один раз понад 8 мільйонів людей. Це, безперечно, вказує на те, що національне питання в Україні просякло в саму гущу народу, в найнижчі клітини суспільства і давно перестало бути проблемою тільки інтелігенції чи бюрократії. Партія знайшла потрібним перенести свою агітацію щодо цих питань у народ. Одночасно в щоденній пресі почалася страшна пропаганда російського шовінізму в дусі Сталінового тосту з 1945 року 245/.

На цьому тлі, 23-25 вересня 1952 року, в Києві відбувся Сімнадцятий з'їзд КП/б/У. З'їзд представляв 676 190 членів і 101 642 кандидатів КП/б/У. Членство партії за місцем праці в цей час поділяється так: в промисловості, на транспорті й на будівництві - 36,9%, в сільському господарстві - 17,7%, в науці й культурі - 9,1%, у державному, партійному й військовому апаратах - 36,3%. На з'їзді було 887 делегатів 246/.

У звітній доповіді з'їздові Л. Мельніков розглядав успіхи й недотягнення в народньому господарстві України, ствердив швидкий зріст населення України /800 тис. у рік/, відзначив факти розкрадання бюрократією державного майна на підприємствах. У періоді 1951-1955 рр. Україна не мала свого окремого республіканського п'ятирічного плану, а її господарство планувалося цен-

тралізовано з Москви. Тому Л. Мельніков говорив про українську економіку в рамках всесоюзної п'ятої п'ятирічки. Розглядаючи стан культурного будівництва та літературно-мистецької творчості, Л. Мельніков відзначив, що там ще й досі існують "рецидиви буржуазного націоналізму", в мистецтві, літературі й науці помітний застій, немає нових вартісних творів, недостатньо приділяється уваги зв'язкам української культури з російською і впливам цієї останньої в Україні ^{247/}.

Говорячи про партійну організацію КП/б/У, Л. Мельніков навів статистику, з якої виходило б, що між з'їздами з КП/б/У було виключено понад 22 тисячі членів і кандидатів партії. Серед 160 членів і кандидатів ЦК КП/б/У, обраних на Сімнадцятому з'їзді, за приблизними обрахунками, українців було 58%, росіяни - 32% й інших 10%; на 13 членів і кандидатів Політбюро ЦК КП/б/У припало 9 українців і 4 росіяни ^{248/}.

Смерть Сталіна

Після Сімнадцятого з'їзду КП/б/У сильний натиск на ідеологічному фронті продовжувався, агітація й пропаганда серед населення зроста, охоплюючи все більші маси людей. Головною темою цієї кампанії була "дружба народів" та боротьба проти "українського буржуазного націоналізму".

23-26 грудня 1952 року черговий пленум ЦК КП/б/У мав на порядку денному три питання: 1/ "Про хід вивчення ухвал XIX з'їзду КПСС, геніальної праці товариша Й.В. Сталіна "Економічні проблеми соціалізму в СРСР" і заходи поліпшення ідеологічної роботи партійної організації України", 2/ Про стан у сільському господарстві республіки та 3/ "Про посилення боротьби за збереження державної та громадської власності і поліпшення справи підбору, висування і виховання кадрів у торговельних, кооперативних та інших організаціях". Щодо першого питання доповідь робив Л. Мельніков. Економічну тематику Сталінової книжки він переплів з пропагандою російського шовінізму та бороть-

бою проти "українського націоналізму". В резолюціях пленуму по цій доповіді говориться : "Добитися того, щоб на кожному підприємстві, в кожному колгоспі, МТС і радгоспі читалося не менше двох лекцій або доповідей на місяць". В цих лекціях, крім пропаганди Сталінової книжки, повинна наголошуватись "провідна роль великого російського народу в братерській сім'ї народів ССРСР", а також підкреслюватись боротьба проти "особливо українських буржуазних націоналістів і безрідних космополітів " 249/.

Наступний пленум ЦК КП/б/У 27-28 лютого 1953 року мав на порядку денному першою точкою доповідь "Про стан і заходи поліпшення ідеологічної роботи в Київській міській партійній організації" 250/. На цей час по цілій Україні шаліла кампанія пропаганди російського шовінізму. Йдуть арешти "підлих виродків - українських буржуазних націоналістів" і про це пишеться в пресі. Одночасно в Москві переводиться арешт групи жидівських лікарів, що нібито мали б убити Сталіна й інших вождів. Починається кампанія проти "сіоністів" і "єврейського буржуазного націоналізму". В Україні ця кампанія об'єднується з боротьбою проти "українського націоналізму", підноситься хвиля антисемітизму й антиукраїнізму, росте російський шовінізм. В пресі з'являється велика кількість жидівських і українських прізвиськ, які обвинувачуються в українському й жидівському націоналізмі. Пропагандисти доводять, що українські націоналісти завжди співпрацювали з жидівськими націоналістами, що УПА була у зв'язках з сіоністами і т.д. 251/

Ця кампанія, що вже межувала з масовим терором типу 1937 року, раптово обривається 4. березня 1953 року, коли в пресі з'являються повідомлення про хворобу Сталіна. 5. березня 1953 року Сталін помер.

В останніх двох тижнях березня кампанія антисемітизму й антиукраїнізму відновляється, очевидно, по інерції, але вже 5. квітня 1953 року проголошується повідомлення про звільнення жидівських лікарів, арешт їхніх слідчих та що вся ця афера була видумана й зфальшована 252/.

Тоді, на початку червня 1953 року, прийшов протиудар. У советській пресі про це повідомляється так:

"На днях состоялся пленум ЦК КП Украины. Пленум обсудил вопрос о недостатках в политической работе и в руководстве хозяйственным и культурным строительством. Пленум признал неудовлетворительным руководство ЦК КП Украины и Совета Министров УССР западными областями Украины. Пленум отметил, что Бюро ЦК и секретарь ЦК КП Украины тов. Мельников в своей практической работе допустили извращения ленинско-сталинской политики нашей партии, выразившиеся в порочной практике выдвижения на руководящую партийную и советскую работу в западных областях Украины преимущественно работников из других областей УССР, а также в фактическом переводе преподавания в западно-украинских вузах на русский язык. Пленум вскрыл крупные ошибки в деле организационно-хозяйственного укрепления колхозов в западных областях Украины. Пленум ЦК КП Украины наметил практические меры по усилению политической работы, последовательному проведению ленинско-сталинской национальной политики, устранению недостатков в руководстве хозяйственным и культурным строительством. Пленум ЦК КП Украины принял организационные решения. Пленум снял с поста первого секретаря и вывел из состава Бюро ЦК КП Украины тов. Мельникова Л.Г., как не обеспечившего руководства, допустившего грубые ошибки в деле подбора кадров и проведения национальной политики партии. Пленум избрал первым секретарем ЦК КП Украины тов. Кириченко А.И., освободив его от обязанностей второго секретаря ЦК КП Украины. Пленум избрал членом Бюро ЦК КП Украины первого заместителя Председателя Совета Министров УССР тов. Корнейчука А.Е." 253/

Таким чином, на чолі КП/б/У вперше за всю її історію став українець, Олексій Іларіонович Кириченко, маловідомий одеський більшовик, що висунувся на провідні партійні посади щойно після другої світової війни. Є деякі підстави для твердження, що О. Кириченко ніби походить з села, з Одещини, з Первомайського або Кривоозерського районів.^{254/} що він відзначився на партійній роботі в Одесі під час її оборони від німців у 1941 році.^{255/} Після війни він був секретарем Одеського обкому партії, поки не став другим секретарем ЦК КП/б/У.^{256/}

З відходом Л. Мельникова наступ російського шовінізму в Україні дещо пом'якшав.^{257/} На провідних посадах в КП/б/У та в уряді УССР за О. Кириченка помітно зросла кількість українців і

українські партійні функціонери, як дехто думає, стали певним політичним фактором в ССРСР, що тисне в напрямку децентралізації союзного уряду та збільшення деяких компетенцій урядів республік ^{258/}.

Перебіг історії КП/б/У після 1953 року, а зокрема наслідки, що випливають зі смерті Сталіна й виступу "колективного керівництва" КПСС проти сталінізму, в наш час є ще занадто свіжими подіями біжучої політичної ситуації, щоб їх описувати як історію.

Деякі кінцеві зауваги

З цього стислого хронологічного викладу історії КП/б/У від 1917 до 1953 року можна зауважити такі характерні явища й процеси та тенденції розвитку цієї політичної організації.

Від самого початку свого існування КП/б/У була національно чужа українському народові і не мала зв'язку з його масами. До влади в Україні КП/б/У прийшла виключно за допомогою російської збройної сили в спосіб дуже близький до "народно-демократичного шляху розвитку" у Східній Європі після другої світової війни. На початках КП/б/У мала оперття в Україні тільки серед російського й зрусифікованого робітництва та, особливо, серед міщанства.

Ставши при владі в УСССР, КП/б/У весь час шукала зв'язку з народними масами України, але не знаходила його. В пошукуваннях цього зв'язку КП/б/У увібрала українські комуністичні й соціалістичні партії /УКП-б ліва фракція, УСДРП - незалежників/ та стала в 20-ті роки на шлях українзації, вербуючи до себе в члени українців, примушуючи своїх функціонерів і апаратників вчити українську мову. В наслідок українзації в 20-х роках /в часи непу/ КП/б/У найближче підійшла була до українських мас за час усієї своєї історії. Але цей зв'язок знову обірвався в процесі насильної колективізації села, голоду й терору 30-х років. В цьому періоді КП/б/У знову була опанована російськими

шовіністичними елементами, які припинили українізацію. Одночасно, в процесі індустріалізації й колективізації, змінився соціальний склад КП/б/У і вона перетворилася на партію правлячої бюрократії. Таким чином перед війною КП/б/У була відчужена від народу з трьох причин: 1/ через свій терор і насильство, 2/ через свою національну антиукраїнську політику і 3/ через свій соціальний склад. Після Другої Світової війни й до нині, якщо ефект першої й другої причини трохи й послаб, то дія третьої причини ще більше посилилася. В наслідок поважного зросту продукційних сил української нації за останні десятиліття, український елемент цілком природньо й закономірно затопив КП/б/У і став в кінцевому рахунку переважаючим серед її членства, незважаючи на всі чистки й погроми. Отже, за національним складом КП/б/У таки стала нарешті переважно українською партією. Але від цього зв'язки її з українськими народніми масами не значно покращали, бо тим часом ця партія стала соціально чужою цим масам, а крім того й терор та антиукраїнська національна політика її незначно змінилась на краще. Отже, головною проблемою всієї історії КП/б/У було шукання зв'язків цієї партії з народом, шукання опертя й підтримки у масах. Не можна сказати, що ця проблема тепер вже розв'язана; вона й далі продовжує стояти перед КП/б/У на цілий зріст.

З другого боку, КП/б/У завжди була й є прибудівкою до російської політичної організації РКП-ВКП-КПСС. Вона фактично ніколи не була й не є самостійною політичною організацією, партією у властивому розумінні слова. Вона є лише частиною, обласним відділом справжньої партії, якою є російська РКП-ВКП-КПСС. По нинішній день статут КПСС прирівнює компартії національних республік у правах до обласних парторганізацій в РСФСР^{259/}. По нинішній день в складі КПСС немає окремої КП/б/ РСФСР, російської національної компартії. Її заступає КПСС, як цілість. В цьому явищі, до речі, проявляється справжнє джерело централізму в ССРСР. Створення Союзу окремих від РСФСР республік означало певну децентралізацію влади і було вимушеною поступкою РКП національним вимогам неросійських народів. Але сама РКП відпо-

відно до цього не децентралізувалася ніколи. Вона залишалася такою, якою хотіла була бачити в 1919-1922 роках і свою державу: не Союзом ССР, а єдиною й неподільною РС СР, та тільки це не вдалося тоді перевести.

Обласний, несамостійний характер КП/б/У був найголовнішою причиною того, що ця організація не знаходила й не знайшла зв'язку з українськими народними масами. В питаннях національної політики і в питаннях терору КП/б/У мусіла за статутом слухатись наказів з Москви. Тверда большевицька партійна дисципліна вимагала від членства вважати, що все, що робить і наказує ЦК ВКП/б/, є правильне і безпомилкове, та що все треба бездискусійно виконувати. Якби КП/б/У була самостійною партією, то, з трудом, але все ж вона могла б сперечатися з Москвою за правильність її політичної лінії в Україні та виправляти ту лінію. Самостійні закордонні компартії сперечаються з Москвою до певної міри, а в крайньому випадку могли б зробити те, що зробила компартія Югославії в 1948 році. КП/б/У ж ніколи не могла собі на таке дозволити, бо вона ніколи не була самостійною партією.

Крім цього, несамостійний, провінційний характер КП/б/У поважно відбився й на її соціальному складі та політичному обличчі її кадрів. На з'їздах КП/б/У з початку 30-х років, коли екрізь запанувала бюрократія, зовсім відсутні будь-які міжнародно-політичні чи ідеологічні проблеми. Партійні з'їзди перетворилися на збори провінційної бюрократії, що вирішують тільки льокальні адміністративно-господарські справи, як вирошувати свиней та в які терміни винищувати довгоносика. Міжнародно-політичної проблематики, тематики революційного руху, на з'їздах КП/б/У ніколи не буває. Єдина ідеологічна проблематика, що зате часто виринає, є національне питання.

Національне питання є головною проблемою в КП/б/У на протязі всієї її історії. Вона, ця проблема, є похідною з конфлікту і браку тісних зв'язків між КП/б/У й українським народом, або ще ширше, з конфлікту між РКП й Україною. В усій історії КП/б/У найважливіші політичні ухили серед її членства виникали головно на базі національного питання; інших серйозних опозицій в КП/б/У не було.

Всередині КП/б/У досі було три великі течії українського національного комунізму. /Характерно, що ці течії були всередині КП/б/У, а не ціла КП/б/У представляла ці течії; ціла КП/б/У завжди була лише обласною організацією російської партії і значну частину кадрів її становили неукраїнці/.

Одну таку течію становили українські комуністи-самостійники - О. Шумський, М. Хвильовий, М. Волобуєв, які спиралися на боротьбістські й укапістські елементи в КП/б/У. Ця течія в кінцевому рахунку стояла за самостійну УССР, соціалістичну чи комуністичну українську державу, що мала б вийти зі складу ССРСР і розвиватися самостійно. Ще раніше, в часи революції, до цього вели опозиції таких українських комуністів, як Василь Шахрай чи "федералісти" Лалчинського.

Другу національну течію в КП/б/У становили центристи на чолі з Миколою Скрипником. Вони були справжніми інтернаціоналістами-ленінцями, вірили в можливість самостійного національного розвитку України в складі ССРСР. Вони активно боролись на два фронти - проти російського і проти українського шовінізму, вважаючи їх шкідливими для справи світової пролетарської революції.

Третя національна течія в КП/б/У виникла після терору тридцятих років і оформлюється щойно тепер. Це сучасна українська бюрократія в КП/б/У. Вона також яскраво центристська, як і течія М. Скрипника, і також переконана, що Україні вигідно лишатися в складі ССРСР. Але, на відміну від М. Скрипника, вона ці вигоди бачить у своєму власному соціальному добрі. Ця українська бюрократія має свої власні соціальні інтереси, що збігаються з її національною окремішністю. Вона стоїть, цілком природньо, за розширення своїх власних прав, за децентралізацію влади в ССРСР, за розширення влади уряду УССР і т.д. Отже, вона є відцентровою силою в ССРСР. Але, одночасно, вона є по-бюрократичному дисциплінована й покірна вищому начальству у Москві. Минувлий терор привчив її пристосовуватись і поменше входити в суперечки з центром. Цим вона зовсім не подібна до центрисів М. Скрипника, які активно боролись проти російського затискування українських прав.

Бібліографічний показник

1/ Інститут історії партії та Жовтневої революції в Україні при ЦК КП/б/У, Істпарт: "Історія КП/б/У", Партвидав, 1933 р., том I. /Далі цитовано як: Істпарт, 1/ М. Я в о р с ь к и й .
"К истории КП/б/У, в збірнику "Октябрьская революция - первое пятилетие", Харків, 1922 г. стор. 93. /Далі цитовано як: М. Яворський/ І. Кулик. "Огляд революції в Україні", частина Перша, ВУДВ, Харків, 1921 р., стор. 15-16. /Далі цитовано як: І. Кулик/.

2/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 94;

3/ Істпарт, I, стор. 403;

4/ Там же, стор. 388 ;

5/ Істпарт, II, стор. 43;

6/ Там же, стор. 83;

7/ Там же, стор. 111;

8/ Там же, стор. 125;

9/ Там же, стор. 126;

10/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 95;

11/ Інститут Маркса-Енгельса-Ленина-Сталина при ЦК КПСС: "КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК", изд. VII, Москва, 1953 г., Часть I, стор. 384. /Далі цитовано як: "КПСС в резолюциях" /.

12/ Н.Ф. Ку з ь м и н. "Коммунистическая партия - вдохновитель и организатор борьбы украинского народа за создание и укрепление Украинского Советского государства", Москва, 1954 г., стор. 6 /Далі цитовано як: Н.Ф. Кузьмин/.

13/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 95. Див. також В. Г о л у б. "Розгром влади Керенського в Києві в 1917 році" ВПЕРЕД, Мюнхен, ч. 5/42/, травень 1954 р., стор. 5 і далі.

14/ С. П о с е е, Б. Прокофьев, С. Штейн: "Партия в борьбе с правыми ухилами, 1917-1928", ДВУ, Київ, 1929 р., стор. 56
Також Істпарт, II, стор. 164-172.

15/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 97. Також І. Кулик, стор. 28.

16/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 97;

17/ І. К у л и к, стор. 29-32. Також Істпарт, II, стор. 258-264;

18/ Е. Б о ш. "Год борьбы", Госиздат, Москва, 1925 г.,
Часть III, стор. 138 /Далі цитовано як: Е. Бош/.

19/ Там же.

20/ В. Г о л у б. "Микола Скрипник і справа соборности
України", ВПЕРЕД, ч. 5-6 /25-26/, 1952 р., стор. 11-12.

21/ Е. Б о ш, стор. 177; І. Кулик, стор. 38-39;

22/ М. Т а р д о в. "Советская Украина", Воениздат, Москва,
1940 р., стор. 26;

23/ І. К у л и к, стор. 40;

24/ Істпарт, II, стор. 283; Е. Бош, стор. 217-222; М.
Яворський, стор. 98;

25/ Істпарт, II, стор. 285;

26/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 99;

27/ Істпарт, II, стор. 289;

28/ Н.Ф. К у з ь м и н, стор. 13-14;

29/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 99;

30/ Там же, стор. 100 ;

31/ Істпарт, II, стор. 285 ;

32/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 100, 103 ; Істпарт, II, 356-357;

33/ Там же, стор. 104 ;

34/ Н.А. П с п о в. Очерк истории Коммунистической
Украины, X. 1929, стор. 179-180;

35/ І. Я в о р с ь к и й, стор. 105;

36/ Там же, стор. 106 ;

37/ Там же, стор. 107 ;

38/ В.А. А н т о н о в - О в с е е н к о . "Записки о гра-
жданской войне", Москва, 1924 р., Том III, стор. 12-14;

39/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 110 ;

40/ Там же, стор. 111 ;

41/ Там же, стор. 112 . Також Равич-Черкасский, стор. 116;

42/ Там же, стор. 113; Істпарт, II, стор. 331;

43/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 114 ;

44/ "КПСС в резолюциях", I, стор. 443.;

45/ Істпарт, II, стор. 417 ;

46/ Там же, стор. 464-465 ;

47/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 114 ;

- 48/ Там же, стор. 116 ;
- 49/ Там же ;
- 50/ Равич-Черкасский, стор.;136-137;
- 51// Iwan M a j s t r e n k o: "Borot'bism, A Chapter in the History of Ukrainian Communism"; Research Program on the USSR, New York, 1954, p. 148,160 / Далі цитовано як : І. Майстренко/.
- 52/ Істпарт, II, стор. 634 ; Равич-Черкасский стор. 149;
- 53/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 117-118 ;
- 54/ І. М а й с т р е н к о, стор. 126;
- 55/ Там же, стор. 172-173;
- 56/ "КПСС в резолюциях", I, стор. 459;
- 57/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 120;
- 58/ Там же;
- 59/ І. М а й с т р е н к о, стор. 189;
- 60/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 120;
- 61/ Там же, стор. 121 ;
- 62/ Там же, стор. 120-121;
- 63/ Там же, стор. 122-123;
- 64/ Істпарт, II, стор. 562; "КПСС в резолюциях", II, стор. 370;
- 65/ І. М а й с т р е н к о, стор. 215;
- 66/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 124-125;
- 67/ Н.Н. П о п о в, "Очерк истории Коммунистической партии /большевиков/ Украины", 2-е изд., Харьков, 1929 р., стор.246 /далі цитовано як: Н.Н. Попов/.
- 68/ Там же, стор. 251,255-256;
- 69/ Там же, стор. 247, 262-263;
- 70/ Там же, стор. 266;
- 71/ Там же, стор. 270-273;
- 72/ М. Я в о р с ь к и й, стор. 129-130;
- 73/ Н.Н. П о п о в, стор. 277-280;
- 74/ І. М а й с т р е н к о, стор. 216;
- 75/ Н.Н. П о п о в, стор. 292-295;
- 76/ Там же, стор. 291;
- 77/ Там же ;
- 78/ "КПСС в резолюциях", I, стор. 713,715,717;

- 79/ Там же, стор. 716,718;
- 80/ Див. матеріали В.І. Леніна, надруковані за Сталіна, в "Коммунист", Москва, ч. 9, 1956 р. та в "Комунист України", Київ, ч. 7, 1956 р.
- 81/ Н.Н. П о п о в, стор. 293;
- 82/ Там же, стор. 301;
- 83/ Там же, стор. 301-302;
- 84/ Там же, стор. 304-305, 307;
- 85/ Там же, стор. 307;
- 86/ Там же, стор. 296-297;
- 87/ Там же, стор. 315;
- 88/ ПРАВДА, 8 грудня 1925 р.;
- 89/ ПРАВДА, 10 грудня 1925 р.
- 90/ Там же;
- 91/ ПРАВДА, 12 грудня 1925 р.;
- 92/ "КПСС в резолюциях", II, стор. 126-127;
- 93/ И. С т а л и н. "Сочинения" Том VIII, стор. 149 /Москва, 1948/;
- 94/ І. М а й с т р е н к о, стор. 217;
- 95/ Там же, стор. 219;
- 96/ Там же, стор. 220;
- 97/ М. С к р и п н и к. "Статті й промови", Том II, частина I, стор. 147 і далі /Харків, 1929/.
- 98/ Б. Б о р е в. "Національне питання", хрестоматія Українського Інституту Марксизму-Ленінізму, Харків, 1931 р., стор. 98-105;
- 99/ ПРАВДА, 17 жовтня 1926 р.;
- 100/ ПРАВДА, 19 жовтня 1926 р.;
- 101/ ПРАВДА, 22 жовтня 1926 р.;
- 102/ І. М а й с т р е н к о, стор. 220-221;
- 103/ М. С к р и п н и к, "Джерела та причини розламу в КПЗУ" Харків, 1928 р., стор. 13-15;
- 104/ І. М а й с т р е н к о, стор. 217;
- 105/ Там же;
- 106/ Український Філіал Інституту Маркса-Енгельса-Леніна при ЦК КП/б/У: "Наукові записки", випуск I-й, Політвидав ЦК КП/б/У, Київ, 1940 р., стор. 123; .

- 107/ "КПСС в резолюциях", II, стор. 370;
- 108/ "Десятий з'їзд Комуністичної партії /більшовиків/ України. Стенографічний звіт", ДВУ, 1928 р., стор. 486-487;
- 109/ Там же, стор. 20 і далі;
- 110/ Там же, стор. 571;
- 111/ Там же, стор. 103;
- 112/ Там же, стор. 115 і далі;
- 113/ Там же, стор. 321, 388, 458;
- 114/ Там же, стор. 236;
- 115/ В. Г о л у б н и ч и й. "М. Волобуєв, В. Доброгаєв та їх опоненти", Український Збірник, Інститут для вивчення СРСР, Мюнхен, книга 5, 1956 р., стор. 9-10;
- 116/ М. С к р и п н и к. "Статті й промови", Том II, ч. I, цит. вище, Також Е. О. Гирчак: "На два фронти в боротьбі з націоналізмом", Москва, 1930 р., стор. 110;
- 117/ ПРАВДА, 11 квітня 1929 р.;
- 118/ Там же;
- 119/ ПРАВДА, 13 квітня 1929 р.;
- 120/ Там же;
- 121/ "КПСС в резолюциях", II, стор. 455 і далі;
- 122/ Там же, стор. 537;
- 123/ Там же, стор. 545;
- 124/ "История Всесоюзной Коммунистической Партии /больше- виков/. Краткий курс", Москва, 1951 р., стор. 291;
- 125/ Інститут Економіки Академії Наук Української ССР: "Очерки розвитку народного господарства Української ССР", Москва, 1954 р., стор. 309, 919 /Далі цитовано як: "Очерки розвитку"/.
- 126/ "Наукові записки", Політвидав ЦК КП/б/У, 1940 р., цитовано вище, стор. 145-146;
- 127/ "КПСС в резолюциях", II, стор. 549, "Очерки розвитку"; стор. 311;
- 128/ С. Н. П р о к о п о в и ч. "Народное хозяйство СССР", Нью-Йорк, 1952 р., Том I, стор. 192-193;
- 129/ "Очерки развития", стор. 316;
- 130/ ПРАВДА, 8 червня 1930 р.;
- 131/ ПРАВДА, 6 червня 1930 р.;

- 132/ ПРАВДА, 12 червня 1930 р.;
- 133/ ПРАВДА, 7-8 червня 1930 р.;
- 134/ С. К о с і о р, "За ленінську національну політику", Харків, 1930 р., стор. 3-16;
- 135/ ПРАВДА, 10 червня 1930 р.;
- 136/ "КПСС в резолюціях", II стор. 593 і далі;
- 137/ Там же, стор. 621;
- 138/ "Очерки развития", стор. 319;
- 139/ ПРАВДА, 7 липня 1932 р.;
- 140/ ПРАВДА, 9 липня 1932 р., ВІСТІ, Київ, 11 липня 1932 р.
- 141/ "Очерки развития", стор. 327;
- 142/ ПРАВДА, 7 липня 1932 р.;
- 143/ Борис П о д о л я к . "Криваві роки", I Сучасна Україна, Мюнхен, 9.VIII.1953 р., стор. 6 /Далі цитовано як: Б.Подольак, I/.
- 144/ПРАВДА, 7 липня 1932 р., 9 липня 1932 р.
- 145/ КОЛГОСПНИЦЯ УКРАЇНИ, Харків, 15 серпня 1932 р., стор. 2-4;
- 146/ ВІСТІ, 11 липня 1932 р.;
- 147/ Б. П о д о л я к, I, стор. 6;
- 148/ ПРАВДА, 14 липня 1932 р.;
- 149/ "Про підсумки весняної засівної кампанії", Резолюція III Всеукраїнської партконференції, додаток до ч. 19-20 журналу КОЛЕКТИВІСТ УКРАЇНИ, Харків, 1932 р., стор. 2-4,8;
- 150/ КОЛГОСПНИЦЯ УКРАЇНИ, 30 грудня 1932 р., стор.5;
- 151/ КОЛГОСПНИЦЯ УКРАЇНИ, 30 грудня 1932 р., стор. 9;
- 152/ ВІСТІ, 6 січня 1933 р.;
- 153/ ВІСТІ, 6 січня 1933 р.;
- 154/ ВІСТІ, 26 грудня 1932 р.;
- 155/ І. М а й с т р е н к о . "Організатор голоду в Україні" -П.П. Постишев", СУЧАСНА УКРАЇНА, Мюнхен, 26.VII.1953 р.;
- 156/ ПРАВДА, 27 листопада 1933 р.;
- 157/ ПРАВДА, 21,24 листопада 1933 р.;
- 158/ Б. П о д о л я к, II, СУЧАСНА УКРАЇНА, 23.VIII, 1953 р., стор. 5;
- 159/ І.М а й с т р е н к о, цит.вище;

- 160/ КОЛГОСНИЦЯ УКРАЇНИ, 15 березня 1933 р., стор.5;
161/ Цит. Б. Подоляк, II, стор. 5;
162/ ПРАВДА, 22 червня 1933 р.;
163/ ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ, Харків, ч.8-9, 1933 р., стор.245; та-
кож ПРАВДА, 24 листопада 1933 р.;
164/ ПРАВДА, 27 листопада 1933 р.;
165/ Б. П о д о л я к .III, СУЧАСНА УКРАЇНА, 6.IX.1953 р.,
стор. 7-8;
166/ ПРАВДА, 24 січня 1934 р.;
167/ ПРАВДА, 22 січня 1934 р.;
168/ ПРАВДА, 24 січня 1934 р.;
169/ ПРАВДА, 20 січня 1934 р.;
170/ ПРАВДА, 17 червня 1930 р.;
171/ THE NEW YORK TIMES, June 5, 1956. /Цитовано далі по укра-
їнськи/;
172/ Там же;
173/ ПРАВДА, 18 грудня 1934 р.;
174/ Б. П о д о л я к , III, стор. 7;
175/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, Київ, ч.2, лютий, 1936 р. та ч. 3,
березень, 1936 р. Також: В.М. Молотов. "Уроки вредительства, див-
ерсії и шпионажа японо-немецко-троцкистских агентов". Партиз-
дат ЦК ВКП/б/, 1937 р.; також: Народный Комиссариат Юстиции
СССР. "Судебный отчет по делу антисоветского "Право-троцкисте-
кого блока", Москва, 1938 р., стор. 51-53, Допит Г.Гринька/;
176/ Про Московські процеси найкраща з досі написаних роз-
відок є така: Nathan Leites and Elsa Bernaut. Ritual of Liquidatin
Glencoe, Ill., 1954, 515 pp.
177/ ПРАВДА, 30 травня 1937 р.;
178/ ПРАВДА, 19 та 20.III. 1937;
179/ ПРАВДА, 28 травня 1937 р.;
180/ ПРАВДА, 29 травня 1937 р.;
181/ ПРАВДА, 30-31 травня 1937 р., 2 червня 1937 р.;
182/ ПРАВДА, 30 травня 1937 р.;
183/ ВІСТІ, 23 січня 1934 р.;
184/ Б. П о д о л я к , III, стор. 8;
185/ Alexandre O u r a l o v. "Staline au pouvoir", Paris
/1949 ?/ Les Iles d'Or, pp. 69-72.

- 186/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч.І, 1938 р., стор. 1;
 187/ ПРАВДА, 29 січня 1938 р.;
 188/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч.4, 1938 р., стор.І;
 189/ "КПСС в резолюціях", II, стор. 849 і далі;
 190/ НЬЮ-ЙОРК ТАЙМС, цит. вище;
 191/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч.6, 1938 р., стор. 6-10;
 192/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч. 7, 1938 р., стор. 7
 193/ Там же;
 194/ Там же;
 195/ Там же, стор. 12,14;
 196/ ВІСТІ, 4 червня 1937 р., 20 червня 1938 р.;
 197/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч. 7, 1938 р., стор. 25;
 198/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч.І, 1939 р., стор. 3;
 199/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч.7, 1939 р., стор.4;
 200/ ВІСТІ, 9 грудня 1939 р.;
 201/ ВІСТІ, 15 грудня 1939 р.;
 202/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч. 5, 1940 р., стор. 42;
 203/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч. 6, 1940 р., стор. 4-25;
 204/ ВІСТІ, 20 травня 1940 р.;
 205/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч. 6, 1940 р., стор. 31;
 206/ Там же, стор. 21;
 207/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч. 7, 1940 р., стор. 4;
 208/ БІЛЬШОВИК УКРАЇНИ, ч. 12, 1940 р., стор.6;
 209/ Н. Ф. К у з ь м и н, стор. 34;
 210/ А. Ф а д е е в . "Молодая Гвардия", роман, Москва, 1946 р.;
 211/ Див. про це детально в авторській статті, ВПЕРЕД, ч. 10, жовтень, 1956 р.
 212/ "Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинів німецько-фашистських загартбників", Київ, 1945 р., стор. 2;
 213/ ПРАВДА, 27 травня 1944 р.;
 214/ ПРАВДА, 25 листопада, 1944 р.;
 215/ ПРАВДА, 9 червня 1945 р.;
 216/ И. С т а л и н . "О Великой Отечественное войне Советского Союза", Москва, 1951 р., стор. 196-197;
 217/ ПРАВДА, 29 жовтня 1945 р.;

- 218/ ПРАВДА, 14 липня 1946 р.;
- 219/ ПРАВДА, 14 липня 1946 р.;
- 220/ ПРАВДА, 23 серпня 1946 р.;
- 221/ Там же;
- 222/ Там же;
- 223/ Там же;
- 224/ Всі ці постанови детально проаналізовані в книжці Да
нила Л о б а я. "Непереможна Україна", видання Комітету Укра-
їнців Канади, Вінніпег, 1950 р., 239 стор.;
- 225/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, Київ, 27 вересня 1946 р.;
- 226/ ВІТЧИЗНА, Київ, ч.9, вересень, 1946 р., стор.3 і далі;
- 227/ РАДЯНСЬКЕ МИСТЕЦТВО, Київ, 8 жовтня 1946 р.;
- 228/ РАДЯНСЬКЕ МИСТЕЦТВО, 15 жовтня 1946 р.;
- 229/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 25 січня 1948 р.;
- 230/ Там же;
- 231/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА 27 січня 1949 р.;
- 232/ Там же;
- 233/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 29 січня, 1949 р.;
- 234/ Цитовано в ВПЕРЕД, ч. 9-10, січень 1950 р., стор.2 і
далі;
- 235/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 1 липня 1949 р.;
- 236/ ПРАВДА УКРАЇНИ, Киев, 7-15 січня 1950 р.;
- 237/ ПРАВДА УКРАЇНИ, 16 квітня 1950 р.;
- 238/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 27 січня 1949 р.;
- 239/ "Очерки развития", стор. 524;
- 240/ Там же;
- 241/ КОМУНІСТ, Москва, номер 12, серпень 1956 р., стор.91;
- 242/ ВПЕРЕД, ч. 5-6 /25-26/, 1952 р., стор.2;
- 243/ Там же;
- 244/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 2 липня 1952 р.;
- 245/ В. Ф е л і к с, "З чим КП/б/У ходила на ХІХ з"їз ?"
ВПЕРЕД, ч. 5-6 /25-26/, 1952 р., стор.3-4;
- 246/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 25 вересня 1952 р.;
- 247/ В. Ф е л і к с. "З"їзд більшовиків України", ВПЕРЕД,
ч. 7-8, 1952 р., стор. 2 й далі;
- 248/ Там же, стор. 3;
- 249/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 3 січня 1953 р.;

- 250/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 1 березня 1953 р.;
- 251/ В. Ф е л і к с. "Політичне становище в Україні в першому кварталі 1953 р." ВПЕРЕД, ч. 2 /30/, травень 1953 р., стор. 3-4;
- 252/ Там же, стор. 4;
- 253/ ПРАВДА, 13 червня 1953 р.;
- 254/ ПРАВДА УКРАИНЫ, 10 березня 1950 р.;
- 255/ РАДЯНСЬКА УКРАЇНА, 27 січня 1949 р.;
- 256/ "Метеорна кар"єра Олексія Кириченка", ВПЕРЕД, ч. 8 /57/, серпень, 1955 р., стор. 7;
- 257/ В. Ф е л і к с. "Причини й наслідки падіння Мельникова", ВПЕРЕД, ч. 6 /34/, вересень, 1953 р., стор. 3;
- 258/ В. Ф е л і к с. "Українська бюрократія - новий політичний фактор", ВПЕРЕД, ч. 6 /43/, червень, 1954 р., стор. 1-2;
- 259/ "КПСС в резолюціях", II, стор. 1127, 1130;
- 260/ Про ідеологію української бюрократії див. спробу інтерпретації - Ф. Ф е л і к с. "Переяславські артикули року 1954", ВПЕРЕД, ч. 8 /45/, 1954 р.; Характерні факти є також у ВПЕРЕД, ч. 2 /75/ 1957 р. стор. 8.

Випускаючи в світ цю працю, автор висловлює подяку пп. І.В. Майстренкові та Г.С. Костюкові за попереднє читання манускрипту й критичні зауваги до цієї статті. Погляди, висловлені в цій статті, очевидно, належать лише авторові.

В.Г.

Д о д а т о к І

СПИСОК ЧЛЕНІВ ЦК КП/б/У, 1917-1953 рр.

/Примітка: Ініціали імені й по-батькові при прізвищах подаються лише в тих випадках, коли їх вдалося знайти; іноді в цих ініціалах можлива різниця, спричинена різницею написання імені по-українськи й по-російськи, як, напр., Микола й Николай і т.п./

Генеральні або перші секретарі ЦК КП/б/У

<u>Ім'я та прізвище</u>	<u>Час перебування на посаді</u>
Юрій П'ятаков	Березень 1919 - січень 1920 р.
Станіслав Косіор	Лютий 1920 - листопад 1920 р.
Вячеслав Молотов	Листопад 1920 - лютий 1921 р.
Еммануїл Квірінг	Березень 1921 - травень 1925 р.
Лазар Каганович	Травень 1925 - липень 1928 р.
Станіслав Косіор	Серпень 1928 - грудень 1937 р.
Микита Хрущов	Січень 1938 - грудень 1949 р.
Лазар Каганович	Березень 1947 - грудень 1947 р.
Микита Хрущов	Січень 1948 - грудень 1949 р.
Леонід Мельніков	Січень 1950 - червень 1953 р.
Олексій Кириченко	Червень 1953 --

Члени ЦК КП/б/У, вибрані на I з'їзді, липень 1918 р.

1/ Акімов /Ровнер/	8/ Лаврентій- Картвелішвілі
2/ Бубнов А.С.	9/ Лутовінов
3/ Буценко А.І.	10/ Косіор С.В.
4/ Затонський В.П.	11/ <u>П'ятаков Ю.Л.</u>
5/ Грузман	12/ Тарський
6/ Крейсберг-Ісааков	13/ Тичинін
7/ Квірінг Е.І.	14/ Шварц Семен
	15/ Фарбман-Рафаїл

Члени ЦК КП/б/У, вибрані на II з'їзді, жовтень 1918 р.

1/ Арт'юм-Сергєєв Ф.А.	8/ Безчетвертной-Ніколаєв
2/ Александр /Александров /	9/ Реут
3/ Епштейн-Яковлев Я.А.	10/ Дробніс Я.Н.
4/ Затонський В.П.	11/ Шварц Семен
5/ Закс-Гладнев Г.Н.	12/ Сталін Й.В.
6/ Зімак	13/ Тарський
7/ Квірінг Е.І.	14/ Слинько П.
	15/ П"ятаков Ю.Л.

Члени ЦК КП/б/У, вибрані на III з'їзді, березень 1919 р.

1/ Акімов	8/ Косіор С.В.
2/ Ворошилов К.Є.	9/ Мещеряков /Н.Л. ?/
3/ Гамарник Ян	10/ П"ятаков Ю.Л.
4/ Дробніс Я.Н.	11/ Раковський Х.Г.
5/ Затонський В.П.	12/ Рафаїл-Фарбман Р.
6/ Іванов	13/ Харечко Тарас
7/ Квірінг Е.І.	14/ Хмельницький

Члени ЦК КП/б/У, вибрані на IV з'їзді, березень 1920 р.

1/ Блакитний В.М.	10/ Мінін С.К.
2/ Ворошилов К.Є.	11/ Петровський Г.І.
3/ Гамарник Ян	12/ П"ятаков Ю.Л.
4/ Ганзей	13/ Рафаїл-Фарбман Р.
5/ Дробніс Я.Н.	14/ Сапронов
6/ Затонський В.П.	15/ Чубар В.Я.
7/ Іванов	16/ Шумський О.Я.
8/ Квірінг Е.І.	17/ Харечко Тарас
9/ <u>Косіор В.В.</u>	

Члени ЦК КП/б/У, призначені після IV з'їзду, березень 1920 р.

1/ Арт'юм-Сергеев Ф.А.	8/ Мануїльський Д.З.
2/ Блакитний В.М.	9/ Мінін С.К.
3/ Епштейн-Яковлєв М.А.	10/ Петровський Г.І.
4/ Залуцький П.А.	11/ Раковський Х.Г.
5/ Затонський В.П.	12/ Чубар В.Я.
6/ Кон Ф.Я.	13/ Шумський О.Я.

Керівництво КП/б/У на V з'їзді, листопад 1920 р.

Члени ЦК:

1/ Ворошилов К.Є.	8/ Мануїльський Д.З.
2/ Затонський В.П.	9/ Мінін С.К.
3/ Епштейн-Яковлєв М.А.	10/ Петровський Г.І.
4/ Залуцький П.А.	11/ Раковський Х.Г.
5/ Затонський В.П.	12/ Чубар В.Я.
6/ Кон Ф.Я.	13/ Шумський О.Я.
7/ Косіор С.В.	

Керівництво КП/б/У на V з'їзді, листопад 1920 р.

Члени ЦК :

1/ Ворошилов К.Є.	9/ Молотов В.М.
2/ Затонський В.П.	10/ Ніколаєнко
3/ Іванов А.Г.	11/ Петровський Г.І.
4/ Іванов Н.	12/ П'ятаков Ю.Л.
5/ Кін Д.	13/ Раковський Х.Г.
6/ Лебедь Д.З.	14/ Фрунзе М.В.
7/ Мануїльський Д.З.	15/ Шумський О.Я.
8/ Мінін С.К.	

Кандидати ЦК :

- 1/ Аверін П.Я.
- 2/ Дробніс Я.Н.
- 3/ Харечко Тарас

Центральна Контрольна Комісія:

- 1/ Кон Ф.Я.
- 2/ Кузнецов
- 3/ Петровський Г.І.
- 4/ Покко С.І.
- 5/ Скрипник М.О.

Керівництво КП/б/У на VI з'їзді, грудень 1921 р.

Члени ЦК :

- 1/ Аверін П.Я.
- 2/ Гольцман А.
- 3/ Затонський В.П.
- 4/ Іванов А.Г.
- 5/ Квірінг Е.І.
- 6/ Кін Д.
- 7/ Клименко
- 8/ Кон Ф.Я.
- 9/ Косіор С.В.
- 10/ Кузнецов
- 11/ Лебедь Д.З.
- 12/ Мануїльський Д.З.
- 13/ Петровський Г.І.
- 14/ Псяков
- 15/ П'ятаков Ю.Л.
- 16/ Раковський Х.Г.
17. Рухимович М.Л.

- 18/ Скрипник М.О.
- 19/ Угаров
- 20/ Фрунзе М.В.
- 21/ Чубар В.Я.

Кандидати ЦК :

- 1/ Владіміров
- 2/ Ніколаєнко
- 3/ Пахомов
- 4/ Сімонов
- 5/ Харечко Тарас

Центральна Контрольна Комісія:

- 1/ Грязев І.Я.
- 2/ Завіцький Г.М.
- 3/ Затонський В.П.
- 4/ Покко С.І.
- 5/ Щеглов

Керівництво КП/б/У на VIII з'їзді, травень 1924 р.

Члени ЦК :

- 1/ Булат
- 2/ Буздалін С.Ф.
- 3/ Владімірський М.О.

- 4/ Жуковський
- 5/ Затонський В.П.
- 6/ Іванов А.Г.

- 7/ Іванов В.Й.
- 8/ Каприлін
- 9/ Квірінг Е.І.
- 10/ Клименко
- 11/ Корнюшин Ф.Д.
- 12/ Криницький
- 13/ Кураженко-Вішняков
- 14/ Лаврентій-Картвелішвілі
- 15/ Ляксудкін
- 16/ Ляпін
- 17/ Мальцев
- 18/ Мануїльський Д.З.
- 19/ Медведєв О.В.
- 20/ Петровський Г.І.
- 21/ Поляков
- 22/ Радченко А.Ф.
- 23/ Рухимович М.Л.
- 24/ Скрипник М.О.
- 25/ Угаров
- 26/ Халявський

- 27/ Чубар В.Я.
- 28/ Шліхтер О.Г.
- 29/ Шумський О.В.
- 30/ Ястребов Г.Г.

Кандидати ЦК :

- 1/ Буцай
- 2/ Гришко
- 3/ Демченко
- 4/ Козлов С.К.
- 5/ Кумищенко
- 6/ Магадан
- 7/ Маркітан П.П.
- 8/ Таран С.Д.

Центральна Ревізійна Комісія:

- 1/ Галперін
- 2/ Познанський
- 3/ Равич-Черкаський

Керівництво КП/б/У на X з'їзді, листопад 1927 р.

Члени ЦК :

- 1/ Акулов П.М.
- 2/ Бадаєв І.І.
- 3/ Балицький В.А.
- 4/ Бессонов В.М.
- 5/ Берзін Я.А.
- 6/ Бірман С.П.
- 7/ Бондаренко
- 8/ Бородай
- 9/ Буздалін С.Ф.
- 10/ Голод Н.П.
- 11/ Гопнер С.І.
- 12/ Горбачев Е.Г.
- 13/ Гулий К.М.
- 14/ Демченко М.Н.
- 15/ Дехтярьов
- 16/ Доненко М.Е.
- 17/ Доронін
- 18/ Дроздовський
- 19/ Дубовий І.Н.
- 20/ Дудник Я.М.
- 21/ Захарьяцева
- 22/ Зеленський Т.П.
- 23/ Іванов С.
- 24/ Ікс /?!/

25/ Каганович Л.М.	61/ Степанов С.О.
26/ Ківліга А.С.	62/ Строганов В.А.
27/ Кірюшин	63/ Суханов
28/ Козлов П.В.	64/ Сухомлин К.В.
29/ Корнюшин Ф.Д.	65/ Таран С.Д.
30/ Легенченко	66/ Тарасов С.Н.
31/ Ломов Г.І.	67/ Філін
32/ Любченко П.П.	68/ Фінковський О.І.
33/ Ляліков П.С.	69/ Хвиля А.А.
34/ Мазуренко	70/ Чернявський В.І.
35/ Мануїльський Д.З.	71/ Чубар В.Я.
36/ Масленко	72/ Чувирін М.Е.
37/ Маслов К.О.	73/ Шліхтер О.Г.
38/ Медведєв	74/ Щербаков
39/ Мільчаков А.І.	75/ Якір У.Е.
40/ Міхасенко Д.С.	
41/ Налімов М.М.	<u>Кандидати ЦК :</u>
42/ Окороков К.І.	1/ Березін О.О.
43/ Петровський Г.І.	2/ Блеєр А.Д.
44/ Пилацька О.В.	3/ Владіміров Л.С.
45/ Піскарьов М.Ф.	4/ Власенко С.Н.
46/ Полоз М.М.	5/ Войцехівський
47/ Поляков В.В.	6/ Гвоздецький С.П.
48/ Попов М.М.	7/ Горбань М.К.
49/ Порайко В.І.	8/ Горбунов П.П.
50/ Постишев П.П.	9/ Данилевська М.В.
51/ Проказіна	10/ Заривайко П.А.
52/ Радченко А.Ф.	11/ Кісельов
53/ Сапов І.А.	12/ Клочко
54/ Свистун П.І.	13/ Коваль
55/ Семьонов	14/ Коновалов М.І.
56/ Сербиченко О.К.	15/ Кузьменко В.Д.
57/ Скалацький	16/ Кузьменко І.Р.
58/ Скрипник М.О.	17/ Кулик І.
59/ Соболю Н.Л.	18/ Курганов
60/ Соколов О.Г.	19/ Левицький Н.П.
	20/ Лізарьов Ф.С.

- 21/ Макієнко
- 22/ Маркітан П.П.
- 23/ Марченко М.Х.
- 24/ Мезіс А.І.
- 25/ Мулін
- 26/ Мусульбас
- 27/ Одинцов О.В.
- 28/ Плахотніков
- 29/ Постоловський М. Х.
- 30/ Премудров П.К.
- 31/ Річицький Андрій
- 32/ Руман
- 33/ Рутковський В.І.
- 34/ Смірнов
- 35/ Соловійов І.Г.
- 36/ Таран Ф.П.
- 37/ Тараненко К.С.

- 38/ Ткаченко О.Я.
- 39/ Третьяков М.Г.
- 40/ Триліський О.Д.
- 41/ Фесенко О.К.
- 42/ Чайка
- 43/ Чайка М.К.
- 44/ Шімановський
- 45/ Юрченко І.С.

Центральна Ревізійна Комісія:

- 1/ Вітковський
- 2/ Гальперін
- 3/ Кас"яненко
- 4/ Коротченко /Дем"ян ?/
- 5/ Мальцев
- 6/ Маргуліс
- 7/ Маленков
- 8/ Рабічев
- 9/ Шустін А.Я.

Керівництво КП/б/У на XI з"їзді, червень 1930 р.

Члени ЦК:

- 1/ Алексєєв Н.
- 2/ Балицький В.А.
- 3/ Богданов
- 4/ Бойченко О.М.
- 5/ Верхових
- 6/ Вайнов А.
- 7/ Войцехівський Ю.
- 8/ Вейцер
- 9/ Виростков Т.А.
- 10/ Голод Н.П.
- 11/ Горбачев Е.М.
- 12/ Гулий К.Н.
- 13/ Гаркавий
- 14/ Голнер С.І.
- 15/ Давидов
- 16/ Демченко М.Н.
- 17/ Дроздовський
- 18/ Дубовий І.Н.
- 19/ Дудник Я.Н.
- 20/ Зеленський Т.П.
- 21/ Зайцев Ф.І.
- 22/ Заривайко П.А.
- 23/ Карлсон К.М.
- 24/ Картвелішвілі-Лаврентій
- 25/ Коваль К.Ф.
- 26/ Косіор С.В.

27/ Кузьменко В.Д.
28/ Лукашевич
29/ Любченко П.П.
30/ Масленко П.Ф.
31/ Маркітан А.Ф.
32/ Михайлов
33/ Марголін Н.В.
34/ Макієнко М.Н.
35/ Маслова
36/ Мат'яш
37/ Мусульбас І.Х.
38/ Мулін В.М.
39/ Мишков М.Г.
40/ Налімов М.Н.
41/ Неживий М.Ф.
42/ Окорков К.І.
43/ Осипенко
44/ Петровський Г.І.
45/ Пилацька О.В.
46/ Піскар'юв М.Ф.
47/ Пол'єз М.М.
48/ Поляков В.В.
49/ Порайко В.І.
50/ Постішев П.П.
51/ Постоловський М.Ф.
52/ Прокоф'єв
53/ Семьонов Б.А.
54/ Сербиченко О.К.
55/ Свистун П.І.
56/ Скрипник М.О.
57/ Собчинський
58/ Соколов О.Г.
59/ Строганов В.А.
60/ Сухомлин К.В.
61/ Снегов А.В.
62/ Бородай

63/ Тараненко К.С.
64/ Таран Ф.П.
65/ Терехов Р.Я.
66/ Хаханьян
67/ Хвиля А.А.
68/ Чернявський В.І.
69/ Чубар В.Я.
70/ Чувирін М.Е.
71/ Шліхтер О.Г.
72/ Шварц Семен
73/ Шкадінов Н.І.
74/ Якір І.Е.
75/ Якубенко І.І.

Члени Бюро :

1/ Балицький
2/ Картевелішвілі-Лаврентій
3/ Косіор
4/ Петровський
5/ Постішев
6/ Семьонов
7/ Скрипник
8/ Сухомлин
9/ Чубар
10/ Чувирін
11/ Якір

Кандидати Бюро :

1/ Демченко
2/ Строганов
3/ Сербиченко
4/ Шліхтер
5/ Любченко
6/ Терехов
7/ Зайцев
8/ Чернявський

Члени Оргбюро :

- 1/ Виростков
- 2/ Гулий
- 3/ Голод
- 4/ Дудник
- 5/ Картвелішвілі-Лаврентій
- 6/ Косіор
- 7/ Любченко
- 8/ Пилацька
- 9/ Поляков
- 10/ Порайко

11/ Постишев

12/ Хаханьян

13/ Хвиля

Секретаріат ЦК:

1/ Косіор

2/ Картвелішвілі-Лаврентій

3/ Постишев

4/ Любченко

Керівництво КП/б/У на XII з'їзді, січень 1934 р.

Члени ЦК:

- 1/ Сталін
- 2/ Каганович
- 3/ Молотов
- 4/ Косіор
- 5/ Постишев
- 6/ Петровський
- 7/ Чубар
- 8/ Балицький
- 9/ Якір
- 10/ Хатаєвич
- 11/ Затонський
- 12/ Чувирін
- 13/ Сухомлин
- 14/ Саркіс /Саркісов ?/
- 15/ Демченко М.Н.
- 16/ Попов
- 17/ Любченко П.П.
- 18/ Вегер
- 19/ Чернявський

20/ Шліхтер

21/ Маркітан

22/ Алексеєв. Н.

23/ Амелін

24/ Андреев С.І.

25/ Асаткін

26/ Бєгайло

27/ Боичкін

28/ Брускін.

29/ Булат

30/ Вайнов А..

31/ Ваньян

32/ Василенко

33/ Виростков Т.А.

34/ Власов

35/ Войцехівський Ю.

36/ Волков

37/ Воробйов І.А.

38/ Гавриленко

39/ Гаврилов

40/ Гарин М.Д.

41/	Голуб Ф.Я.	77/	Макаров
42/	Голубенко М.В.	78/	Масленков
43/	Гулий К.Н.	79/	Матвеев
44/	Дехтярьов	80/	Мілх
45/	Дубовий І.Н.	81/	Михайлик М.В.
46/	Діскантов	82/	Михайлов
47/	Друскіс	83/	Мойсеєнко
48/	Дудник Я.Н.	84/	Мусульбас І.Х.
49/	Дьомічев	85/	Налімов М.Н.
50/	Заривайко П.А.	86/	Окорков К.І.
51/	Зеленський Т.П.	87/	Осьмов
52/	Зюльков	88/	Паперний
53/	Іванов Н.	89/	Пахомов
54/	Іванов Ф.І.	90/	Певзнер
55/	Ільїн	91/	Петровський
56/	Ісаєв	92/	Пилацька О.В.
57/	Канторович	93/	Плачинда
58/	Карлсон К.М.	94/	Поляков В.В.
59/	Кацнельсон	95/	Порайко В.І.
60/	Квятек	96/	Потапенко
61/	Кіллероґ	97/	Просвірін
62/	Кірілкін	98/	Реків
63/	Кісіс	99/	Рогальов
64/	Кісельов А.	100/	Сапов
65/	Кліновський	101/	Скалига
66/	Коваль К.Ф.	102/	Соколов А.Т.
67/	Корженко	103/	Соколов І.В.
68/	Коцюбинський Ю.	104/	Таран С.
69/	Кузьменко В.Д.	105/	Таран Ф.П.
70/	Кулик І.	106/	Тараненко К.С.
71/	Куріцен	107/	Триліський О.Л.
72/	Левітін	108/	Товстоп"ят
73/	Левченко	109/	Туровський
74/	Лейбзон	110/	Тьомкін
75/	Лісін	111/	Фесенко О.К.
76/	Літвін	112/	Фурер В.А.

- 113/ Хаханьян
114/ Хвиля А.А.
115/ Шелехес

Члени Бюро :

- 1/ Балицький
2/ Демченко
3/ Затонський
4/ Косіор
5/ Петровський
6/ Постишев
7/ Саркіс

- 8/ Сухомлин
9/ Хатаєвич
10/ Чубар
11/ Чувирін
12/ Якір

Кандидати Бюро :

- 1/ Шліхтер
2/ Любченко
3/ Чернявський
4/ Вегер
5/ Попов

Керівництво КП/б/У на XIII з'їзді, червень 1937 р.

Члени ЦК:

1/ Андреев С.І.	20/ Косіор С.В.
2/ Асаткін О.М.	21/ Криворучко М.М.
3/ Блайшвілі М.К.	22/ Кудрявцев С.О.
4/ Бондаренко М.І.	23/ Кузьменко В.Д.
5/ Борш Г.М.	24/ Кулик І.Ю.
6/ Василенко М.С.	25/ Лепін А.П.
7/ Вегер Є.І.	26/ Лісін І.І.
8/ Волков А.С.	27/ Любченко П.П.
9/ Гікало М.Ф.	28/ Марголін Н.В.
10/ Гопнер С.І.	29/ Маркітан П.П.
11/ Дубовий І.Н.	30/ Масленко П.Ф.
12/ Євтушенко Д.М.	31/ Матвеев М.І.
13/ Жученко П.Я.	32/ Мирошніченко І.Є.
14/ Затонський В.П.	33/ Мойсєєнко К.В.
15/ Іванов В.Т.	34/ Нікітченко М.І.
16/ Іванов М.Г.	35/ Павлішев П.Ф.
17/ Ісаєв І.В.	36/ Пилацька О.В.
18/ Карлсон К.М.	37/ Пелевін І.В.
19/ Квятек К.Ф.	38/ Петровський Г.І.
	39/ Попов М.М.

- 40/ Порайко В.І.
- 41/ Прамнек Є.К.
- 42/ Просвірін І.О.
- 43/ Прядченко Г.К.
- 44/ Саркісов С.А.
- 45/ Свистун П.І.
- 46/ Сідерський З.Й.
- 47/ Співак І.С.
- 48/ Струць В.Н.
- 49/ Сухомлин К.В.
- 50/ Тимошенко С.К.
- 51/ Тодрес В.З.
- 52/ Товстоп"ят О.Г.
- 53/ Триліський О.Л.
- 54/ Федько І.Ф.
- 55/ Хвиля А.А.
- 56/ Холохоленко О.Ч.
- 57/ Христіч П.Д.
- 58/ Чернявський В.І.
- 59/ Шелехес І.С.
- 60/ Шліхтер О.Г.
- 61/ Щаденко Ю.А.

Члени Бюро :

- 1/ Гікало М.Ф.
- 2/ Затонський В.П.
- 3/ Косіор С.В.
- 4/ Кудрявцев С.О.
- 5/ Любченко П.П.

- 6/ Петровський Г.І.
- 7/ Попов М.М.
- 8/ Прамнек Е.К.
- 9/ Сухомлин К.В.
- 10/ Хатаєвич М.М.
- 11/ Шелехес І.С.

Кандидати Бюро :

- 1/ Саркісов С.А.
- 2/ Марголін Н.В.
- 3/ Вегер Є.І.
- 4/ Чернявський В.І.
- 5/ Шліхтер О.Г.

Секретарі ЦК:

- 1/ Косіор С.В.
- 2/ Хатаєвич М.М.
- 3/ Попов М.М.

Члени Оргбюро:

- 1/ Андрєєв С.І.
- 2/ Косіор С.В.
- 3/ Кудрявцев С.О.
- 4/ Любченко П.П.
- 5/ Попов М.М.
- 6/ Порайко В.І.
- 7/ Сідерський З.Й.
- 8/ Хатаєвич М.М.

Кандидати Оргбюро:

- 1/ Струць В.Н.
- 2/ Просвірін І.О.

Керівництво КП/б/У на XIV з'їзді, червень 1938 р.

Члени ЦК:

- 1/ Ангеліна П.М.

- 2/ Богиня П.І.
- 3/ Борисов В.М.

- 4/ Бурмистенко М.О.
- 5/ Власов О.Й.
- 6/ Волков О.М.
- 7/ Воробйов В.І.
- 8/ Гвоздирков М.Г.
- 9/ Горенков Ф.С.
- 10/ Гречуха М.С.
- 11/ Гусятнікова П.В.
- 12/ Діденко М.А.
- 13/ Джканов М.Д.
- 14/ Дяченко В.А.
- 15/ Єпішев О.О.
- 16/ Зодіонченко С.Б.
- 17/ Івановський Г.І.
- 18/ Індіченко К.С.
- 19/ Камищенко Д.Ю.
- 20/ Касауров М.Д.
- 21/ Квасов М.Г.
- 22/ Клименко Ф.М.
- 23/ Компанієць М.П.
- 24/ Корнієць Л.Р.
- 25/ Коротченко Д.С.
- 26/ Кочетов Г.Л.
- 27/ Кривонос П.Ф.
- 28/ Кругляков Т.П.
- 29/ Курганов В.П.
- 30/ Лебідь М.Г.
- 31/ Любавін П.М.
- 32/ Мирошниченко М.І.
- 33/ Міщенко Г.К.
- 34/ Москвіна Є.П.
- 35/ Мурза І.П.
- 36/ Новіков В.О.
- 37/ Олонов М.І.
- 38/ Осіпов О.В.
- 39/ Поляков М.М.

- 40/ Рябошапка С.К.
- 41/ Сафронов Л.І.
- 42/ Сердюк З.Т.
- 43/ Скурідін М.М.
- 44/ Смірнов І.К.
- 45/ Старигін П.І.
- 46/ Степаненко О.Т.
- 47/ Степанов О.В.
- 48/ Степанов Д.Ч.
- 49/ Строкач Т.А.
- 50/ Телешев І.Г.
- 51/ Тимошенко С.К.
- 52/ Усенко С.І.
- 53/ Успенський О.І.
- 54/ Федоренко Я.І.
- 55/ Фьодоров О.Ф.
- 56/ Харченко К.І.
- 57/ Хрущов М.С.
- 58/ Шпильовий П.І.
- 59/ Щербаков А.С.

Члени Бюро :

- 1/ Хрущов М.С.
- 2/ Бурмистенко М.О.
- 3/ Коротченко Д.С.
- 4/ Тимошенко О.І.
- 5/ Успенський О.І.
- 6/ Щербаков А.С.

Кандидати Бюро :

- 1/ Осіпов О.В.
- 2/ Зодіонченко С.Б.

Секретаріят ЦК:

- 1/ Хрущов М.С.
- 2/ Бурмистенко М.О.

Оргбюро:

1/ Хрущов М.С.	5/ Любавін П.М.
2/ Бурмистенко М.О.	6/ Телешев І.Г.
3/ Коротченко Д.С.	7/ Квасов М.Г.
5/ Поляков М.М.	8/ Усенко С.І.

Керівництво КП/б/У на XV з'їзді, травень 1940 р.

Члени ЦК:

1/ Бегма В.А.	26/ Караваєв К.С.
2/ Болдін І.В.	27/ Квасов М.Є.
3/ Борисов В.М.	28/ Клименко Ф.М.
4/ Бородін П.Г.	29/ Ковальов М.П.
5/ Бурмистенко М.О.	30/ Кожевніков С.К.
6/ Бутенко Г.П.	31/ Козирев М.В.
7/ Бутирін С.І.	32/ Колибанов А.Г.
8/ Власов О.Й.	33/ Компанець І.Д.
9/ Гайовий А.І.	34/ Компанієць М.П.
10/ Гвоздирков М.Г.	35/ Корнієць Л.Р.
11/ Герасименко В.П.	36/ Коротченко Д.С.
12/ Гмиря П.А.	37/ Костюк Т.Я.
13/ Горенков Ф.С.	38/ Кочетов Г.Л.
14/ Гречуха М.С.	39/ Кривонос П.Ф.
15/ Грищук Л.С.	40/ Курганов В.П.
16/ Груленко М.В.	41/ Лебідь М.Г.
17/ Гусятнікова П.В.	42/ Любавін П.М.
18/ Дехтярьов С.І.	43/ Лисенко Й.Г.
19/ Дрофа І.Т.	44/ Марков В.С.
20/ Дяченко В.А.	45/ Матюшин Ф.С.
21/ Єпішев О.О.	46/ Мірошніченко Л.Т.
22/ Жила Д.М.	47/ Міщенко Г.К.
23/ Зодіонченко С.Б.	48/ Москвіна Є.П.
24/ Засядько О.Ф.	49/ Осокін В.В.
25/ Індиченко К.С.	50/ Поченков К.І.

- 51/ Редько Ф.А.
- 52/ Рябошапка С.К.
- 53/ Сенін І.С.
- 54/ Сердюк З.Т.
- 55/ Серов І.О.
- 56/ Слесарев В.Т.
- 57/ Скуридін М.М.
- 58/ Співак М.С.
- 59/ Старченко В.В.
- 60/ Степанок Д.Т.
- 61/ Строкач Т.А.
- 62/ Сиромятніков М.О.
- 63/ Таценко П.І.
- 64/ Ткач Я.М.
- 65/ Ульяненко Л.І.
- 66/ Фьодоров О.Ф.
- 67/ Харченко К.І.
- 68/ Хоменко Я.О.
- 69/ Хрущов М.С.
- 70/ Черепін Т.К.
- 71/ Яченін Л.І.

Члени Бюро :

- 1/ Бурмистенко М.О.
- 2/ Гречуха М.С.
- 3/ Корнієць Л.Р.
- 4/ Коротченко Д.С.
- 5/ Серов І.О.
- 6/ Хрущов М.С.

Кандидати Бюро :

- 1/ Зодіонченко С.Б.
- 2/ Любавін П.М.

Члени Оргбюро:

- 1/ Бурмистенко
- 2/ Єпішев О.О.
- 3/ Коротченко
- 4/ Лисенко Й.Г.
- 5/ Співак М.С.
- 6/ Хоменко Я.О.
- 7/ Хрущов М.С.

Кандидати Оргбюро:

- 1/ Квасов М.Є.
- 2/ Колибанов А.Г.
- 3/ Сердюк З.Т.

Секретаріат ЦК:

- 1/ Хрущов
- 2/ Бурмистенко
- 3/ Коротченко
- 4/ Співак М.С.
- 5/ Лисенко Й.Г.

Керівництво КП/б/У на XVI з'їзді, січень 1949 р.

Члени ЦК:

- 1/ Ангеліна П.М.
- 2/ Аношін І.С.
- 3/ Бегма В.А.
- 4/ Белобров І.Ф.
- 5/ Брежнев Л.І.
- 6/ Бутенко Г.П.

7/ Валигура І.Т.	44/ Мацкевич В.В.
8/ Гайовий А.І.	45/ Мацуй П.О.
9/ Галицький К.Н.	46/ Мельніков Л.Г.
10/ Гапій Д.Г.	47/ Мельніков С.І.
11/ Горобець І.Г.	48/ Мжаванадзе В.П.
12/ Гречко А.А.	49/ Назаренко І.Д.
13/ Гречуха М.С.	50/ Олейнік З.Ф.
14/ Гришко Г.Є.	51/ Онищенко Г.П.
15/ Грушевий К.С.	52/ Палладін О.В.
16/ Гриза А.А.	53/ Поборчий А.П.
17/ Гусятнікова П.В.	54/ Попов М.М.
18/ Демиденко П.І.	55/ Профатілов І.І.
19/ Дружинін В.Н.	56/ Пухов Н.П.
20/ Єнютін Г.В.	57/ Рогинець М.Г.
21/ Єпішев О.О.	58/ Руденко Р.А.
22/ Заблодський Г.П.	59/ Савченко С.Р.
23/ Іванов І.І.	60/ Семичастний В.Є.
24/ Іванов І.А.	61/ Сенін І.С.
25/ Кальченко Н.Т.	62/ Сердюк З.Т.
26/ Караваєв К.С.	63/ Синяговський П.Ю.
27/ Кириленко А.П.	64/ Стахурський М.М.
28/ Кириченко О.І.	65/ Степанок Д.Т.
29/ Коваль Б.А.	66/ Стоянцев А.А.
30/ Ковпак С.А.	67/ Строкач Т.А.
31/ Колибанов А.Г.	68/ Струєв О.І.
32/ Компанець І.Д.	69/ Турбай Г.А.
33/ Корнійчук О.Є.	70/ Туряниця І.І.
34/ Корнієць Л.Р.	71/ Устенко О.І.
35/ Коротченко Д.С.	72/ Фьодоров О.Ф.
36/ Костюченко С.Ф.	73/ Фоменко М.М.
37/ Кривонос П.Ф.	74/ Хруцов М.С.
38/ Кузнецов В.А.	75/ Чураєв В.М.
39/ Кухаренко Л.І.	76/ Чучукало В.Д.
40/ Литвин К.З.	77/ Щербак Ф.К.
41/ Мануїльський Д.З.	
42/ Марков В.С.	
43/ Махонін С.Н.	
- Члени Бюро :
- 1/ Гречуха

- 2/ Коротченко
- 3/ Корнієць
- 4/ Мануїльський
- 5/ Мельников
- 6/ Сенін І.С.
- 7/ Хрущов

Кандидати Бюро :

- 1/ Гречко А.А.
- 2/ Сердюк З.Т.

Члени Оргбюро:

- 1/ Колибанов
- 2/ Литвин К.З.
- 3/ Мельников Л.Г.
- 4/ Назаренко І.Д.

- 5/ Сердюк З.Т.
- 6/ Хрущов

Кандидати Оргбюро:

- 1/ Мацуй П.А.
- 2/ Семичастний В.Є.

Секретаріат ЦК:

- 1/ Хрущов
- 2/ Мельников Л.Г.
- 3/ Сердюк
- 4/ Литвин
- 5/ Назаренко

Керівництво КП/б/У на XVII з'їзді, вересень 1952 р.

Члени ЦК:

1/ Александров М.М.	18/ Гапій Д.Г.
2/ Ангеліна П.М.	19/ Гмиря П.А.
3/ Андріанов С.М.	20/ Гнатенко М.В.
4/ Бажан М.П.	21/ Голик О.З.
5/ Барановський А.М.	22/ Горобець І.Г.
6/ Барильник Т.Г.	23/ Горюнов С.К.
7/ Бегма В.А.	24/ Гречко А.А.
8/ Белобров І.Ф.	25/ Гречуха М.С.
9/ Бондар О.Є.	26/ Гришко Г.Є.
10/ Ботвінов О.Г.	27/ Грушецький І.С.
11/ Бочкін А.Ю.	28/ Гусятнікова П.В.
12/ Бубновський М.Д.	29/ Денисенко О.І.
14/ Валигура І.Т.	30/ Дружинін В.М.
15/ Ваш І.М.	31/ Дубковецький Ф.І.
16/ Гайовий А.І.	32/ Єсипенко І.І.
17/ Галицький Д.Г.	33/ Іванов І.А.

34/ Івашутін П.І.	71/ Новіков С.М.
35/ Іващенко О.І.	72/ Онищенко В.П.
36/ Івонін І.П.	73/ Онищенко Г.П.
37/ Кальченко Н.Т.	74/ Палладін О.В.
38/ Караваєв К.С.	75/ Петухов К.Д.
39/ Кириленко А.П.	76/ Поборчий О.П.
40/ Кириченко О.І.	77/ Подгорний М.В.
41/ Кисляков К.С.	78/ Позаненко В.В.
42/ Клименко В.К.	79/ Посмітний М.О.
43/ Коваль І.Л.	80/ Поченков К.І.
44/ Коваль Ф.Т.	81/ Рогинець М.Г.
45/ Ковпак С.А.	82/ Рудаков О.П.
46/ Козюля І.К.	83/ Руденко Р.А.
47/ Колибанов А.Г.	84/ Сенін І.С.
48/ Компанець І.Д.	85/ Сердюк З.Т.
49/ Кондратенко А.П.	86/ Синиця М.С.
50/ Конєв І.С.	87/ Синяговський П.Ю.
51/ Корнійчук О.Є.	88/ Соколенко І.П.
52/ Корнієць Л.Р.	89/ Співак М.С.
53/ Коротченко Д.С.	90/ Стафійчук І.Й.
54/ Кременецький В.О.	91/ Стахурський М.М.
55/ Крейзер Я.Г.	92/ Степанок Д.Т.
56/ Кривенко Я.М.	93/ Степченко Ф.П.
57/ Кругляк П.К.	94/ Строкач Т.А.
58/ Кухаренко Л.І.	95/ Струєв О.І.
59/ Литвин К.З.	96/ Сухіашвілі К.Д.
60/ Маленкін А.С.	97/ Тарасов С.Н.
61/ Манагаров І.М.	98/ Туряниця І.І.
62/ Мануїльський Д.З.	99/ Тичина П.Г.
63/ Марков В.С.	100/ Фьодоров О.Ф.
64/ Мацуй П.О.	101/ Фоменко М.М.
65/ Мжаванадзе В.П.	102/ Хромих І.І.
66/ Мельніков Л.Г.	103/ Чеканюк А.Т.
67/ Месюрєнко Л.М.	104/ Шевель Г.Г.
68/ Морозова Є.С.	105/ Шевчук Г.І.
69/ Назаренко І.Д.	106/ Щербак П.К.
70/ Найдєк Л.І.	107/ Яндринська А.М.

Члени Бюро :

1/ Гречко А.А.	3/ Сердюк З.Т.
2/ Гречуха М.С.	4/ Струєв О.І.
3/ Кальченко Н.Т.	
4/ Кириченко О.І.	<u>Секретаріат ЦК:</u>
5/ Корнієць Л.Р.	1/ Мельніков Л.Г.
6/ Коротченко Д.С.	2/ Кириченко О.І.
7/ Мельніков Л.Г.	3/ Назаренко І.Д.
8/ Назаренко І.Д.	
9/ Сенін І.С.	<u>Голова Ревізійної Комісії:</u>

Кандидати Бюро :

	1/ Нечипорук З.Т.
1/ Гришко Г.Є.	
2/ Подгорний М.В.	

ПРИМІТКИ

до таблиці на наст. сторінці: - немає даних;
х/ Відсоток членів партії, зайнятих в даній ді-
лянці, тобто, коли в промисловості, то включаю-
чи і робітників, і адміністрацію підприємств і
т.д., хх/ неофіційні підрахунки.

РОЗМІР І СКЛАД ЧЛЕНСТВА КП/б/У, 1918-1956 рр.

На дату :	Всього членів і кандидатів КП/б/У	З того			Українці		За соціалльним складом		
		Укр. %	Рос. %	Інші %	ЦК КП/б/У %	Робітники %	Селян. %	Служб. та інш. %	
Липень 1918	4.364	-	-	-	-	-	-	-	-
Жов. 1918	5.014	-	-	-	-	-	-	-	-
Берез. 1919	16.363	-	-	-	-	-	-	-	-
Берез. 1920	33.480	-	-	-	-	-	-	-	-
Кінець 1920	37.958	19,0	-	-	-	58,5	14,0	27,5	
Літо 1921	95.243	-	-	-	-	-	-	-	
Листоп. 1921	68.092	-	-	-	-	-	-	-	
Січень 1922	53.495	-	-	-	-	51,3	17,5	31,2	
Кінець 1922	78.804	-	-	-	-	-	-	-	
Літо 1923	54.838	24,0	-	-	-	-	-	-	
Січень 1924	57.116	-	-	-	-	-	-	-	
Весна 1924	105.000	33,0	-	-	16,0	-	-	-	
Січень 1925	101.852	36,9	43,4	19,7	-	-	-	-	
Листоп. 1925	167.000	40,0	-	-	25,0	50,0	-	-	
Січень 1926	151.939	-	-	-	-	-	-	-	
Липень 1926	167.787	49,0	-	-	-	-	-	-	
Січень 1927	154.500	51,9	-	-	-	-	-	-	
Липень 1927	177.427	52,0	-	-	-	42,6	-	-	
Жовтень 1927	203.649	51,8	-	-	-	-	-	-	
Січень 1929	231.095	-	-	-	-	-	-	-	
Січень 1930	250.835	52,9	-	-	-	-	-	-	
Літо 1930	270.098	52,9	-	-	43,0	-	-	-	
Січень 1931	345.017	-	-	-	-	-	-	-	
Жовтень 1933	468.793	60,0	23,0	17,0	-	41,1	-	-	
Червень 1938	306.527	-	-	-	-	-	-	-	
Травень 1940	636.914	63,1	19,1	17,8	40,0	-	-	-	
Січень 1949	684.275	-	-	-	-	35,0 ^{x/}	19,0 ^{x/}	46,0 ^{x/}	
Вересень 1952	777.830	-	-	-	58,0 ^{xx/}	37,0 ^{x/}	18,0 ^{x/}	45,0 ^{xx/}	
Берез. 1954	833.777	-	-	-	62,0 ^{xx/}	-	-	-	
Січень 1956	838.336	74,2	25,0	0,8	68,8	-	-	-	

РОЗМІР ЧЛЕНСТВА МІЛОЇ ВКП/б/ - КПСС 1905-1956 РР.

Роки	Всього членів і кандидатів	В тому числі в КП/б/У, на Україні
Початок 1905	8 400	-
Квітень 1917	40 000	-
Серпень 1917	200 000	-
Початок 1918	115 000	3,7%
Березень 1919	313 766	5,2%
Березень 1920	611 978	5,4%
Березень 1921	730 000	-
Початок 1922	514 800	10,4%
Початок 1923	485 600	-
Початок 1924	472 000	12,1%
Початок 1925	798 804	12,7%
Початок 1926	1 078 185	14,1%
Початок 1927	1 147 074	13,4%
Початок 1928	1 304 471	-
Початок 1929	1 532 362	15,0%
Початок 1930	1 674 910	14,9%
Березень 1931	2 066 400	16,6%
Березень 1932	3 172 215	-
Березень 1934	2 809 786	16,6%
Березень 1939	2 476 966	-
Березень 1940	3 399 975	18,7%
Початок 1941	3 600 000	-
Початок 1945	5 760 369	-
Вересень 1947	6 300 000	-
Жовтень 1952	6 888 145	-
Лютий 1956	7 215 505	11,6%

Джерела: ЕС², I-е изд., т.II, стр. 533. ; В.Фелікс: "ВКП/б/ в післявоєнному періоді", ВПЕРЕД, Мюнхен, ч. I-2 /I4/, 1951 р., стор. 3; ПРАВДА, 6.X.1952 г., 15.II.1956 г. ; Додаток ч. II цієї статті.

Панас Ф е д е н к о .

"ИСТОРИЯ РУССОВЪ" ТА ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВІР

300-річчя Переяславського Договору України з царем Московським, що так бучно було відсвятковане в ССРСР і в країнах-сателітах у 1954 році, створило цілу псевдо-наукову літературу в різних мовах народів ССРСР, для закріплення історично-політичної легенди, потрібної володарям Кремлю. Головний "ляйт-мотив" усієї псевдо-наукової літератури та суто-політичної пропаганди комуністів знаходимо в статті московської "Правди" з 14 січня 1954 р. :

"Не зважаючи на те, що на чолі Росії тоді стояли царі й поміщики, возз'єднання України з Росією мало величезне прогресивне значення для дальшого політичного, економічного і культурного розвитку українського і російського народів".

В українській незалежній науці за межами ССРСР розкрито фальшивість советської "історичної доктрини" в інтерпретації Переяславського Договору і над цим не слід більше зупинятися.

Натомість варто поцікавитись позицією автора "Исторіи Руссовъ или Малой Россіи", - політичного твору, написаного в формі історії при кінці 18 віку чи на початку 19-го, для доказу державних прав українського народу супроти претенсій Москви і Варшави. Питання про авторство "Исторіи Руссовъ" ще й досі не вирішене. Є багато гіпотез в цьому питанні.

Автор "Исторіи Руссовъ" була особа з доброю освітою, начитана в історичних і політичних працях, ознайоmlена з міжнародним правом і політичними подіями 17-18 століть, настроєна ліберально, ворожа до кріпацтва і привилеїв шляхти. Автор "Исторіи Руссовъ" був гарячим патріотом державности української і рішучим противником панування Польщі і Московщини над українським народом. Очевидно, тодішні обставини режиму Російської імперії примусили автора "Исторіи Руссовъ" вкладати його негативні оцінки Московщини і політики російських царів супроти України в уста

інших осіб, часто чужинців: цим автор мабуть хотів відвернути від себе підозріння в нелюбовності, коли б його праця попала в руки царської адміністрації і стала предметом слідства. Зате проти Польщі автор дає повну волю своїм думкам і почуванням, бо "Історія Руссовъ" була писана вже після розділів історичної Польщі.

Цікаво порівняти оцінку Переяславського Договору в офіційній советській історіографії та в "Історії Руссовъ". 1953 року була видана в Києві Академією Наук Української Радянської Соціалістичної Республіки - "Історія Української РСР". Передмова до цієї "Історії Української РСР" зазначає:

"На протязі ряду століть український народ перебував під тяжким гнітом іноземних загарбників і вів постійну боротьбу за своє визволення. Український народ завжди бачив у великому російському народі свого вірного друга і захистника. Возз'єднання України з Росією, яке об'єднало два великі слов'янські народи в єдиній Російській Державі, мало величезне прогресивне значення для їх дальшого політичного, економічного і культурного розвитку. Не зважаючи на реакційну політику царизму, російських та українських феодалів та буржуазії, це об'єднання зблизило народи Росії та України, які обрали єдино правильний шлях спільної боротьби проти зовнішніх ворогів, проти спільних гнобителів-кріпосників і буржуазії, проти царизму і капіталістичного рабства".

Академія Наук СРСР видала 3-томову працю - "Возз'єднання України з Росією - Воссоединение Украины с Россией" /Москва 1954/. В передмові до цього збірника документів і матеріалів написано між іншим про обставини, в яких перебувала Україна перед укладенням Переяславського Договору:

"В тих історичних умовах Україні загрозувало повне опанування з боку шляхецької Польщі або султанської Туреччини, і для українського народу єдино правильним, історично прогресивним шляхом розвитку було возз'єднання з російським народом в єдиній Російській державі".

Передмова твердить, що:

"Україна увійшла в склад Російської централізованої держави, яка економічно, політично і культурно була державою більш прогресивною як шляхецька Польща. Це благодіяно виявилось у всім житті українського народу на протязі всієї наступної його історії".

Не менш рішучо автори передмови пишуть про Переяславську Раду: "Учасники Переяславської Ради, на чолі з Богданом Хмельницьким, прийняли присягу на вірність Росії". /Учасники Ради присягали цареві, а не "Росії". П.Ф./.

Советська історіографія всяким способом намагається представити Б.Хмельницького як безумовного прихильника підданства Московському цареві і навіть сторонника включення України в Московську "централізовану державу".

Як ставиться автор "Історії Руссовъ" до Переяславської Ради? Як він оцінює тодішній політичний режим, культурний рівень Московщини та її соціальний устрій?

Треба мати на увазі, що автор "Історії Руссовъ" був сином "віку просвічености", він читав твори Вольтера, якого згадує в своїй праці, він був сучасником Великої Французької Революції. Отже він своє негативне відношення до деспотичної Московщини, традиційне серед українських автономістів 17-18 століття, міг підперти новочасними демократичними ідеями.

Характеристика державного ладу і суспільних відносин на Московщині в добу Переяславського Договору, яку подає "Історія Руссовъ", зовсім подібна до описів цієї країни в спогадах різних західньо-європейців, що побували на Московщині в 17 віці.

Коли советська публіцистична історіографія хоче представити Переяславський Договір як необхідну передумову до вступу України в "єдину централізовану державу" - Московщину - і в цьому бачить великий "поступ" для України, то "Історія Руссовъ", навпаки, всюди підкреслює конституційні права України, її давні вільності, і осуджує деспотичний режим Московського царства.

Хоч авторіві "Історії Руссовъ" не бракувало документів, в яких цар Московський визнавав договірний характер відносин його до України, однак цей автор уважав за потрібне цитувати апокрифічні "джерела" із архіву Юрія Хмельницького, який, мовляв, зберігався в "Манастирі Староканівськiм". В такому небувалому "листі" царя Олексія Михайловича до Б.Хмельницького перед Переяславською Радою читаємо між ін.:

"А что ты пишеш про договоры и обязанности, то мы всею готовы исполнит и верою и правдою какъ закон христіанскій и советы по-

велевають". /Правопис рукопису "Історіи Руссовъ" з початку 19 віку, власність П.Феденка/ /стор.183/.

Далі "Історія Руссовъ" описує раду козацьку в Чигирині, на якій Хмельницький поставив питання про політичну орієнтацію України: "Ибо по обстоятельствамъ настоящимъ надобно быть намъ непременно на чьей ни есть стороне, когда нейтралитетъ не приемлется" / ibid /.

На цій раді, - пише автор "Історій Руссовъ" - виявилася на-самперед турецька орієнтація, до якої мали схильність "молодые чиновники". Вони казали, що у турків є пошана до вояцтва, що для селян нема у турків високих податків ні аренд /відкупу на торгівлю горілкою/; під турецькою владою - "что всего важнее, то нетъ у них крепостныхъ продажныхъ людей или крестьянства, какъ в Московщине сіе водится". І казали ще учасники ради, що турки додержують присяги, не так як християни, що ламають присягу. /І/.

За аргументами прихильників турецької орієнтації, в яких видно думку автора, "Історія Руссовъ" подає зміст промови гетьмана Хмельницького і "старих чиновників", які доказували, що не годиться православним українцям бути під владою бусурменською. Докази виходять із релігійних почувань: мовляв, перехід православних українців під протекцію магометанського султана приніс би загибель для душ християнських. Нічим не спростовують ці промови твердження "молодих чиновників" про небезпеку московської протекції, не вигідної для України своїми деспотичними порядками. Ці ж "молоді чиновники" згадували, що під протекцією турецькою перебували православні князівства - Волощина і Мунтянія, - які користалися різними вільностями і не мали релігійних утисків.

"Історія Руссовъ" ще за кілька років перед Переяславським Договором містить дискусію, що велася на "сеймі Генеральнім", який скликав Хмельницький у Чигирині в 1650 році. Дискусія була про те, яку протекцію мала б визнати Україна з сусідніх монархій. І тут пропозиція московської протекції викликала, згідно з думкою автора, сильну опозицію і критику "молодих", "черезъ партизанта своего и оратора асаула генеральнаго Богуна" /стор.156/. Богун казав, що в народі московським панує невільництво в найвищій мірі, що в Московщині все Боже і цареве, отже ніхто не має нічого власного; що в Московським царстві навіть вельможі і бояри

звуть себе царськими рабами; простолюддя - селяни повні невіленьки своїх панів, які їх продають на ринках як худобу, а часто міняють і на собак: "Об"єднатися з такими поневоленим народом - це те саме, що кинутися із огню в полум"я", - так кінчає свою промову Богун в "Історії Руссовъ" /2/.

Другого промовця на "сеймі Генеральнім" називає "Історія Руссовъ" - протопопа черкаського Федора Гурського, противника московської протекції. Він бачив дари, прислані для Війська Запорізького від сусідніх монархів: поляки прислали подарунки, зав"язані в сукна і килими, турки - в бавовняні й шовкові матерії, а дари з Московщини були в рогожах. Гурський казав, що це треба розуміти так: народ, живучи при Польщі буде ходити в суконих убраннях і буде мати килими, за турками живши, буде носити одержу з шовку і бавовни. А тому що московські дари замотані в рогожі, то " і народ живучи з ними буде доведений до такої бідности, що він убереться в рогожі і підрогожі". Автор "Історії Руссовъ" закінчує промову Гурського своїм висновком: "И эти заключенія есть верны и превосходятъ всехъ оракуловъ в свете".

Автор підсилює критику московських порядків попередніми промовцями на "сеймі Генеральнім" описом того, як зареагували члени ради на слова Гурського: вони почали голосно називати Хмельницького "зраддою и предателемъ отечества", бо, мовляв, визволивши з такими жертвами від польського панування Україну, гетьман пропонує віддати її під московську протекцію, хоч московський народ не дав їм ніякої допомоги у війні проти Польщі. Окрім того в народі московським панують усякі забобони і різновірство, і через різні обряди люди живуть у незгоді.

Автор наводить комічний аргумент проти московської протекції над Україною; мовляв, на Московщині заборонено курити тютюн, а тому московські люди "перемсрозять" українців, які попадуть на Московщину, бо не пустять їх до себе в хату погрітися, боячися тютюну: тоді уважалось за великий гріх між московськими людьми курити тютюн. Автор осміює обрядовість московських людей, що уважали за головне в релігії поклони перед іконами: "Для Бога ж Творця всіх і Господа невідомо, що у них лишається". Як і в

промові Богуна, згадує тут "Исторія Руссовъ" жорстоке кріпацтво на Московщині, де "торгують собственною братією своєю" /3/

Після цього автор "Исторіи Руссовъ" подає фіктивну промову Б.Хмельницького, яка скорше приходить до пізніших років, коли вже велися переговори про союз з московським царем проти Польщі. Це неначе відповідь тим історикам, які уважали, що Україна просто піддалася Москві, не забезпечивши собі державних прав. Гетьман казав, - "що він ніколи не мав на думці і не буде мати наміру приневолювати їх на шкоду прав своїх і вільностей", а тільки хотів "поставити себе на кріпких ногах надійним союзом і з'єднанням з іншим народом, якого всі добре упорядковані держави завсігди шукають" /4/.

Хмельницький не боронить спеціально потреби московської протекції, бо на раді тій був поставлений, як пише "Исторія Руссовъ", також проєкт турецького союзу, проти якого теж була опозиція серед козацтва.

Описуючи Переяславську Раду, автор "Исторіи Руссовъ" зазначає, що гетьман Хмельницький доручив генеральному судді Самійлові Богдановичу і полковникові Павлові Тетері скласти "договірні статті з царем московським" для розгляду ради Війська Запорізького. Ці умови були написані і по затвердженні їх гетьманом з радою були

"об"явлені послам московським, які, погодившись на все в них уложене, підтвердили присягою своєю, від лица царя і царства московського про вічне і непорушне додержання умовлених договорів, а за тим вони вимагали взаємної присяги від станів і народу малоросійського для такого самого додержання тих договорів" ...

Як відомо, послы московського царя в Переяславі відмовилися присягати, мовляв, "слово царське і без присяги непорушне". Але автор "Исторіи Руссовъ" передає традиційну легенду, пущену урядом Хмельницького в час Переяславської Ради, мовляв, московські послы присягали іменем царя на додержування Переяславського Трактату.

Советська історіографія просто обминає домагання уряду України до царя московського щодо забезпечення державних прав України і твердить, мовляв, 1654 року - "Україна на чолі з Бог-

даном Хмельницьким прийнята була в склад Росії" /стаття проф.Н. А. Смірнова, "Правда" 8 серпня 1954 р./.

Автор "Історії Руссовъ" знав зміст договору уряду України з московським царем в 1654 році і в своїй книзі перечеисляє ті пункти, які, на його думку, мали найбільшу вагу для забезпечення прав українського народу: 1/ щоб Україна могла користуватися "всіма привілеями і вільностями вічно і без усякої відміни"; 2/ щоб власність всякого роду лишалася непорушно при них і при їх наслідниках /це неначе відповідь тодішньої України на відносини в Московськiм царстві, де все було "Боже та государеве"/; 3/ щоб Україна могла мати своє виборне, незалежне судівництво для суду на основні свого права /стор.188/.

Щоб підчеркнути особливу вагу вільности для України, "Історія Руссовъ", при нагоді "ратифікації" Переяславського Договору царем, згадує давню формулу Люблинської Унії 1569 року, в якій сказано про "об'єднання рівних з рівними і вільних з вільними" /197/.

З відомих причин, автор "Історії Руссовъ" хотів показувати Хмельницького в ролі прихильника московської протекції. Критику Переяславського Договору він лишає особам іншим, зокрема чужинцям. Так, "Історія Руссовъ" подає фіктивну заяву хана кримського до Б.Хмельницького р. 1657. В цій заяві подані думки автора, а не володаря кримської орди. Хан казав Хмельницькому, що в Московщині - "всі стани і народ майже неписьменні"; що московські люди своїми обрядами подібні до поган і лютістю перевищують дикунів; московці готові вести війни за такі дрібниці, як помилки в титулі царя, що вони між собою сваряться і б'ються, "знаходячи в книгах і хрестах щось не до ладу"; що московські люди владолубні і присвоюють собі титули і герби чужих імперій - Римської і Грецької, - нечаче спадщину від князя Володимира, що був зятем грецького царя:

"Хоч той Володимир був в дійсності князь руський київський, а не московський", - зазначає кримський хан, що в цих своїх тирадах показує неабияке знання історії сусідніх народів. /5/.

Ясно, що всю ту "ученість" приписав ханові автор "Історії Руссовъ", щоб через нього викласти свої думки про Московське цар-

ство.

До речі сказати, - автор "Історії Руссовъ" не визнає слова "Україна" за правильне для національної назви цієї території, а зве її "Русь" або "Малая Росія". Українців зве "русами" або "руснаками". Росію називає "Московією" "Московщиною" і її мешканців "московцями" або "москалями".

Хмельницький, відповідаючи ханові, боронить протекції московського царя над Україною, але його аргументи теж виявляють "інфільтрацію" ідей автора "Історії Руссовъ". Так, він каже ханові, який уважав союз України з Московщиною за зло: "Отже, коли народ руський, теперішньою протекцією своєю, вибрав собі зло, то, звичайно, між злом, що його оточує, вибрав менше"... /6/.

Хмельницький у фіктивній своїй промові до хана каже те, що було найдорожчою ідеєю автора "Історії Руссовъ":

"Відомо ж із історій, що народ сей від найдавнішої старовини був у землі своїй самостійний і самодержавний". Слово "самодержавний" треба так розуміти, як розуміли тоді в Україні: - "незалежний". Хмельницький казав послам короля польського в Переяславі в січні-лютім 1649 року: "Я - самодержець руський" - це значить володар незалежної країни. /Памятники Киевской Комиссии для Разбора Древнихъ Актовъ, т. II, Київ 1898/. В дальшому Хмельницький каже ханові, що український народ, піднявши зброю проти Польщі, "ставши в початковій точці своєї самостійности /"самовластья"/, міг жити без чужої допомоги". /216/.

Наведені думки автора "Історії Руссовъ" на московську протекцію над Україною показують, що ще на переломі 18-19 століть серед української патріотичної інтелігенції жило чуття політичної і культурної окремішности від порядків і звичаїв Московщини. Хоч автор "Історій Руссовъ" належав безперечно до шляхти, але він відрізняє вільніші відносини між селянством і панством в Україні від безвихідного кріпацтва в Московщині. Теж і релігійна нетерпимість і фформалістика на Московщині були чужі українським людям. Можна сказати, що українці чули себе людьми іншої культурної сфери супроти Московщини.

Як сказано, "Історія Руссовъ" - це не історія, а політично-пропагандний твір. Автор "Історії Руссовъ" оцінював Переяславсь-

кий Договір, через 150 літ після цієї події, виходячи з інтересів української державности. Советська історіографія служить імперіялістичним цілям комуністичного уряду і для того фальшує минуле в виданнях, присвячених 300-літтю Переяславського Трактату.

Фантастичні "промови" і сумнівні твердження, які знаходимо в "Історії Руссовъ", були в дусі тодішньої історіографії, яка не ставилася строго до історичної правди, маючи на увазі літературний ефект. Автор "Історії Руссовъ" хотів зміцнити між своїми земляками стремління до національної свободи і до вільних демократичних порядків, згідно з ідеалізованою українською старовиною. Це, до деякої міри, зменшує його вину перед історичною наукою.

Советська історіографія у відношенні до Переяславського Договору мала завдання зміцнити російську великодержавну політику супроти України наміреним фальшуванням історичних документів та тенденційною інтерпретацією історичних фактів, на шкоду визвольним прагненням України. Сучасна історична наука в вільних країнах не допускає таких метод.

Як політичний пропагандист, автор "Історії Руссовъ" умів знайти аргументи проти московського деспотизму і культурної відсталості в 17 віці. Автор "Історії Руссовъ" не вважав Переяславської Унії та її наслідків за корисні для політичного, економічного і культурного розвитку України. Його оцінка Переяславського Договору рішуче протилежна "Тезам" ЦК КПСС і всій советській псевдо-науковій літературі, що була видана з нагоди святкування 300-ліття Переяславської унії.

П Р И М І Т К И

1. Молодые чиновники козаки объявили первое согласие свое на соединение с Турками, доказывая, что у них воинской народ в нарочитом уважении и почтении, и для поселян нет у них ни аренд ни жидов ни великих налогов и индуктов, каковы в Польше, а что всего важнее, то нет у них крепостных и продажных людей - или крестьянства, как в Московщине сие водится - и все оное видно и вероятно, в соседних княжествах Молдавском и Волоском, которые нам служить могут примером, и когда нам, по словам Гетманским, невозможно пребыть с самим собою без сторонной протекции - то Турецкая протекция есть от всех других надежней и политичней, и несмотря на их босурманство, каждый турок, поклявшийся одною своею бородою, никогда уже клятвы своей не преступит и слова своего не переменит; христианские клятвы и самые присяги бывають одною маскою, под которою скрываются коварства, предательства и всех родов неправды и самые их важныя действия называемыя политикою и министерією, есть один искусной обман, и чем обман сей выработается большим и вреднейшим, тем славятся и превозносятся творцы его первейшими в державах людьми и единственными у них умницами, или великими министрами и политиками. /Рукописна "Исторія Руссовъ или Малой Россіи"/.

2. Чины и депутаты, успокоенные и тронутые речью Хмельницкаго, начали было разсуждать о протекции и избрать ее между державам, приславших своих посланников, но польскую с перваго раза единогласно отрынули, а о прочих разбились на мнении, но ни на одном не согласились; старые их них соединенно с Гетманом соглашались на протекцію Московскую яко к народу единовѣрному и единоплеменному, но молодые весьма им противились, доказывая чрез партизанта своего и оратора асаула Генеральнаго Богуна, что в народе Московском владычествует самое неключимое рабство и невольничество в высочайшей степени, и что у них кроме Божьяго да царскаго ничего собственного нет и быть не может, а человеки по их мыслям произведены в свет будто для того, чтобы в нем не иметь ничего, а только рабствовать, самые вельможи и бояре московские титулуются обыкновенно рабами царскими и в прозбах своих пишут

они, что бьютъ ему челом: касательно ж до посполитого народа, то все они почитаются крепостными, как бы не с одного народа произшедшими, а накупленными с пленников и невольников; и сіи крепостные или по их названію крестьяне обоего пола, то есть мужчины и женщины с детьми их по неведомым в мире правам и присвоениям продаются на торжищах от владельцев и хозяев своих наряду скота а нередко и на собак промениваются, а продаваемые повинны при том быть еще нарочито веселыми и отзываться о своем голосе, доброте и знаніи какого ни есть ремесла, чтобы потому скорее их купили и дорого заплатили; словом сказать, соединиться с таким неключимым народом есть тоже, что броситься из огня в пламя /155-56/.

3. Басня оная происходила больше всего на депутатов простейших и на всех козаков, они подняли открытой ропот и шум на Хмельницкаго, называя его зрадцею и предателем отечества, подкупленным якобы от послов, и что они, освободивши себя из неволи польской с пролитіем многой крови своей и пожертвованіем многих тысячей братіи своей, положивших живот свой за вольность отечества, опять предаются в неволю самоизвольно и предаются такому народу, который не подал им никакой помочи в крайних бедствіях, не подал даже воды промыть кровавых уст наших, и лучше нам быть во всегдашних бранех за вольность, чем налагать на себя новые оковы рабства и неволи; да и кому из соседствующих народов можно отдаться без ужаса и содроганія. Одни из безпрестанно угнетаются бусарманством, нетерпящим богослуженія открытаго христіанскаго, в собственной земле их, другіе торгуют собственной братією своею и несмотря на одноверство и однокровство продают один другаго без стыда и угрызенія совести, а вер у них столько, сколько слобод и у них домов, а нередко и в одном доме несколько их вмещаются и одно семейство от разноверства не может вместе ни пить ни есть с одной посуды, и вся вера состоит у них в разборе образов и крестов, и кто из них лучшей, то есть достойный к почитанію и сильнее в помочи людской; для Бога же Творца всех и Господа неизвестно, что у них оставляется; итак - если из сим народом соединиться нам, то они или распродадут нас поодиночке или переморозят нас на улицах своих и распутіях, ибо

никто из них не впустит в дом свой никого нашего прохожаго, а паче с табаком, употребленіе котораго почитается у них страшным грехом, и единственным грехом человеческим во всем мире /157-58/.

Гетман, успокоив ропот собранія повтореніем клятв своих, что он никогда не имел в мыслях и иметь не будет намеренія приневолить их на поврежденіе прав своих и свобод, а советовал только по усердію своему к ним но общему отечеству поставить себя на крепких ногах надежным союзом и соединеніем с другим народом, котораго все благоустроенные державы всегда ищут ... /158/.

5. Хан с жаром упрекал гетмана за соединеніе его с Московією и отдачу себя с народом в протекцію царя тамешнего, доказывая, что таково соединеніе причинствовать будет вечной вражде на козаков и на Московію от всех соседствующих держав, между которыми Малороссія по положенію своему есть первым и всегдашним зборищем или пляцом, удобным к нашествію непріятельскому и к побоищам и разореніям сего народа, войны же с Московією суть неизбежны и безконечны для всех народов, ибо несмотря на то, что она недавно вышла из владенія татарскаго единственно по случаю междоусобій татарских, которым и теперь суть данница, несмотря что в ней все чины и народ почти безграмотны, и множеством разностей и странных молбиц сходствуют с язычеством и грубіянством, припомнить надобно привязанность их за самые мелочи и бредни, за которые вели они сумазбродную и долголетнюю ссору и войны со шведами и поляками, заметив в переписках с ними нечто в словах нескладное, за что и между собою безпрестанно дерутся и тиранствуют, находя в книгах своих и крестах что то неладное и не по нраву каждаго; припомнить надобно жадность их к властолюбію и притязанію, по которым присвоят они себе самыя даже царства и имперіи греческую и римскую, похитив на тот конец государственнй герб царства оных, то есть орла двоголавного, по наследству будто князя их Владимира, бывшаго затем царю греческому Константину Мономаху принадлежащій, - хотя тот Владимир был действительно князь рускій кіевскій, а не московскій, от скифов происходящій; припомнить наконец непостоянство правленія их царственное и истребленіе самых царей, из которых несколько сами они злодей-

ски умучили, а одного предали полякам на убой, и доказано уже, что где нет постоянной религии и добрых нравов, там и правления постоянного быть не может, и руснаки ваши пресмыкаться будут между москалями, как овцы между волками /214-215/.

6. Итак когда народ русский нынешнею протекцією своею избрал себе зло, то конечно между злом его окружающим избрал меньшее, и когда он есть несчастлив, то прямо несчастлив своим соседством, которое без всяких причин всегда его тревожило и истребляло ... Известно ж по исторіям, что народ сей из самой отдаленнейшей древности был в земле своей самостоятельно славных своими деяніями и войнами ... /216/.

Примітка редакції. З огляду на брак літери "ять", всюди написано "е".

В. П л ю щ.

КОРОТКА ІСТОРІЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Вже кілька років советська пресова служба і наукові видавництва в ССРСР публікують матеріали до історії науки і зокрема медицини. Метою цих публікацій є скреслити з балансу світової науки досягнення т.зв. буржуазної науки, а в першу чергу діяльність великих гуманітаристів - творців медичної науки і організаторів охорони здоров'я інших народів ССРСР.

Цим, розуміється, мається на меті представити ті народи позбавленими своєї власної науки та філантропійної акції, а всю їх творчу і медичну допомогу, а особливо наслідки її - піднесення медико-санітарної служби вже за часів советського панування - перебрати на conto московського большевизму.

Для спростування цих большевицьких пропагандивних тез вважаємо за корисне подати тут перший розділ з монографії проф. д-ра В. Плюща "Охорона здоров'я в УССР", що має незабаром з'явитися у світ, яка дає найстисліший перелік основних віх розвитку медичної науки та ідей охорони здоров'я в Україні, в зв'язку з розвитком медичної науки і медичної допомоги населенню в Європі та Середземномор'ю.

Ред.

1. Старі часи

Початки лікувальної та профілактичної медицини сягають передісторичної доби. Досліди палеолітичної доби виявили існування в ті часи хворобливих змін у кістках людини. Туберкульоз кісток була констатована у людей, що жили більш як за десять тисяч років перед Різдом Христовим. Медична думка розвивалася в боротьбі людини за своє існування і теж сягає дуже давніх часів. Так, наприклад, видатний вчений І.П. Павлов писав про діяльність лікарів:

"Їх праця - ровесниця першої людини ... було б несправедливо починати історію медицини з письмового її періоду" 1/.

Одним з найдавніших джерел історії медицини є так званий збірник законів Вавилонського царя Хаммурапі /XVIII ст. до Р.Х./, знайдений під час розкопів в рр. 1901-1902. Цей збірник законів був висічений на кам'яному стовпі і зберігається в Луврському музеї. У цьому збірнику законів є низка параграфів, які свідчать не лише про існування в ті часи лікарів, але і про регулювання законами їх діяльності. Так, наприклад, у ньому є такі параграфи:

"Параграф 215. Коли лікар зробить людині важкий надріз бронзовим ножом і вилікує людину, або здійме більмо людині бронзовим ножом і вилікує око людини, він мусить одержати десять сіклей /сікль - 8 г/ срібла.

Параграф 218. Коли лікар зробить людині важкий надріз бронзовим ножом і пошкодить око, то йому повинно відрізати пучки" 2/.

У цьому збірнику законів Хаммурапі, як бачимо, згадується про різні операції. В інших вавилонських та асирійських клинописних текстах зустрічаємо перерахування різних хвороб та їх симптомів, різні засоби лікування.

Отже, вже за дві тисячі років до Р.Х. в Месопотамії не лише існували початки медицини, але були навіть законодавчі приписи, що регулювали лікарську діяльність.

Дуже давно існувала також медицина в Єгипті. В одному з найдавніших папірусів, який, як припускають, був написаний у 3000 році перед Р.Х. вченим лікарем Імготепом є описи операцій, вказівки як розпізнавати вагітність, описи деяких хвороб 3/. Ряд анатомічних термінів, що їх вживали у стародавньому Єгипті свідчать про те, що єгипетські лікарі знали вже будову різних органів тіла, у деяких єгипетських рукописах описано хвороби кишок, дихальних шляхів тощо. У стародавньому Єгипті, як відомо, лікували масажем, водолікуванням, була досить широко розвинена косметика.

Досить добре було постановлено лікувальну справу у стародавній Індії. У старовинних індійських книжках, як, наприклад, збірник законів Ману "Аюр Веді" /"Книга Життя"/ є деякі дані про стару індуську медицину. Індуські лікарі робили складні опера-

ції, знали акушерство, розпізнавали низку захворювань, як, наприклад, жовтяницю, геморої, захворювання очей, вуха, деякі психічні хвороби.

Стародавні китайські лікарі досконало знали мистецтво дослідження пульсу, дослідження сечі, застосовували щеплення віспи, лікували дістою, масажем. Китайські лікарі знали і застосовували для лікування багато речовин рослинного, тваринного та мінерального походження, наприклад, камфору, індійські коноплі, ревінь, імбир, часник, аконіт /цар-зілля/, жень-шень, панти, мускус, живе срібло, магnezію, сірку тощо ^{6/}.

Суспільна медицина виникає чи не з розвитком державного життя. Вона була на досить високому рівні вже в стародавніх Індії, Єгипті, Китаї, Вавилонії, Асирії. Так, наприклад, у Китайській імперії існувала спеціальна державна медична установа, були аптеки та торгівля медикаментами через мандрівних продавців-знахарів. При єгипетському війську були військові лікарі, що знали методику лікування ран, зламів, звихів. Під час розкопів у Махенджо-Даро /провінція Сх. Індія/ виявлено було міську каналізацію, добре обладнані басейни для купання ^{5/}. При розкопках Вавилону, Ніневії були знайдені залишки брукованих вулиць, водотягу, каналізації. У Вавилоні були закони про видалення хворих на інфекційні хвороби з міст. У всіх цих країнах досить широко застосовувалась профілактика захворювань. Наприклад, єгипетські лікарі вживали клізми не лише з лікувальною метою, але і для профілактики. Китайські лікарі застосовували, як методу профілактики, гімнастику, сонячне опромінювання, присвячували дуже багато уваги гігієнічному режимові, розумному харчуванню.

Особливо велику увагу гігієні тіла, харчуванню та гімнастиці присвячували індуси.

Цікаво, що навіть у ті стародавні часи лікарі та вчені добре розуміли можливості і межі медичного знання. Так, наприклад, у старовинній китайській медицині був такий афоризм:

"Медицина не може спасти від смерті, але може продовжити життя та зміцнити держави й народи своїми порадами" ^{6/}.

В "Аюр-Веді" Сушрута писав:

"Лікар, що володіє лише вмінням оперувати, але занедбує медичні знання, не заслуговує на пошану, - він може привести до небезпеки життя" 7/.

На високому рівні стояла суспільна гігієна стародавніх Ізраїля, Риму та Греції. Наприклад, у Біблії ми зустрічаємо низку приписів особистої і суспільної гігієни, низку цілком чітко окреслених санітарних приписів.

У Римі і навіть в колоніях Надчорномор'я ще задовго перед Різдом Христовим були добре устатковані водогони, публічні лазні. У старовинних римських законах, як, наприклад, "Закон дванадцяти таблиць" /V ст. до Р.Х./, можемо знайти ухвали санітарного характеру, як заборону ховати небіжчиків у місті, пити воду з Тібру тощо. У Римі та його провінціях були посади архіатрів, щось подібне до головних лікарів, які мали провадити боротьбу з епідеміями, опікуватись здоров'ям римських урядовців, наглядати за діяльністю звичайних лікарів.

Стародавній Рим славився доброю організацією військової медицини. При римському війську існували лікарі легіонів та військо-ві шпиталі.

Особливої уваги заслуговує розгляд розвитку медицини у стародавній Греції, бо, без перебільшення, можна сказати, що у Греції було створено основи наукової європейської медицини. Джерелами для вивчення старовинної медицини є розкопи, вироби мистецтва, старогрецький епос, а пізніше рукописні пам'ятки. У стародавній Греції хірургія стояла на досить високому рівні. Так, наприклад, під час розкопів були виявлені хірургічні ножі, ланцети, голки, долота, шпатель, зонди та інші інструменти. На різних мистецьких виробах збереглися зображення перев'язування ран, різні гігієнічні процедури.

У класичних творах грецького епосу, як, наприклад, в "Іліяді" та "Одіссеї" Гомера /VIII-VII ст. перед Р.Х./ є вказівки, що в грецькому війську були лікарі.

У стародавній Греції були спеціальні школи для готування лікарів, з них найбільш відома була школа на острові Кос. Засади наукової європейської медицини були покладені геніальним лі-

карем та філософом Гіппократом /460-377 рр. перед Р.Х./.

Гіппократ походив з роду, в якому медична професія переходила від батька до сина. Він учився в медичній школі на острові Кос. Гіппократ детально опрацював діагностику та лікування внутрішніх хвороб, вчення про лікування поранень, зламів, звихів. Він звертав увагу на значення для здоров'я підсоння, ґрунту, води, дієти, тобто цікавився профілактикою захворювань. Багато приділив уваги Гіппократ проблемі лікарської етики.

Так, наприклад, йому належить знаменита клятва лікаря, у якій подано засади поведінки лікаря, що є актуальні досьогодні:

"Клянуся вважати того, хто навчив мене лікарському мистецтву нарівні з моїми батьками, ділитися з ним моїм майном і у випадку потреби допомагати йому; його нащадків клянуся вважати своїми братами, і мистецтво лікаря викладати їм, коли вони його захочуть вивчити, без нагороди і без жадної умови ...

Я обіцяю скеровувати режим хворих на їх потребу, відповідно до моїх сил та розуміння ... Я ніколи не дам нікому, хоч би він просив, смертельного середника і не вкажу шляху для здійснення подібного задуму; так само я не дам жадній жінці абортивного песарія ... До будь-якого дому, де б я не ввійшов, я ввійду туди для користі хворого, буду далекий від всього несправедливого, негарного та шкідливого" 8/.

Крім Коської медичної школи у стародавній Греції велику роль відігравала Кнідська школа, яка багато працювала над питаннями класифікації хвороб.

Між знаменитими медичними школами Греції слід відзначити також Александрійську медичну школу, яка внесла багато цінного у вивчення хірургії та анатомії.

Дуже велике значення для України мав розвиток медицини в Греції, Римі та Візантії.

Візантійська медицина розвивалась у значній мірі під впливом християнства і відзначалася своїм гуманізмом. Зокрема великою заслугою візантійської медицини було створення перших в історії людства лікарень для цивільної людності. Так, починаючи вже з IV в. після Р.Х. почали закладатися християнські лікарні /першу християнську лікарню заложив св. Василій в 370 році після Р.Х./, добродійні установи для хворих, немічних та ста-

рих. З відомих лікарів Візантійської імперії слід згадати Аетія Амідійського, Олександра Тральського та Павла Егінського. Останній був великим хірургом і докладно опрацював основи військової хірургії того часу. Слід відмітити, що лікарні для цивільної людности у Візантії, звичайно, розбудовувалися при монастирях, як, наприклад, в Кесарії, Каппадокії та інших провінціях. Вони пізніше стали взірцем для лікарень в Україні. Слід думати, що певний вплив на розвиток медицини в Україні мали також лікарі і вчені медики Середньої Азії. Треба пригадати, що в рр. 980-1037 в Бухарі, Хорезмі, Ірані жив і працював один з видатних лікарів свого часу Абу Алі ал-Хусейн ібн Абдуллах Ібн ал-Хасан Ібн Алі Сина, або, як його називали в Європі, Авіценна. Авіценна працював у різних галузях науки / філософія, математика, фізика, астрономія, хемія тощо/, але світову славу одержала його медична праця, перш за все його трактат "Канон медицини" / Ал-Канун-Фі-Гібб/. Ця праця перекладалась десятки разів на латинську мову і була добре відома в Європі.

"Канон" висвітлював різні питання анатомії, фізіології, патології, фармакології, терапії, дієтики та гігієни. Цікаво, що Авіценна висловив був уже тоді думку про невидимі оком збудники хвороб, про можливість інфекції через воду та ґрунт, відзначив велике значення для здоров'я гігієни житла, одягу, харчування.

Крім Авіценни в той час працювали на Сході також інші відомі лікарі, як Ар-Разі / 850-923 рр./ у Багдаді, Алі-ібі-Аббас, фізик-оптик Ібн-аль-Хайтам /в Єгипті/.

Можна думати, що на медичну науку в Київській Русі-Україні впливала Візантія та інші країни. З одного боку впливи Візантії безсумнівні: звідтіля прийшла в Україну християнська віра; з другого боку йшли, безумовно, впливи з Заходу, з яким Київська Русь підтримувала в той час найтісніші зв'язки, і нарешті, не виключені впливи з Середнього та Близького Сходу, з якими Україна підтримувала досить тісні торговельні зносини.

Так чи інакше саме на цьому загальному фоні стану медичної діяльності та медичної науки розвивалася медична діяльність та медична наука старовинної України.

Про розвиток медицини в Україні в передхристиянську добу ми знаємо дуже мало, але деякі окремі відомості дозволяють нам припускати, що знання в галузі медицини були для свого часу досить значні.

В скитській могилі Куль-Оба біля Керчі знайдено електронну вазу, на якій є зображення на медичні теми, як от биндування пораненого, видавлення зубів. Велику кількість хірургічних інструментів та чашу з їх зображенням знайдено в могилі Чортотлика /на Запоріжжі/. Статуетки - зображення бога Асклепія - лікаря зустрічаються дуже часто в розкопках Ольвії, Херсонесу, Керчі. Є вказівки, що атеняни знали про існування лікарів серед скитів, високо цінити їх здібності, зокрема вважали їх добрими прогностами. З грецької історії збереглися імена скитських лікарів-жерців, що побували навіть в Атонах. Між ними згадуються, наприклад, Абаріс, Анахарсіс, Томсаріс та інші.

З деяких історичних згадок, легенд та фолкльору ми знаємо, що в Україні досить широко була розвинена магічна медицина у формі лікування заговорами, були розповсюджені знання про лікувальні рослини.

З найстаріших літописів ми довідуємось, що серед наших прапрадідів були поширені деякі форми гігієни.

Так, наприклад, в умові Олега з греками серед інших привілеїв, що ними мали б користуватися наші предки, було зазначено, що коли вони будуть перебувати у Царгороді, то можуть "митися, скільки захочуть". Арабський географ Ібн-Фадлан писав, що древні руси кладуть хворого в окремі приміщення, забезпечують його їжею, питвом та одежою і не входять до нього, поки він не видужає^{9/}.

Це свідчить, що наші предки знали вже про потребу ізоляції заразливих хворих.

Як каже норвезька сага, св. княгиня Ольга провадила лікарню, в якій сама доглядала хворих і притягала до цієї праці жінок із свого почту.

Візантійська християнська медицина мала великий вплив на розвиток охорони здоров'я в Україні-Русі. Після охрещення Ки-

ївської Русі-України, княжа держава починає розвиватися швидким темпом. Київ X-XI сторіч був великим і культурним містом. Єпископ Бруно Боніфаций, що відвідував Київ по дорозі до печенігів /1008 р./ описував у листі до цісаря Генріха II двір Володимира, називаючи Київ одним з найбільших міст Європи. Трохи пізніше Тітмар Мерзебурський, зі слів німецького воюка, що був у Києві 1080 р., писав, що там є понад 400 церков, 8 ринків, а народу незліченна сила - франків, данців, греків, німців, вірмен^{10/}.

Київський митрополит Іларіон у своєму "Слові" називає Київ містом, що сяє величчю. Адам Бременський /друга половина XI ст./ називає Київ суперником Константинополя. З історичних джерел знаємо, що Київ у ті часи мав 100 000 людности. Київська держава належала до найбільших держав Європи. Київські князі були в тісних родових зв'язках з володарями інших країн Європи. Так, наприклад, князь Володимир Великий був одружений з грецькою царівною Ганною. Його син Ярослав був одружений з дочкою норвезького короля. Дочка Ярослава була одружена з французьким королем Генріхом I, була королевою Франції тощо.

Значна кількість осіб з вищої кляси суспільства відзначалася великою освітою. Наприклад, князь Ярослав володів сімома мовами. Освіта була розповсюджена також і серед середніх кляс людности.

В Україні-Русі були розповсюджені твори не лише грецькою і слов'янською мовою, але також латинською. Цілком зрозуміло, що відповідно до досить високого рівня загальної культури, високо стосовно до того часу, стояла і медична культура.

Вже у творах Георгія Амартола / IX ст./ знаходимо вказівки на організовану медичну допомогу пораненим в Україні. Для перев'язування ран в Україні вживали тоді вовну^{11/}. Археологічні розкопи Д. Анучіна доводять, що в Україні-Русі вживали в ті часи трепанацію черепа з лікувальною метою.

За часів кн. Володимира Великого /980-1015/ лікувальна справа в Україні-Русі була поставлена не гірше, ніж у сусідніх європейських країнах, при чому лікувальна справа регламентувалася законами.

"Церковний устав" великого князя Володимира доручає церкві різні добродійні установи, як шпиталі, притулки для старих, сліпих та калік ^{12/}. На утримання хворих та інвалідів Володимир Великий встановлює спеціальний податок. Сам великий князь також турбувався за хворих. Літописець каже, що кн. Володимир наказував всякому жебракові й убогому приходити до княжого двору й одержувати все, що їм потрібно. Для тих, хто через недугу чи неміч не міг дістатися до княжого двору великий князь Володимир наказував споряджувати вози з усякою їжею і питвом, розвозити по місті і питати: "Де тут хворий жебрак, що не може ходити?" і роздавали на потребу ^{13/}.

Держава св. Володимира Великого простягалася від Фінської затоки до Озівського моря, від гирла Ками до Карпат. Такої великої держави не було в Європі тих часів ^{14/}.

Зрозуміло, що приклад Києва та відповідне законодавство мали вплив на терені всієї цієї великої держави і створювали передумови для розвитку культури і зокрема медичної справи не лише в стольному місті, але і на периферії держави.

У статуті про церковні суди вже згадується про лікарів, як окрему групу людности, та про існування лікарень: "А се церковні люди ... лечець, удовиця, сліпец, хромец, монастиреві больницы" ^{15/}.

По містах появляються чужинецькі лікарі з Заходу і Сходу. Виховуються свої власні вчені лікарі. Так, наприклад, св. князь Володимир Великий послав лікаря Іоанна Смеру доповнювати свої медичні знання до Греції та балканських країн, дочка чернігівського князя Ефросинія була "вело сведуца в Асклепиевих писаннях".

У 1070 році ігумен Києво-Печерського монастиря св. Феодосій побудував при монастирі шпиталь для лікування хворих та перебування інвалідів і виділив на утримання його десятину від монастирських доходів. Трохи пізніше такі лікарні були побудовані і в інших містах України-Руси.

Між іншим "Патерик Печерський" зберігає багато відомостей про лікарів, як своїх /св. Антоній, св. Олімпій, св. Пімен, св. Козьма, св. Агапіт/, так і чужинців - греків, вірменів та інш.

Св. Пантелеймон-лечець був одним з найулюбленіших святих. Його зображення було у вівтарі храму св. Софії в Києві.

Розвиток державного життя в Україні вимагав заходів санітарно-гігієнічного порядку та законодавства, скерованого на охорону здоров'я людности. Про деякі законодавчі приписи великого князя Володимира ми вже згадували. Більш докладні приписи суспільної та особистої гігієни, приписи про платню лікарям, знаходимо в збірнику законів, який одержав назву "Руська Правда". Там у розділі про право потерпілого від побиття є вказівка, що потерпілий має право вимагати від винуватця гроші на лікування, "взяти йому за обиду три гривни, а лечцю мзда".

"Руська Правда" є найстарішою і найважливішою пам'яткою, що зберегла нам давні норми звичаєвого права, княжі устави Ярослава та його синів. Основу "Руської Правди" було складено при Ярославі I Мудрому /1019-1054/.

Треба відзначити, що Ярослав дуже дбав про поширення освіти, заснував низку шкіл, при ньому було організовано переписування книг при храмі св. Софії в Києві і створено було книгозбірню. Згадуваний вище київський митрополит-українець Іларіон у "Слові о законі і благодаті" називав киян вищої верстви "людьми до преизлиху наситившимися премудрости книжної", а про Україну казав, що вона відома у всіх кінцях світу" 16/.

Приписи гігієни, а головне законодавчого характеру гуманне наставлення до хворих, зустрічаємо також у творі кн. Володимира Мономаха "Поучення дітям". Він, наприклад, пише у своєму "Поученні":

"Куди підете чи де зупинитесь - напоїть і нагодуйте жебрака і подорожнього, і хворого відвідайте, покійника проводіте, бо всі ми смертельні" 17/.

Великим меценатом був також Святослав II /1073-1076/. Він дуже дбав про освіту і розвиток науки в Україні. Для нього був написаний чудово ілюстрований "Ізборник". У цьому "Ізборнику", між іншим, подано поради щодо харчування в різні пори року.

У середині XI віку було перекладено на старо-українську мову "Фізіолога", одну з перших наукових книг того часу, де був опис рослин і тварин.

Особливої уваги заслуговує твір Евпраксії, дочки князя Мстислава Володимировича та влочки Володимира Мономаха. Евпраксію можна вважати чи не першим відомим українським ученим медиком, бо вона написала вчений трактат з медицини, який стояв на ті часи на високому науковому рівні.

Княжна Евпраксія народилась у 1108 році. Вже з молодих років вона цікавилась народною медициною, вивчала її, а потім успішно лікувала своїх підданих, за що народ назвав її "добродією". Десь у 30 роках XII ст. вона написала грецькою мовою науково-медичний трактат "Алліма" /"Мазі"/, який зберігається у Флоренції в книгозбірні Лоренцо Медичі.

Цей твір складається з п'яти частин, що разом мають 29 розділів. Перша частина трактату присвячена загальній гігієні і має 9 розділів. Перший розділ не має початку, другий - говорить про повітря, третій - про те, як треба жити в різні пори року, четвертий - про значення руху та спокою, п'ятий - про харчі та сон, шостий і восьмий - про піт та сечу, шостий та дев'ятий - про очищення та лазню. Друга частина присвячена гігієні шлюбного життя, гігієні вагітної жінки та дитини. У третій частині, що складається з восьми розділів, детально трактуються питання гігієни харчування. У четвертій та п'ятій частинах говориться про захворювання серця, шлунку та про різні "зовнішні" хвороби, а також подаються різні рецепти для лікування. Ця праця не лише підсумовує й систематизує різні медичні відомості того часу, але виявляє непересічне знання медичних проблем самою авторкою. Вже короткий перелік проблем, які заторкнула авторка, показує її високу, на той час, медичну освіту, її гострий розум і великий досвід у справі лікування. Деякі розділи цієї праці показують, що її авторка в своєму розумінні медичних проблем стояла значно вище своїх сучасників ^{18/} ^{19/}. Ми детальніше зупинились на історичній постаті княжної Евпраксії та її праці, щоб показати на якому високому рівні в ті старі часи стояла медична наука в Україні.

У ті часи велику роль в лікуванні відігравали різні цілющі рослини. Вже в праці Евпраксії згадуються різні лікувальні рослини, натирання, мазі. Пізніше застосування різних цілющих

рослин все зростає і зростає. Народні медики, так звані знахарі та знахарки, відуни, більш офіційні лікарі-лечці - систематизують знання про лікувальні рослини. Лікувальні рослини та різні гігієнічні приписи одержують широке признание і входять навіть до історичних рукописів. Так, наприклад, у "Києво-Печерському Патерику" з 1296 року сказано: "Лечець приготовляє зеліє на потребу лікування". За В.М. Флорінським перший старо-український "зелейнік", або "врачувальник", відноситься на початок 14 віку /1306 р./.

Типовим для нашої провідної верхівки тих часів є повне розуміння можливостей і меж медичної науки. Так, наприклад, у псалтирі з XII віку є така сентенція:

"Бали не новиньи, ми врачеве воскресенья",

тобто - лікарі не відповідальні за наслідок лікування хвороб, які не піддаються лікуванню" 20/.

Звичайно, не слід собі уявляти, що медицина України-Руси завжди відповідала і могла дорівнювати своїм рівнем європейській медицині пізніших часів. Для свого часу вона була на дуже високому рівні, в низці галузів перевищувала стан медичної допомоги в сусідів України.

Дуже цікаво, наприклад, порівняти медичну культуру, рівень медичної науки та християнський підхід до справи лікування і зокрема до лікарів в Україні-Русі X-XII сторіч з відповідним станом у Московському князівстві, що виникло, як ми знаємо, значно пізніше.

Так в 1485 році до Москви прибув німецький лікар. Цей лікар мав лікувати московського великого князя. Князь доручив йому лікувати одного з своїх князів - Каракучу. Що вийшло з цього лікування можемо вчитати з літопису:

"Того же лета врач некий немчин Онтон приехал к великому князю, его же в велицей чести держа велики князь: врачева ж князя Каракучу царевичева Даньярова да умори его смертным зелием за посмех. Князь же велики вида его сину Каракучеву ... они же сведеше его на реку на Москву под мост зиме, де зарезаша его ножем, яка овцу" 21/.

Як це далеко від ставлення до лікаря та його праці в Київській Русі ! Що це не був поодинокий випадок, а певна ментальність, свідчать наступні історичні довідки. Як пишуть Р.Е. Кавецький та К.П. Балицький ^{22/} аналогічною була доля і другого лікаря в 1490 році "жидовина мистра Леона". Він не вилікував сина великого князя і ... "після смерти сина великий князь наказав лікаря "казнити смертною казньою, голови осеци".

М.Ф. Леві повідомляє, що дружина великого князя Василя Івановича, Соломія була безплідною. Аби допомогти собі в цій біді вона покликала до себе відому лікарку того часу Стефаніду. Це стало відомо князеві Василю Івановичу. Він дав розпорядження свою дружину Соломію постригти за цей "гріх" до монастиря, а лікарку Стефаніду втопити ^{23/}. Іван III наклав опалу на свою дружину Софію Палеолог за те, що до неї приходили "баби з зелієм", а бабів тих він наказав розшукати і втопити ^{24/}.

У 17 ст. в Москві були випадки прилюдного спалення осіб, що займалися лікуванням. Так, наприклад, якась "жонка АгаФьїца", яка призналася під тортурами, що вона "мужикам килы присажувала и невстанихи делала", по царському указу, на ім'я Шацкого воеводи Григорія Семеновича Хитрово, в 1647 році була спалена ^{25/}.

В X-XI ст.ст. в стародавній українській державі, Україні-Русі, лікарі користувалися загальною пошаною, захистом закону, коли - згідно писаних джерел того часу - категорично не дозволялось обвинувачувати лікарів за наслідки навіть невдалого лікування, то 500-700 років пізніше в Московській державі нормальним явищем було нищення осіб, які займалися лікуванням, при цьому знищувалось навіть чужинецьких лікарів. Різниця двох культур /староукраїнської і старомосковської/ виявляється дуже яскраво.

Розпад стародавньої української держави - Київської Русі, міжусобні війни XI та XII сторічч, а потім татарська навала не могли не відбитись на старовинній українській культурі взагалі і на розвиткові української медицини зокрема. Центр культурного українського життя починає пересуватися на Захід, у ново-створену Галицько-волинську державу, а пізніше багато українських культурних сил, серед них й медичні, відходять і на північний

схід до новоствореного Московського князівства. На Заході утворюються нові осередки української культури на Волині, Львові, у Холмі та інших містах Галицько-волинської держави. Українська шляхта посилав своїх дітей на студії, в тому числі і для вивчення медицини, до Краківської Академії і навіть до Італії.

На підставі архівних матеріалів відомо, що серед студентів західноєвропейських університетів, а також медичного факультету Краківського університету були студенти з України. В "Регістрі" студентів за 1468 рік є записаний Юрій Дрогобич /пізніше доктор медицини та професор/, у 1473 році є в таких списках український студент Хома, в 1478 р. - другий Хома, а в 1536 р. - Андрій /всі з України/. З історії відомо також, що якийсь київський аптекар у 1445 році переїхав до Варшави і там заклав аптеку; це свідчить про те, що аптеки існували в Києві вже до того часу.

В Україні в ці часи набуває значної ваги народня медицина. З'являються спеціальні групи осіб медичної професії: баби-повитухи, костоправи. Для лікування застосовуються теплові та водяні процедури, ще ширше, ніж раніш, розповсюджується лікування рослинами, застосовується лікування заговорами /замови кровотечі, зубної та головної болі, виливання "переполоху" тощо/.

Слід відзначити, що медицина першої половини середніх віків не дала особливих здобутків і в Європі. Навпаки, ці часи характеризуються певним застоєм у медичній науці, а подекуди й її регресом. Одночасно ця доба відзначається досить значними епідеміями чуми, віспи, холери та інших заразливих недуг. Серед багатьох епідемій того часу особливо жахливою була чума середини XIV віку. Тоді по великих містах Європи вимирало до 9/10 всієї людности. Ця епідемія захопила частково й Україну. Так, наприклад, в староукраїнському літописі того часу читаємо: "бисть мор силен зело в Смоленську, Києві, Суздаль і по всій землі Руській смерть мота, і напрасна і скоро. У Глухові же тогда ні один чоловік не остана, все ізмроша" ^{26/}.

Такі епідемії викликали потребу в спеціальних протиепідемічних заходах та установах для боротьби з епідемією. Так, наприклад, було створено карантини у великих портових містах Євро-

пи /Венеція, Генуя та інш./, були оголошені спеціальні регламенти /лондонські, паризькі, нюрнберзькі та інші/, які ставили собі за мету попередити інфекції заразливих недуг. Такі заходи провадилися і в Україні. Так, наприклад, рекомендувалось не користуватися речами померлих від "чорної смерти", під час епідемій практикувалось замикання вулиць і навіть цілих міст.

З позитивів раннього середньовіччя слід відмітити створення вищих медичних шкіл та досить значний розвиток хірургії. В XI в. було створено університет у Салерно, в XI-XIII вв. було закладено університети в Болоньї, Монпельє, Парижі, Падуї та Оксфорді. Ми вже зазначали вище що до цих університетів потрапляли для навчання також і діти української шляхти.

Поновний розквіт української культури, а з нею й української медичної науки та практики, припадає на добу XVI-XVII сторіч. Велику загальнокультурну, а зокрема і медичну роботу провадили у другій половині XVI ст. та в XVII ст. церковні братства. Перше братство було створене в 1463 р. в м. Львові, друге - в Луцьку в 1483 р. Братства, як свідчать історичні джерела, займалися загальноосвітньою діяльністю, організовували школи, друкарні, - що особливо важливе для нашої теми - лікарні, будинки для старих, немічних та інвалідів, в яких допомагалося хворим та сиротам.

Перша братська школа була організована у Львові в 1586 році. У XVI-XVII вв. братства виникли майже по всіх містах і навіть по деяких селах України. Так, наприклад, Львівське братство мало мережу філіяльних церковних братств у львівських передмістях, в Перемишлі, Рогатині, Гологорох, Городку, Кам"янці-Подільському та інш. ^{27/}.

Як свідчать навіть неприхильні до української справи московські історики, братські школи стояли на рівні передових шкіл того часу. У 1631 році в Києві на базі однієї з таких шкіл була організована перша вища школа на Сході Європи - єдина в тому часі вища школа для всіх східних слов"ян - Києво-Могилянська Академія. Цей вищий навчальний заклад відіграв надзвичайно велику роль у справі ширення культури не лише на Україні, але й

у суміжних країнах: Московщині, Білорусії, Литві.

Наприклад, у 1649 році цар Олексій Михайлович запросив до Москви ряд перекладачів з Києво-Могилянської Академії, що дуже добре володіли грецькою та латинською мовами. Серед цих перекладачів були особи, які були обізнані також з медичною наукою того часу. Один з цих діячів науки Арсеній Сатановський переклав у Москві з латинської мови працю "О градї цариці", що носила характер енциклопедії і містила в собі багато відомостей про тогочасні методи лікування різних недуг. Епіфаній Славінецький переклав з латинської мови славетний трактат з анатомії Андрія Безалія під назвою "Врачевская Анатомія". Колишній учень Академії Іван Полетика був професором Медично-хірургічної Академії в Кію і вважався одним з видатних професорів Західної Європи. Данило Самойлович був основоположником епідеміології та був членом 12 чужинецьких академій.

Ці факти, а також аналіза програм навчання в Академії та в братських школах, показують, що, поруч теологічних та філософських наук, у цих школах викладались науки, які мали чимало спільного з медициною.

Діяльність братських шкіл привела до того, що письменність в Україні в 16, 17 і 18 ст.ст. стояла на дуже високому рівні і не була нижчою, ніж в інших країнах Європи. Піднесення загального рівня культури та освіти благодійно впливає і на зростання медичної культури. У 1591 році Львівське братство заклало великий шпиталь та притулок для старих. У 1629 році було відкрито шпиталь для убогих, старих та "уломних" у Києві. У XVI ст. заклали свій власний шпиталь також цех м'ясарів у м. Борисполі. В "Актах Южной и Западной России" згадується, що в 1630 році існував лікарський монастир у м. Києві. Павло Алепський, що докладно описав мандрівку патріярха Макарія в середині XVII в. по Україні, писав, що : " у всій країні козаків", тобто тодішній Україні, "було багато будинків для інвалідів та шпиталів".

П.А. Сирну у філологічних записках з 1883 року наводить текст українського рукописного лікувальника з XVI в. в якому згадується багато лікувальних рослин та різних ліків.

Цікаво, що серед української людности тих часів були відомі не лише основні засади лікування хвороб, основи гігієни, але була відома навіть специфічна профілактика інфекційних недуг. У праці відомого вченого та мандрівника Самуїла Георга Гмеліна - що була видана німецькою мовою, а потім перекладена на російську /в 1776 р./ під назвою "Путешествие по России для исследования трех царств естества", і в якій він описує свої спостереження над людністю України, - є вказівки, що в Україні в той час вже існувало щеплення віспи та було відоме лікування пранців живим сріблом. Останнє вважалось водночас профілактичним засобом проти пранців і добре діючим медикаментом проти різних інших недуг.

Велику роль в зміцненні української культури в цілому, а зокрема в піднесенні медичної науки відіграли українські гетьмани, а серед них найбільше - Сагайдачний та Мазепа. Перший з них брав активну участь у діяльності братств, багато жертвував на їх розвиток, зокрема на справу опіки над хворими. Другий - був відомим меценатом української культури та науки, вкладав великі кошти в будівництво монастирів, шкіл та лікарень при них. При гетьманських дворах були досвідчені українські та чужинецькі лікарі.

Не останню роль в відродженні медичної справи на Україні відіграла Запорозька Січ. Як повідомляє відомий український дослідник Запорозької Січі Д.І. Еварницький, поранених у боях з турками та татарами запорожців віддавали на лікування призначеним для того медикам - "січевим цирульникам"^{28/}. Запорожці та українське козацтво лікувались також у шпиталі при Межигірському монастирі, де їх лікували вишколені для цієї мети манахи. Лікувались запорожці також і в інших монастирях, як, наприклад, у монастирі в Трахтомирові, який існував з 1576 року. Запорозька Січ вносила спеціальні вкладки /з військової каси/ на лікування запорожців.

У 17, 18, а особливо в 19 ст.ст. в Європі починається бурний розквіт медицини та систематичне запровадження в життя санітарно-гігієнічних заходів.

До 17 ст. належить діяльність такого відомого фізіолога, як Вільям Гарвей /1578-1657/, що дав блискучий опис кровообігу в тварин та людей. До цього сторіччя належать праці Марчелло Мальпігії /1628-1694/ про капілярний кровообіг. У роках 1644-1723 жив і працював Антоній Левенчук, що сконструював мікроскоп і зробив низку дуже важливих відкриттів в галузі будови тканин. До 18 ст. відносяться праці видатного вченого Джованні Батиста Морганьї /1682-1771/, що в своїй праці "De sedibus et causis morborum" /"Про місце та причини хвороб"/ докладно описав зміни різних органів під впливом захворювань, також праці по фізіології та ембріології Альбрехта Галлера /1708-1777/, Джона Броуна, Жюльєна Ламетрі /1709-1751/ та ін. Розвиток суспільно-громадського та державного життя викликає потребу в організації суспільної медицини. Одним з найбільших організаторів лікарняної справи того часу був лікар Кабаніс /1757-1808/, піонером державної організації охорони здоров'я був Іоган Петер Франк /1745-1821/, що написав велику працю під назвою "Повна система медичної поліції"; значення особистої гігієни активно пропагував Гуфеланд /1762-1836/. Нарешті на 18 ст. припадає визначне відкриття Едуардом Дженнером /1749-1823/ вакцинації проти віспи, яке поклало основу для специфічної профілактики інфекційних недуг. В Україні вакцинація проти віспи була відома ще задовго до відкриття її Дженнером.

Але особливі успіхи медичної науки, практичної медицини та початок широкого запровадження в життя суспільної медицини належать до 19 ст. Винахід та удосконалення мікроскопу привели до детального вивчення мікроскопічної будови тканин, відкриття клітинної будови тіла /Шлейден, Шванн, Броун, Пуркінє та ін./ та відкриття збудників різних заразливих хвороб /Пастер, Кох та ін./. У ці часи покладено основи целюлярної патології /Вірхов/, створено теорію розвитку органічного світу /Чарльз Дарвін/, опрацьовано фізіологію людини /Клод Бернар, Махсанди, Дюбуа-Реймон та ін./, паталогічну анатомію /Вірхов, Рокитанський та ін./.

У галузі клінічної медицини працюють і роблять все нові

та нові відкриття десятки вчених, як от: Ауенбруггер, Броун-Секаар, Лістер та ін. Вільгельм Конрад Рентген відкриває Рентгенове проміння, П'єр Кюрі з дружиною виявляють радіоактивні елементи. Цілком реорганізується система охорони здоров'я людности. У більшості країн суспільство та держава починають брати активну участь у різних заходах для охорони здоров'я людности, а найперше у заходах: попереджування захворювань, санітарних, протиепідемічних, охорони праці. Поступово суспільство та держава починають брати участь у справі забезпечення людности лікувальною допомогою. У низці країн запроваджується далекойдуча асекурація на випадок хвороби, інвалідности, старости; творяться державні, муніципальні та громадські заклади охорони здоров'я. Опрацьовується по всіх країнах Європи докладне законодавство в галузі охорони здоров'я, створюються державні або муніципальні органи охорони здоров'я. У межах нашої праці не є можливим, і не є нашим завданням, хоча б коротко описати ті гігантські зрушення, які виникли в галузі медицини, як науки та практичної діяльності, наприкінці 19 та на початках 20-го ст.ст. Ми лише підкреслюємо загальною, що в 19 ст. поруч розвитку загальної культури, всіх ділянок науки та техніки, гігантськими кроками йшла вперед медицина і зокрема охорона здоров'я людности.

На жаль, Україна, поневолена в 17 ст. вже не мала можливості брати нормальну участь у цьому буйному розквіті медичної науки, а в галузі охорони здоров'я широких народніх мас навіть примушена була йти в річищі відсталой, у порівнянні з іншими країнами Європи, системи охорони здоров'я колишньої царської Росії.

2. Охорона здоров'я в Наддніпрянській Україні до революції

1917 р.

За часів царату Наддніпрянщина не мала власного централізованого управління охорони здоров'я. Державна система охоро-

ни здоров"я в Росії довгий час була розподілена між окремими міністерствами. Лише в 1916 р. в Росії було створено окреме міністерство охорони здоров"я, але навіть і після цього рівень охорони здоров"я в Росії залишався дуже низьким. Санітарно-епідеміологічні заходи були недостатні, а комунальна гігієна, гігієна харчування та гігієна праці - були в зародковому стані. На цілу Росію було лише 257 санітарних лікарів. Мережа лікувальних закладів була недостатня і нерівномірно розподілена, причому більшість лікарень та амбуляторій були розташовані в містах. Забезпечення людности медичною допомогою було недостатнє. У 1913 році в Росії було лише 142 300 лікарняних ліжок, 1230 амбулаторних установ та 19 785 лікарів. Сільських лікарських дільниць було лише 4367. На селах було лише 49 087 ліжок. На тисячу осіб сільського населення припадало лише 0,4 ліжка, на одного лікаря припадало в середньому до 10 000 душ населення. До 1870 року на селі взагалі не було медичних закладів, а селян обслуговували міські приватні лікарі. Санаторно-курортна допомога була в приватних руках і розвинена була дуже примітивно.

У 1911 р. в Україні було 3933 лікарі. 1915 р. було тут 1145 різних лікарень із 31 132 ліжками, тобто 1 ліжко припадало на 1000 душ населення. З цих лікарень було: 617 лікарень губерніяльних та повітових, 21 - міських, 202 - фабричних, 47 - жидівських, 4 - церковних, 26 - добродійних установ, 4 - Червоного Хреста, 66 - приватних, 17 - при університетських клініках, 15 - залізничних, 68 - в"язничних та 58 лікарень різних інших установ та організацій. Крім того було 22 лікарні для умово-хворих. Амбулаторій було 291. Враховуючи теперішній адміністративний поділ по областях лікарняна допомога розподілялась так: Київська обл. - 225 лікарень на 5985 ліжок, Вінницька - 163 /2967 ліж./, Чернігівська - 81 /1617 ліж./, Харківська - 228 /6091 ліж./, Дніпропетровська - 121 /3053 ліж./, Донецька - 100 /3242 ліж./, Одеська - 128 /5182 ліж./, Молдавія - 17/292 ліж./, залізничних - 15 /757 ліж./, в"язничних - 68 /1946 ліж./^{29/}

Трохи краще була організована медична опіка в великих містах, як Київ, Харків, Одеса, Катеринослав /тепер Дніпропетровськ/.

зокрема в університетських центрах, де існували висококваліфіковані клінічні заклади при медичних факультетах, і добре поставлені приватні лікарні. При міських управах /думах/ великих міст були санітарні управи, лікувально-санітарні ради, що керували міськими лікарнями, наглядали за санітарним станом міст і вели боротьбу з пошестями. Єдиний порятунок для сільського населення давала система так званої земської медицини.

Охорона здоров'я в Україні через систему земської медицини заслуговує особливої уваги. Земства почали свою діяльність у 1864 р. в наслідок боротьби громадянства з російським бюрократичним урядом і були однією з світлих сторінок української історії за часів поневолення України Російською імперією. У земствах працювали переважно місцеві українські громадські сили; земства були виборні та існували за рахунок місцевого самооподаткування. Дуже багато зробили земства у справі охорони здоров'я. Більша частина лікарень та амбуляторій, про які згадувалось вище, були побудовані на земські кошти. Український народ великою мірою зобов'язаний земській медицині, що охороняла його здоров'я. Через заклади земської медицини прищеплювались українській людині основні засади санітарії й гігієни. Здійснювалась пологова допомога, провадились профілактичні заходи. З появою пошестей надсилали т.зв. епідемічних лікарів у загрожені райони, провадили обов'язкове щеплення віспи; подекуди існували т.зв. Пастеровські інститути та станції, що провадили щеплення проти сказу. По деяких селах земські лікарі провадили велику санітарно-освітню й загальноосвітню роботу. Деякі земські лікарі /напр., О. Корчак-Чепурківський, Пирський^{30/} та ін./ провадили і наукове вивчення стану здоров'я та захворювань в українському селі. Сотні українських земських лікарів і фельдшерів віддано працювали для свого народу, показуючи зразки великого ідеалізму й любови до своєї батьківщини.

Чималу медичну допомогу українському населенню подавали добродійні товариства, зокрема Червоний Хрест та Ліга боротьби з туберкульозом. Остання мала в Україні 14 амбуляторій та 5 санаторій з 370 ліжками.

Незважаючи на віддану працю української громадськості, захворювання і смертність в Україні за царату були надзвичайно великі. Щодо смертності Росія, а в тому числі й Україна, стояли на одному з перших місць у світі. Так, наприклад, у 90-х роках XIX ст. смертність на 10 000 душ населення досягала числа 350, а в перших роках XX ст. була 280 і була втричі вище смертності інших країн Європи. Смертність від туберкульозу в Україні досягала 30-ти на 10 000 населення / у Німеччині - 14/, а особливо катастрофічною була смертність серед дітей. Так, напр., у 1910 р. 25% дітей вмирало на першому році життя. У роки перед першою світовою війною в Україні раз-у-раз спалахували епідемії висипного та черевного тифів, дизентерії, шкарлатини, дифтериту, а часом з'являлася навіть холера /1892, 1907, 1912 рр./.

Соціальне законодавство в царській Росії виникло дуже пізно й було надто обмежене. Закон про соціальне страхування було видано лише в 1903 р. Пенсійне забезпечення існувало лише для урядовців та офіцерства. У царській Росії не було жадного окремого законодавства у справі охорони материнства й дитинства, у справах боротьби з соціальними та професійними захворюваннями; законодавство в галузі охорони праці було дуже обмежене ^{31/}.

3. Охорона здоров'я в Галичині, Закарпатській Україні та Буковині до революції 1917 р.

До революції 1917 р. три західні частини України - Галичина, Закарпатська Україна та Буковина, належали до складу Австро-Угорської монархії. Справами охорони здоров'я в Австро-Угорщині керував Департамент охорони здоров'я Міністерства внутрішніх справ - окремо для Австрії та окремо для Угорщини. У Галичині та Буковині ці справи були в руках місцевих соймів. Міністерство охорони здоров'я Австрії постало в 1917 році, а його першим міністром був українець проф. І. Горбачевський. Медична допомога людині здійснювалась переважно через приватних лі-

карів, що працювали під доглядом повітових і міських державних лікарів /фізиків/ та лікарських палат. Лікарська допомога була сконцентрована переважно в містах і була платна. Для біднішого населення були лікарні, що утримувалися муніципалітетами або на благодійні кошти. Санаторно-курортна справа була в приватних руках. Соціяльне законодавство в Австро-Угорщині виникло, порівнюючи до інших передових країн Європи, досить пізно. Страхування від нещасних випадків та на час хвороби було запроваджено в 1887-1888 рр. Пенсійну систему встановлено в 1906 р. Санітарне законодавство, санітарно-гігієнічні заходи та законодавство для охорони праці були на вищому рівні, ніж у Росії, але не досягали рівня інших передових країн Європи. Певну роботу щодо охорони здоров'я української людности провадили окремі українські лікарі-ентузіясти, як, напр., д-р Е. Озаркевич, д-р С. Дрималик, д-р І. Куровець та ін. Треба відзначити, що вже в 1912 році у Львові існувало Українське Лікарське Товариство, що видавало перший медичний місячник українською мовою "Здоровля" ^{32/}.

4. Охорона здоров'я в Українській Народній Республіці

Українська національна революція 1917 р. дала небувалий до того часу поштовх для розвитку української культури і покла-ла початки новітньої української державности. Цілком зрозуміло, що буйний розквіт українського національного життя дав помітні наслідки й у справі організації національної охорони здоров'я. Уже в перші після революції місяці організуються українські лікарські та медично-наукові сили, лікарі-українці поволі перебирають ініціативу в справі охорони народнього здоров'я й беруть активну участь у загально-національному українському рухові. Найбільш проявили себе: д-р Іван Луценко, д-р В. Наливайко, д-р Мазепа, д-р І. Липа, проф. О. Корчак-Чепурківський, д-р Л. Кобилянський, проф. М. Нецадименко, д-р Лукасевич, д-р Б. Яковенко, д-р М. Васильченко, д-р О. Крупський, д-р І. Куро-

вещь, д-р В. Білецький, проф. М. Панчишин та ряд ін. Ще за Центральної Ради було створено Комісію для справ охорони здоров'я, а після проголошення самостійності твориться Департамент охорони здоров'я. В українській гетьманській державі в 1918 р. організується Міністерство народнього здоров'я та опіки /на чолі з проф. В.Ю. Любинським/ з низкою департаментів /медичний - д-р Б.О. Піснячевський, інформаційно-видавничий - д-р Ю.Меленевський, судової медицини - д-р Сулима, санітарно-технічний - інж. Земляницін, демобілізаційний - д-р О. Сидоренко/.

Департамент охорони здоров'я Української Народньої Республіки, а пізніше Міністерство охорони здоров'я Української держави, організовували лікарську мережу, приділяючи дуже багато уваги боротьбі з пошесними недугами, опікувалися великою кількістю притулків для сиріт та дітей утікачів, провадили санітарно-профілактичну роботу. Міністерство охорони здоров'я видавало "Вісник Міністерства народнього здоров'я".

У серпні 1918 року було створено перший в Україні медичний факультет з українською викладовою мовою при Українському державному університеті в Києві, деканом якого призначено було проф. О. Корчака-Чепурківського, а професорами Володимира Константиновича, Антона Тржецієвського, Марка Нецадименка, Євгена та Олександра Черняхівських та Миколу Вовкобая.

Одночасно з організацією цивільної охорони здоров'я всі українські уряди займалися організацією медично-санітарної служби в Українській Армії.

Під час національної державности земські лікарі-українці прикладали всіх зусиль для найкращої організації медичної допомоги на селах та по містах. Створені були кадри військових українських лікарів, що в невимовно важких умовах 1918-1920 рр. обслуговували Українську Армію. Організувався Український Червоний Хрест, що вислав був свою місію до Женеві.

У Західньоукраїнській Народній Республіці створюється Міністерство /державний секретаріат/ охорони здоров'я на чолі з д-ром Курівцем, при Українській Галицькій Армії організується медично-санітарна частина під керівництвом д-ра Р. Біласа, а

потім д-ра Т. Бурачинського. Цікаво відзначити, що в Українській Галицькій Армії, незважаючи на тяжкі умови будівництва цієї армії, число лікарів у військових частинах було приблизно таке, як і за Австро-Угорської монархії. Навіть після переходу армії за Збруч, у ній було до 30 лікарів та 30 студентів медицини.

До самого кінця української державности при українських урядах утримується Міністерство здоров'я та опіки, на чолі якого стоять пізніше д-р Д. Одрина, д-р О. Білоус та П.С. Стемпівський.

Звичайно, що в умовах революції, напруженої збройної боротьби, розвалу економічного життя в Україні, в умовах голоду та блокади, важко було створити нормальну мережу охорони здоров'я, але в галузі планування охорони здоров'я та соціального законодавства робилося багато, при чому було пляновано заходи, які стояли нарівні з передовою наукою, були базовані на підставах високого гуманізму та передбачали поважні соціальні реформи у справі охорони здоров'я та суспільної опіки.

1918 року в IV Універсалі Української Центральної Ради було проголошено: "В самостійній народній республіці - Україні не повинен терпіти ні один трудячий чоловік". І далі: "Всі безробітні мають найти працю і мати можливість прикласти своїх сил". Мусять бути "вжиті всі заходи до забезпечення скалічених та потерпівших від війни". Передбачалося встановити законодавчим порядком державну медичну опіку над людністю, запровадити безкоштовне лікування, ввести в життя соціальне забезпечення, видати низку законів для охорони праці, широко поставити санітарну освіту.

На Міністерство охорони здоров'я передбачались великі асигнування. У бюджеті Української Держави були передбачені спеціальні витрати на охорону праці, на видатки для боротьби з пошестями; 5 серпня 1918 р. було ухвалено закон про організацію громадських робіт.

Під час національної революції та визвольної боротьби українські лікарі з усіх земель України проявили не раз чудеса героїства та самовідданости. В Україні - в наслідок революції

та громадянської війни і чужинецьких окупацій - було зруйноване господарство, був брак медикаментів, биндажів, страшенно ширились пошесні недуги, зокрема висипний тиф. Кількість лікарів була недостатня. На плечі соток ентузіастів медичної справи ліг непосильний тягар охорони здоров'я людности молодшої української держави, але вони віддано стояли на своїх стійках. Багато з них загинуло під час воєнних дій або в наслідок боротьби з епідеміями.

Московсько-советська окупація зруйнувала початки української національно-державної охорони здоров'я. Але слід відзначити, що старт національно-державних сил у галузі охорони здоров'я під час національної революції був настільки сильний, що організація охорони здоров'я українського населення під московською окупацією, в умовах советської влади, продовжувалась далі силами українських медичних працівників і це поважно забезпечувало розвиток лікарняної та амбулаторної мережі під час советської окупації.

Надзвичайно важливо відмітити, що як уряд Української Народної Республіки, так і уряд гетьманської Української Держави не ламали нормальних, - прийнятих як на Заході, так і в цілому світі, - засад побудови медичної праці, засад медичної етики і коли робили зміни у справі розбудови охорони здоров'я людности, то робили їх у напрямку прогресивного розвитку засад цієї охорони здоров'я, ширшого і кращого охоплення людности медичною допомогою, справедливішої, з соціального боку, побудови органів охорони здоров'я та розподілу медичної допомоги. У цьому була велика різниця між побудовою охорони здоров'я і навіть самими завданнями медицини і медичних працівників в Україні /теж охопленій в той час революцією та жорстокою громадянською війною/ і побудовою медичної справи в РСФСР у ті роки. У той час, як в Україні залишено було в основному гуманістичний, аполітичний, загальнолюдський характер медичної праці - зберігаючи засаду, що медична допомога та її організація є завданням медичних працівників, які мають для того відповідні кваліфікації і в своїй праці керуються засадами лікарської етики, - то на терені РСФСР раніш ніж в Україні медична справа була відразу на-

ціоналізована, "революціонізована", політизована. Охорону здоров"я людности, медичну діяльність, - заходами терору було поставлено на службу політиці; охорону здоров"я відразу було зроблено клясовою ^{33/}.

5. Реорганізація охорони здоров"я советською окупаційною

владою

Захоплення України советсько-московським окупаційним військом у великій мірі принесло з собою і знищення наявної мережі закладів охорони здоров"я, а головне, порушило основні її принципи, які почав був запроваджувати в життя уряд Української Народньої Республіки.

У перші роки існування советської влади в Україні охорона здоров"я здійснювалась переважно силами самих медичних працівників без особливого втручання влади. Деякий час продовжувала існувати мережа міської охорони здоров"я/що формально підпорядковувалась місцевим виконавчим комітетам советів робітничих, селянських та солдатських депутатів /, лишалась мережа сільської, колишньої земської, охорони здоров"я, продовжували працювати заклади охорони здоров"я Українського Червоного Хреста, Ліги боротьби з туберкульозом та низки благодійних товариств і навіть приватні лікарні та амбулаторії.

Приватна лікарська практика існувала далі, хоч советська влада ставилась негативно до приватно-практикуючих лікарів і обкладала їх досить значними податками. Але в міру зміцнення советської влади, після створення сталого советського окупаційного уряду в Україні - Совета Народніх Комісарів УССР, почалась докорінна реорганізація охорони здоров"я в Україні на засадах так званої советської теорії охорони здоров"я.

Усі заклади охорони здоров"я переходять до рук держави, приватні лікарні та амбулаторії націоналізуються, тобто експропріюються державою, у справу медичної допомоги запроваджують

класовий принцип, створюється так звана робітнича медицина.

Кількість закладів охорони здоров'я зменшується, якість медичної допомоги погіршується, зростають захворювання та смертність. Катастрофічний стан господарства країни примушує советську владу відійти від методів воєнного комунізму і перейти до засад так званої нової економічної політики. Нова економічна політика мало змінює засади побудови охорони здоров'я в Україні, бо медична справа продовжує і далі залишатися в руках держави, вона дає советській владі матеріальні ресурси для відбудови всього господарського та культурного життя країни, в тому числі і для відбудови закладів охорони здоров'я. Поволі медична допомога людині виходить з того хаосу, що був створений в перші роки советської влади. Відновляється мережа закладів охорони здоров'я, що існувала раніш, починається розбудова нових лікувально-профілактичних установ /амбуляторій, поліклінік, лікарень/, створюється велика мережа санітарно-гігієнічних закладів. У праці для відновлення мережі, що існувала раніш, та в розбудові нової мережі закладів охорони здоров'я беруть активну участь старі кадри медичного персоналу і включаються в цю справу тисячі нових медичних працівників. Їх праці, в основному, має бути вдячний український народ, тому що незважаючи на всі труднощі, що створювались советською системою, мережа закладів охорони здоров'я в Україні поступово зростала і медична допомога безперервно здійснювалась 34/.

Бібліографічний показник

1/ И.П. Павлов. Полное собрание сочинений, Медгиз, Москва, 1951, т. II, кн. 1, стор. 246;

2/ Законы Вавилонии, Ассирии и Хетского Царства. Перевод и комментарии под ред. И.М. Дьяконова. "Вестник древней истории", 1952, ч. 3, стор. 252-253;

- 3/ А. Г. Б е к ш т р е м . Медицинские папирусы, СПб, 1909, стор. 31;
- 4/ История медицины. Редактор Б.Д. Петров, Медгиз, Москва, 1954, т. I, стор. 44;
- 5/ В.В. С т р у в е . История древнего Востока, Ленинград, 1941, стор. 392;
- 6/ История медицины: Материалы к курсу истории медицины, Госмедиздат, Москва, 1954, т. I, стор. 44;
- 7/ Там же, стор. 50;
- 8/ Избранные книги, Биомедгиз, 1936, стор. 87;
- 9/ Л.Ф. З м е е в . Чтения по врачебной истории России, СПб, 1896, стор. 37;
- 10/ Цитую за Н. Полонською-Василенко. Княжа доба, Енциклопедія Українознавства, вид. НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949, т. I, кн. 2, стор. 416;
- 11/ Н.А. Б о г о я в л е н с к и й . "Советская медицина", 1952, ч.2;
- 12/ Іван В л а с о в с ь к и й . Нарис історії Української Православної Церкви. Видання Української Православної Церкви в США, Нью-Йорк, 1955 р., т. I, стор. 50;
- 13/ Там же, стор. 54;
- 14/ Н. П о л о н с ь к а - В а с и л е н к о . Княжа доба, Енциклопедія Українознавства, стор. 415;
- 15/ Р.Е. К а в е ц к и й и К.П. Б а л и ц к и й . У истоков отечественной медицины, изд-во Академии наук УССР, Киев, 1954, стор.9;
- 16/ Н.П. П о л о н с ь к а - В а с и л е н к о . Княжа доба Е.У., стор. 418;
- 17/ І. В л а с о в с ь к и й . Нарис історії Української Православної Церкви, т. I, стор. 80;
- 18/ Д и т р и х . Русская женщина великокняжеского времени, СПб, 1904;
- 19/ Н.Ф. В ы с о ц к и й . Роль женщины в истории нашей народной медицины, Казань, 1908;
- 20/ Р.Е. К а в е ц к и й , К.П. Б а л и ц к и й . У истоков отечественной медицины, стор. 12;

- 21/ Н. Н о в о м б е р с к и й . Врачебное строение в допетровской Руси, Томск, 1907, стор. 67;
- 22/ Р.Е. К а в е ц к и й , К.П. Б а л и ц к и й . У истоков отечественной медицины, стор. 30-31;
- 23/ М.Ф. Л е в и . История родовспоможения в СССР, изд-во Академии наук СССР, Москва, 1950, стор. 11;
- 24/ Там же;
- 25/ В.Ф. Г р у з д е в . Русские рукописные учебники, Ленинград, 1946, стор. 22;
- 26/ Л.Ф. З м е е в . Чтение по врачебной истории России, стор. 100-120;
- 27/ Иван В л а с о в с ь к и й . Нарис історії УПС, стор. 220;
- 28/ Д.И. Э в а р н и ц к и й . История запорожских казаков, СПб, 1895, т. II, стор. 506 та ін.;
- 29/ В.Л. П л ю щ . Охорона здоров"я і фізична культура. Енциклопедія Українознавства, т. I, кн. 3, стор. 1156-1165; Його ж. Історія охорони здоров"я в Україні за царських часів, НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949;
- 30/ А. П и р с к и й . Матеріали к вопросу о чахотке легких и ее этиологии в простом населении Кобелякского уезда на основании данных земской статистики, СПб, 1888. Перша в Росії праця про розповсюдження й перебіг туберкульозу серед українського селянства, що була базована на масовому обстеженні сільської людності. - Прим. автора/;
- 31/ В.Л. П л ю щ . Охорона здоров"я і фізична культура, Енциклопедія Українознавства, т. I, кн. 3, стор. 1156-1165;
- 32/ В.Л. П л ю щ . Історія охорони здоров"я в Україні /рукопис/;
- 33/ В.Л. П л ю щ . Історія охорони здоров"я в Україні /рукопис/;
- 34/ В.Л. П л ю щ . Охорона здоров"я та фізична культура, Енциклопедія Українознавства, стор. 1156-1165; М.Т. А п а н е н к о . Борьба коммунистической партии за установление советского здравоохранения на Украине в 1918-1920 гг., "Советское здравоохранение", № 1, стор. 33-38.

З М І С Т

Стор.

Б. Ф е д е н к о.	Новий напрямок советського шкільництва і його соціальні наслідки в Україні	7
В. Г о л у б .	Конспективний нарис історії КП/б/У	31
П. Ф е д е н к о.	"Історія Руссовъ" та Переяславський договір	138
В. П л ю щ.	Коротка історія охорони здоров'я в Україні	151